

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

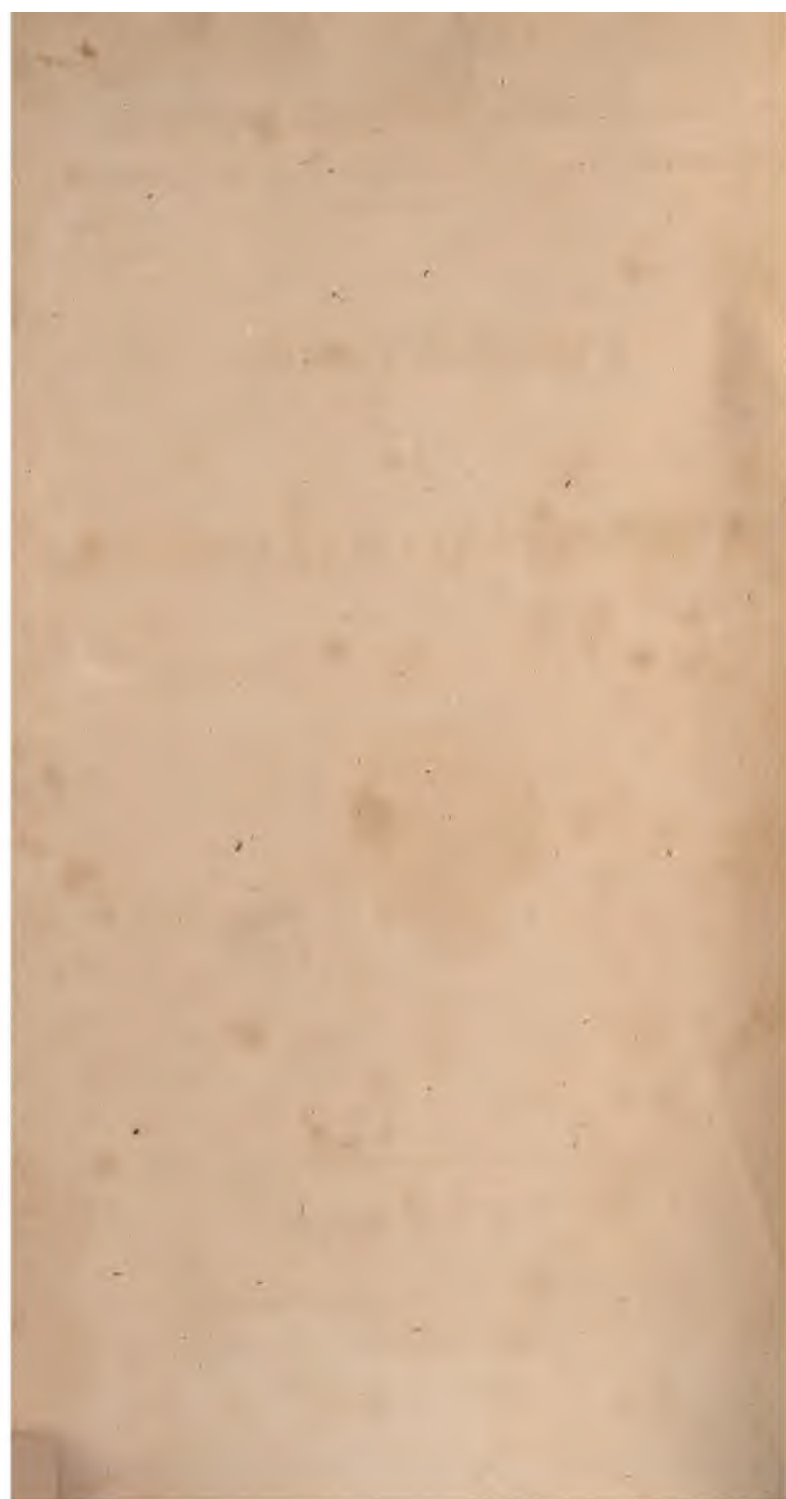

28.

120.

JO. PHIL. BAUERMEISTERI

PHILOSOPH. ET THEOL. D. HUIUSQUE P. P. O. IN ACADEMIA
ROSTOCHIENSI

COMMENTARIUS

IN

SAPIENTIAM SALOMONIS

LIBRUM VET. TEST. APOCRYPHUM.

GOTTINGAE

SUMTIBUS DIETERICHIANIS

MDCCCXXVIII.

120.

P R A E F A T I O.

Quem omnium librorum Vet. Test. apocryphorum dignissimum esse constat, in quo illustrando opera collocetur, eum hoc commentario explicare sumus conati. Nullus enim illorum argumenti et veritate et gravitate, arte in eo tractando conspicua atque usu ad interpretandum Nov. Test. vario aeque eminet, ac liber, qui ab antiquitate *Sapientia Salomonis* inscribitur. Operis autem nostri haec est ratio atque indoles. Interpretationi hoc erat propositum, ut, quamquam ad omnes minutias copiose declarandas non descenderemus, nec ea, quae scriptorum sacrorum lectoribus cognita solent usuque trita esse, nisi leviter perstringeremus, nihil tamen eorum, quae explicatione indigere

nobis viderentur, intactum relinqueremus et praeteriremus. Simul, quo magis libri argumentum pateret, ubique orationis perpetuitatem et nexum indicavimus, neque, consilium, quo auctor singula scripserit, aperuisse, et fontes, quibus usus sit, indicasse, alienum duximus. At a textu edendo abstinuimus. Neque enim quidquam novum, nec in medio positum, ad scripturae emendationem praeter conjecturas adtulissemus, copiis criticis orbi literato adhuc incognitis, frustra a nobis quaesitis, haud adjuti. Verum sine his tale consilium neque cum fructu suscipi posse neque cum successu perfici nobis videbatur. Placuit igitur textum editionis recentissimae, ejusque Augustanae, sequi, nisi ubi alia subsidia meliorem lectionem exhiberent. Nonnullos quoque locos, in quibus auctoritates externae nihil auxilii suppeditarunt, e conjectura emendavimus.

Scribebam Rostochii d. XVIII. mens.
Octobr. MDCCCXXVIII.

---

mi
br
er.
ue,
it,
n-
tu
d-
d
i-
o

PROLEGOMENA.

I.

Argumentum libri Sapientiae.

Regibus ad virtutem et deum cognoscendum admonitis, sorteque tam malorum hominum quam bonorum, immortalitate soli qui beentur, exposita, auctor, reges potissimum severum iudicium manere, docet. Hinc eos, ut in sapientiam sibi comparandam omne studium convertant, utpote quod ad verum regnum et immortalitatem perducatur, cohortatur (Cap. I—VI.). Quo dicta maiore auctoritate valerent, Salomonem se esse confessus, suo exemplo monstrat, quanta bona sapientiae, enixis precibus a deo expetitae, ipse debeat, naturaque ejus descripta, in laudes ita excurrit, ut, quaecunque vera, pulchra atque praeclara censentur esse, ab ea repetantur (Cap. VI—IX.). Ad haec probanda in rem suam historiam sacram ita convertit, ut exempla partim Sanctorum veterum populi que Israelitici, sapientiae amantium ideoque maxima commoda nactorum, partim eorum, quos ejus contemptus perniciem tradiderit, oculis lectorum

subjiciat (Cap. X.). Nunc tradita a sacris auctoribus ulterius persequens, comparatione factorum populi dei cum miserrima idololatrarum insipientium, Aegyptiorum et Cananaeorum, sorte facta (Cap. XI. XII.), uberrime de idolorum cultus origine, turpitudine et stultitia agit, a quo puros servatos Judaeos maximis beneficiis deus adfecerit, cujus vero inimici acerbas poenas solverint (Cap. XIII — XIX.).

II.

Disquiritur, utrum libri unus sit auctor, an plures.

Jam ante HUBIGANTIUM fuerunt, qui, libelli duas esse partes, opinarentur, quarum prior sapientiae laudem contineret (Cap. I — IX.), altera exemplis ex historia petitis doceret, quam felices homines redderet sapientia, quamque infelices stultitia, praecipue idololatria (Cap. X — XIX.). Attamen haec ita discernebant, ut ab uno auctore omnia derivarent, nec ex uno libello duos quasi conficerent. Contra HUBIGANTIUS ¹⁾ duarum partium duos statuit auctores; priorem a Salomone conscriptam ratus, alteram a seriore quodam auctore, forsitan ab eo, qui priorem partem ex lingua hebraica graece verterit. — Quam sententiam quominus sequaris, impedit nexus, quo caput decimum et seqq. cum nono ita cohaerent, ut separari nequeant. Verbis enim Cap. IX. v. 18.: καὶ οὕτω διωρθώθησαν αἱ τριβοὶ τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ τὰ ἀρετὰ σου ἐδιδάχθησαν ἀνθρώποι, καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν, lectorum animi praeparantur ad cupide audienda exempla, quibus, vera esse, quae de sapientia praedicavisset, auctor probare studet.

¹⁾ Vid. HUBIGANTI Prolegomena in Sacr. Script. P. II. pag. 160.

EICHHORNIIUS ²⁾ libri bipartiti priorem partem ad Cap. XI. v. 1. pertingere, alteram a Cap. XI. v. 2. usque ad finem ratus, duos voluit esse auctores, saltem, si unus esset, alteram partem serius esse conscriptam et ea quidem auctoris aetate, qua multas opiniones perversas, in juventute quas aluisset, exuerit, cogitata in ordinem systematicum redegerit eaque ordine certo exponere didicerit. Argumenta, quibus summus ille vir utitur ad suam sententiam stabiliendam, haec fere sunt:

„1) Salomo, cui auctor libri laudem sapientiae tribuit, a Cap. XI. v. 2. non amplius loqui videtur; neque enim se nominat, neque ex orationis forma aut materia, qua sapientia non amplius laudatur, sed semel tantum nominatur (Cap. XIV. v. 5.), prodit, continuari istam fictionem. Contra, quae a Cap. XI. v. 2. leguntur, ita sunt comparata, ut minus apte a Salomone dicta fingantur. Namque in plurium deorum cultum invehatur is, qui ipse in ultimis vitae annis alios praeter Jehovam coluerit? atque de hostibus, qui populum judaicum sibi subiecissent, verba faciat is rex, qui, dum regnabat, tales victores non noverit? (Cf. Cap. XV. v. 14:).” —

Si haec ratio valeret, multa forent tanquam spuria ab hoc libello resecanda, cum in primis

²⁾ Vid. EICHHORNII Einleitung in die apocryphischen Schriften des A. Test. pag. 124. Ei adsentiuntur BERTHOLDUS in introductione in libros Vet. et Nov. Test., nisi quod priorem partem Cap. XII. 27. claudat. — Quod vero NACTIGALO placuit, librum plures easque diversas disputationes non unius, sed plurium virorum doctorum, diverso tempore in consessibus Sapientum Hebraeorum habitas et dein in unum volumen congestas continere, quam parum esset admittendum, monstravit RHODIUS in libro inscripto: de veterum poetarum sapientia guomica etc. pag. 232 seqq.

sex capitibus fictio illa non appareat, contra septimo demum edoceamur, ab illustri illo rege sapientiam commendari, adeoque haec, si exceperis C. I. v. 6., a Cap. VI. v. 9. laudari incipiat. Sed quo jure prima sex capita tribuuntur eidem, qui quatuor insequentia scripsit, eodem Cap. XI. v. 3 et seqq. cum praecedentibus ex uno fonte fluxisse existimantur; nam eadem est rei tractandae ratio. Ut Cap. II. impietas opponitur sapientiae, cujus laus Cap. VII. profertur, sic idololatria ejusque stultitia et turpitudine eidem opposita est a Cap. XI. v. 3. Quaecunque igitur in hoc libello disseruntur, ad sapientiam referre licet. — Quae vero minus apte Salomoni tribuuntur, vituperatus complurium deorum cultus, commemoratique victores populi judaici, ne te offendant, scito, ab auctore nostro historicam ἀξιόβειαν non esse exspectandum, ut pote qui historiam libere et poetice tractet, itaque negligat, quae minus in rem suam possint convertere, adeoque nova inveniatur, quae apta ei esse videntur. Eodem jure saltem resecarentur, quae Cap. III. v. 12. — Cap. IV. v. 7. de casto connubio et prole oriunda ex impuro concubitu disseruntur. Laudem enim castitatis quis exspectaverit ab eo, qui uxores habuit septingentas et concubinas trecentas, per quas deflexa mens ejus est ad alienos deos? (3 Regg. C. XI.) Sed posterioribus temporibus Salomo omnibus erat exemplar sapientiae et virtutis, quo circa ea, quae minus in ejus vita huic imagini congruebant, seriore tempore non memorabantur et oblivioni quasi tradebantur, ut adeo historici scriptores ea silerent (cf. 2 Chron. I—IX.); quae egregia, eximia laude extollebantur et amplificabantur, adeoque prorsus nova fingeantur; cf. JOSEPHI Antiqq. VIII. C. 2. pag. 419. ed. Haverk. EISENMENGERI entdecktes Judenthum. Tom. II. pag. 440 sqq. Tom. I. pag. 155 sqq. COR-

RODI kritische Geschichte des Chiliasmus. Vol. 1. pag. 48. Caeterum de loco Cap. XV, 14. obvio vide Commentarium.

„2) Dissimilis prior est pars alteri rerum tractandarum methodo et ipsa materia, nam in priore parte historiae antiquae usus ita est modicus et prudens, ut pauca tantum eaque ad rem pertinentia sint Cap. X et XI. v. 1. inde deprompta, sed in altera parte inepte mentio fit rerum antiquarum tanta cum abundantia, ut lectoribus nausea creetur (Cap. XI. XVI—XIX.). Deinde in priore parte omnium vitiorum atheismus fons est et origo (Cap. II.); in altera idololatria (Cap. XIV, 12.). Sic etiam prior immortalitatem a virtute repetit (Cap. I, 15. II, 23. III, 4.), altera a Jehovahae cognitione (Cap. XV, 3.). Postremo prioris partis auctor judaicas opiniones non ita fovet, ut aliquid statuerit, quo humanitas offenderetur; at secus fit in altera parte, qua v. c. poena inflicta hostibus populi Judaici constare docetur eo, quod illi quasi seclusi fuerint a dei providentia (Cap. XVII, 2.); non minus huc pertinent ea, quae de bonis terrestribus eorumque fonte, cultu nimirum Jehovahae, disseruntur. Quod philosophum deest, auctor prioris partis amorem dei non intelligentem et cognitione conciliari docet, sed vitae integritate et virtute, cujus solius rationem habeat deus in concedendis bonis, at secundum alterius partis placita veri dei cognitio superat omnia, haec placet numini, atque conciliat hominibus ejus favorem, inde denique profluunt omnia bona, quapropter Israelitis omnia bene cesserunt, sed idololatriis omnia male. Quae praeconceptae opiniones quoque in causa fuerunt, cur in hac ipsa parte Israelitae idololatriis, ut fit in Vet. Test., opponerentur, cum in altera sint boni malis oppositi. —”

Verum quidem est, Cap. X et XI, 1. bona inde ab Adamo hominibus, potissimum Judaeis, donec Arabiae desertum reliquerint, a deo concessa brevius exponi, prolixius vero Cap. XI, 4 sqq. Cap. XVI—XIX. mala fata Cananaeorum, praecipue Aegyptiorum. Cujus ubertatis causa in eo est, quod Vet. Testamenti ea pars, qua antiquissimae res enarrantur, non tam egregia nec tam multa documenta continet, quibus, sapientibus omnia bene, insipientibus male cedere, eluceat. Tum vero etiam auctoris, utpote Judaei, magis interfuisse decet, Judaeorum eorumque inimicorum, inter quos ipse viveret, uberius exponere fata, quam aliorum, inter quos et Judaeos nullus nexus intercederet. Accedit, quod auctor, odio erga Aegyptios incensus, eos, qui suae nationis, ex qua haud pauci Alexandriae, relicta paterna religione, ad alienum cultum transiverant, ad idem forsitan propensi essent, prolixa et iterata enumeratione calamitatum Aegyptiorum eorumque stultitiae, contra gloria populi judaei amoreque divino saepissime jactando absterreere voluisse videtur, ne, quod volutarent animo, perficerent, atque, incenso erga Aegyptios odio, eo permovere, ut constantes paterno cultui adhaererent, moresque Aegyptios perhorrescerent, cf. C. XIX, 22. Hinc etiam facile intelligas, cur non tam multus sit in describenda clade Cananaeorum, quamquam Vet. Test. in hac enarranda haud pauca contineat, quae converti in rem poterant. De Cananaeis enim, eorum clade, idolorum cultu etc. sermo est tantum Cap. XII, 2—23. Sed Aegyptiorum fata exponuntur partimque cum Judaeorum sorte comparantur Cap. XII, 23—27. XVI. XVII. XVIII. XIX. Quod inepte factum esse, nemo facile contendat, qui, res illas adversas ex idololatria, sapientiae Judaeis a deo concessae contraria, auctorem derivare, reputaverit,

quamvis facile largiamur, cum, etsi in nonnullis locis brevitati magis studuisset, finem propositum tamen adsecutum fuisse. — Ratio vero dividendi libelli a rebus ibi tractatis sibi que repugnantibus vel saltem aegre conciliandis inter se repetita, nisi alia accedant argumenta, non adnitti potest in eorum scriptis, qui hinc illinc doctrinas quasi carpentes varia variorum doctorum placita copulant, suaque faciunt. Quum vix ac ne vix quidem ii, qui ingenii acumine et subtilitate praepollent, satis sibi cavere possint, ne eclecticismo isto, quem dicunt, praepediantur, quominus in tradendis placitis sibi constent, quis tandem constantiam, omnibus numeris absolutam, in tradendis dogmatibus exspectaverit ab auctoribus orientalibus, si forte systemata varia copulaverint, qui plerumque magis phantasiae impetu abripi, quam vi λογικῇ regi sese patiuntur? Instar omnium exemplorum nobis esto *Philo*, Judaeus. At philosophus quoque noster non acquiescit in religione a patribus accepta, sed hanc ipsam cum philosophia platonica et chaldaeo-persica conjungit. Minime igitur mirandum, quod rebus variis impellentibus inter scribendum varie ipse moveretur modoque hoc modo illud magis laudaret et celebraret, itaque, ubi non res Judaicae ob oculos obversarentur, sed scelera hominum nefariorum, inter quas ipse viveret, virtutem potissimum, more platonico, commendaret et ab ea immortalitatem repeteret, sed in fine, quo fata Judaeorum et idololatrarum traduntur, Vet. Testamenti dictis adhaereret deque cognitionem urgeret. Quae tamen non ita sibi adversantur, ut conciliari inter se nequeant. Nam virtutem non esse sine cognitione dei, neque hanc sine illa, auctorem statuisset, inde liquet, quod studium cognoscendi numinis inculcet ab initio (Cap. I. v. 1 sqq.), malique homines, qui Cap. II. loquentes in scenam produ-

cuntur, nōn tantum probitatem justorum derideant, verum etiam eorum cognitionem dei (v. 13. ἐπαγγέλλεται γνῶσιν ἔχειν Θεοῦ) et fiduciam in deo positam (v. 13. παῖδα κυρίου ἑαυτὸν ὀνομάζει, v. 16. ἀλαζονεύεται πατέρα Θεόν et v. 20. ἔσαι γὰρ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ). Deinde etiam ipse auctor a fide in tuenda religione Cap. III, 9. beatitudinem repetit (οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ (Θεῷ) συνήσουσιν ἀλήθειαν καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ.). At impiis, qui fidem non servaverint (οἱ τοῦ κυρίου ἀποσάντες), gravissima poena manet v. 10. Contra Cap. XV, 3, ubi τὸ ἐπίσασθαι τὸν Θεόν, ὁλόκληρος δικαιοσύνη dicitur et τὸ εἰδέναι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ (h. e. Θεῶ) ῥίζα ἀθανασίας, cognitio unius dei non tam propter se ipsam celebratur, quam quod cum ea virtutis studium semper conjunctum sit (v. 2. οὐχ ἁμαρτησόμεθα δὲ, εἰδότες, ὅτι σοι λελογίσμεθα), contra ex idolorum cultu tantum nōn omnia vitia necessario oriantur (Cap. XIV, 22 sqq.). Sequitur ergo ex sententia nostri, neminem vere probum esse sine unius deī veneratione, nec sic religiosum sine virtute. Itaque ne mireris, quod unus idemque auctor, nefarios impugnans, probitatem potissimum celebret, sed, idololatrās stultitiae arguens, ab unius dei cognitione bona maxima derivet. Sic etiam facile explices, cur in priore parte boni malis opponantur, contra in altera idololatrās Judaei, omninoque pauca alia obvia sint, quae non tam philosophum graecum, quam Judaeum, Vet. Testamenti bene gnarum, produnt, quorum tamen haud absimilia deprehendes in priore quoque parte, conferas enim capitis eos locos, ubi de Judaeis auctor loquitur. Sed, qui loci e Cap. XIV, 12. et Cap. II. ab EICHHÖRNIO excitantur quasi inter se pugnantes, eorum neuter de origine omnium vitiorum agit, verum alter de idololatria tanquam

ussa τῆς φθορᾶς τῆς ζωῆς, quo minimine effici-
r, ut alia miseriae origo non existat; et in
ero perstringuntur homines, qui, dei curam circa
s humanus animaeque immortalitatem negantes,
elēste vivunt, sicque in perniciem ruunt. Quod
ramque locum habere posse, nemo facile negabit.
leoque ex capitis XVI versu 27, quem S. V. for-
n comporare cum Cap. II. voluit, haud conse-
nitur, cultum complurium deorum pro *solo* omnium
alorum fonte ab auctore fuisse habitum.

BRETSCHNEIDERUS ³⁾, librum in tres libellos
vidit, ut Cap. I—VI, 8. contineatur fragmentum
veris, temporibus Maccabaeorum ab homine Ju-
deo in Syria hebraice scripti, eo consilio, ut,
si gentem judaicam spernerent, deum et spem
tae futurae deriderent, et interitum religionis
mulque reipublicae Judaeorum molirentur, refu-
ret, eorumque ausis resisteretur; alter autem
bellus a Cap. VI, 8. ad Cap. XI. pertingat, qui ab
omine Judaeo, philosophia alexandrina et chaldaea
abuto, circa servatoris tempora in Aegypto de-
cente, lingua graeca exaratus sit, ut, Salomonem
caeca, quae tum floreret, philosophia innutritum
uisse, comprobaretur, judaicaeque genti honor et
loria inventionis artium et cognitionis scientiarum

³⁾ Vide ejus dispu. de libri Sap. parte priore Cap.
I—XI. e duobus libellis diversis conflata. Viteberg.
1804. — Rei summam si spectas, ab ejus partibus
stat ENGELBRETHUS, eo tantum dissentiens, quod
ipsi prima pars libr. Sap. ad capitis V^{ti} medium
vers. 23^{mum} pertingere, ultima autem verba καὶ
ἐρηνωσεν versus 23^{mi} Cap. V^{ti} ad versum 11^{mum}
Cap. VI^{ti} transitus caussa adjecta esse videntur ab
eo, qui secundum libellum Cap. VI, 12 — Cap. X.
vel potius Cap. XI, 4. cum priore libello conjunxe-
rit. Conf. ejus: librum, Sap. Salom. vulgo in-
scriptum, interpretandi Specimina 1 et 2, capita
quinque priora complectentia. Hafniae 1816.

vindicaretur. Caput autem XI. ab illo, qui totum librum consarcinaverit in unum volumen, transcaussa additum et interpositum esse, arbitra. Hoc vero parum curans, totus in eo est, ut, qui EICHHORNIUS partem priorem dixerat, eam duobus libellis constare, demonstret. Utitur autem his argumentis.

„Primum in prioribus quinque capitibus nihil adest vestigium, quod regem quendam, nec Salomonem, loqui ac loquentem induci, sua vel prodat; quod aliter se habet in libello secundo, ubi, simulac incepit auctor de Sapientia disserere, magna quoque curavit arte, ne lectores deprehenderent, quis loqueretur, sed Salomonem loquentem agnoscerent.”

Sed nemo a scriptore, qui ficto quodamine scribit, ut statim ab initio narret, cuius personam induerit, jure postulet, sed tantummodo ut apto id fiat loco. Qui vero detegendo non per totum librum aptior, quam quo auctor ceperat hortari ad sapientiam (Cap. VI, 9—10) facilitatem ejus adispiscendae docuerat (v. 13—14) effectumque ejus aliquem, regibus potissimum exoptatum, exposuerat (v. 17—22.) et priusquam de ejus natura, operibus et comparandi eam ratione ageret? Ut his auctoritas conciliaretur, Salomonem esse, sapientissimum illum regem, praefatus est Cap. VII. Quod non tam inexpectatumque accedit, ut quasi de coelo lapideatur; namque praeparati sunt lectorum animi repetita regum compellatione et adhortatione (Cap. I, 1. Cap. VI, 1. 2—10 et 21. quae dicere mihi decet regem, quam quemvis de plebe hominem. Nec ab initio ejus partis, quam BRETSCHNEIDER alteram dicit, auctor majore curavit arte, ut Salomonem disserentem agnoscerent lectores, qui Cap. I. et Cap. VI, 1—8; in his enim nihil de

editur, quod debuerit a solo rege aliquo, nedum solo Salomone, dici. Ut Cap. I, 1. et Cap. VI, — 8. reges admonentur, ita etiam v. 9 et seqq. : regiae suae auctoritatis auctor disertis verbis mentionem facit, nam v. 9. *πρὸς ὑμᾶς οὖν οἱ λόγοι* et v. 11. *ἐνθυμήσατε τῶν λόγων μου* et v. 22. *ὅς ἐστιν σοφία — ἀποκρύψω ὑμῖν μυστήρια* etc. aperte virum principem monstrant, sed tantum sapientem. Rex Cap. VII. demum prodit in scenam; itaque si isti argumento insistere vellemus, Cap. VII, ubi Salomo apparet, altera pars invenianda foret, qua re tota conjectura corrueret.

Dispiciamus nunc alterum argumentum, Adeum, „quod auctor *libelli secundi*, personae auctoris optime memor, praeter placita philosophiae senioris, nihil sit loquutus, quod Salomoni non conveniret; id autem in parte priore, si et non scripsisset, plane neglexisse deprehenderetur, in, qua ratione Cap. II. gentem judaicam a regibus exteris oppressam sistere potuisset, non perceretur.” —

Jam supra a nobis est monitum, a scriptore nostro, utpote non tam historico, quam poeta philosopho, eam fidem in proponendis rebus spectari non fas esse, ut omnia dicta vitae Salomonis plane conveniant. Quapropter non miramur, si in priore sic dicto libello judaicam gentem a regibus exteris, quos Salomonis aetas laetavisset, oppressam sisteret. Attamen horum nil legitur in initio libri, ubi non reges externi, sed oppressores, potissimum judaici, taxantur. Sed fac, reges ibi admoneri, pluraque etiam in hac parte, aetati Salomonis minus convenientia, prehendi, nihil vero in capp. proxime insequentibus, tamen non efficeretur, ut duo libelli auctores exstitissent. Namque attendendum est ad materiam, quae tractatur. A Cap. VI, 8. usque ad

Cap. IX, ubi natura sapientiae describitur, effectus et adispiscendae ratio, auctori occurrere prorsus deerat, historiam tangendi, igitur adferendi, quae cum aetate Salomonis aegre conciliarentur. Idem statuendum de Cap. X et Cap. 1—3, ubi BRETSCHNEIDERUS secundum libellum claudit. At in primis capitibus, quibus suae aetatis homines auctor ante oculos habuit, ubi hortum ad veri dei cultum deterretque a vitiis malos, cillime fieri potuit, ut quaedam proferret, et suae aetati quam Salomonis adcommodata. Titulum libri dividendi causam BRETSCHNEIDERUS adfert, „quod in *libello priore* reges et principes qui vere imperium teneant, compelluntur de eorum imperio *civili* his in terris sit sermo. Auctorem vero *libelli alterius* servare quidem, et commodum jungat priori, id compellationis generis sensu autem mutato, cum de imperio ex imperio praeclaris dotibus oriundo et de regno, quod maneat in altera vita, disserat.” —

Quod argumentum falsum esse, arguitur: compellatione *τύραννοι* (Cap. VI, 9 et 21.), nunquam usurpata de iis, qui regnum coeleste tenent, id ambiunt; adeoque verba v. 21: εἰ οὖν ἡδὲ ἐπὶ θρόνοις καὶ σκήπτροις, τιμήσατε σοφίαν, εἰς τὸν αἰῶνα βασιλεύσητε eis tantum, qui de imperio praesunt, dicta esse possunt, quamvis v. βασιλεύσητε regnum coeleste intelligi auctor voluerit. Latet enim h. l. suavissima dilogia, et reges ad sapientiae amorem adliciuntur, quae hanc sententiam auctor expressit: vos reges et lectamini imperio, jam vero, si cupitis, ut huius voluptas perpetuo duret, agite, sapientiae studeat nam tum in perpetuum regnabitis (felices eritis Confer Cap. VI, 24. VII, 5. VIII, 14. 15.

Quarta ratio sumpta est ab argumenti et consilii diversitate. „Auctor *prioris libelli* id unum

, ut hortaretur principes, ne subditos pro ar-
io opprimerent, pietatemque deriderent, sed
olerent δικαιοσύνην et εὐσεβείαν. Quibus ubi-
opponuntur δίκαιοι et εὐσεβεῖς, non σοφοί.

a versu nono Cap. VI. non amplius est sermo
pietate et justitia, sed de sapientia, nec quid-
m praeter σοφίαν principibus commendatur,
ecta promissione, ipsos, si sapientia initiari sese
si fuerint (non justos et bonos, sed) clarissi-
s, sagaces et admirandos esse evasuros.” —

In quibus quaeras oportet, utrum singulae
partes ita sibi adversentur, ut copulari ne-
ant, an vinculum adsit, quo inter se cohaereant.
od quidem negandum esset, si is, qui scripsit
VI, 8. — XI. eam τῆς σοφίας notionem animo
rmasset, quam BRETSCHNEIDERUS sibi invenisse
is est, si tantum occultam rerum naturae cogni-
tem, non dei ejusque voluntatis notitiam et
tutem, ab initio operis commendatas, simul hac
e comprehendisset. Quis vero hoc neget, qui
adtentio animo nec praeconcepta quadam opi-
ne deceptus, legerit? Cap. VIII, 7. εἰ δικαιοσύ-

ἀγαπᾷ τις, οἱ πόνοι ταύτης (σοφίας) εἰσὶν
ταί. σωφροσύνην γὰρ καὶ φρόνησιν ἐκδιδάσκει,
αιοσύνην καὶ ἀνδρίαν, ὧν χρησιμώτερον οὐδέν
ἐν βίῳ ἀνθρώποις; adde v. 9. ἔκρινα τοίνυν
ύτην (σοφίαν) ἀγαγέθαι πρὸς συμβίωσιν, εἰδὼς
ἔσαι μοι σύμβουλος ἀγαθῶν. v. 15. ἐν πλήθει
νοῦμαι ἀγαθός (nempe ope sapientiae). Cap.

11. ὁδηγήσει με ἐν ταῖς πράξεσι μου σωφρόνως.
12. καὶ ἔσαι προσδεκτὰ τὰ ἔργα μου, καὶ
κρινῶ τὸν λαὸν σου δικαίως. Quibus cf. Cap.
, 9 et 10. X, 3 et 5. De sapientia vero tan-
m fonte cognitionis voluntatis divinae haec pro-
it: Cap. IX, 13. τίς γὰρ ἄνθρωπος (absque
ientia) γινώσεται βουλὴν Θεοῦ; ἢ τίς ἐνθυμη-
εται τί θέλει ὁ κύριος; v. 17. Βουλὴν δέ σου

τίς ἔγνω, εἰ μὴ σὺ ἔδωκας σοφίαν; Et v. 18. καὶ οὕτω (ope sapientiae) τὰ ἀρετὰ σου ἐδιδάχθησαν ἄνθρωποι. Adde Cap. IX, 9 et 10. X, 5. Constat igitur, notione τῆς σοφίας, praeter multa alia etiam cognitionem voluntatis divinae et virtutem comprehendi. Quod si verum est, profecto non reprehendatur Noster, quod, commendaturus sapientiam (Cap. VI, 9 etc.), ab initio (Cap. I—VI) ejus partem et illam quidem praecipuam laudaverit, quam potissimum desiderari animadverterat in iis, quos est adhortatus, et deterruerit ab iis vitiis, quae sapientiae maxime adversantur. — Quum vero, qui virtutem exercet et cognoscendo deo operam dat, is non continuo sapiens sit, verum praeter virtutem multa alia sapientia complectatur, non mirum, si in primordio operis, ubi homines impii taxantur, δίκαιοι et εὐσεβεῖς, non σόφοι, opponantur. — Denique, quod negatur, Cap. VII—XI. doceri, qui sapientiae studuisset, eum justum fore, in hoc Virum doctissimum errasse, e locis modo laudatis prodit; et quae praeterea ab auctore promittuntur, v. c. sagacitas et gloria, ea ita sunt comparata, ut cum *priore libello* optime concilientur. —

Ad quaestiones, quas BRETSCHNEIDERUS quinti argumenti loco posuit, „cur scriptor ad oppressam Judaeorum conditionem et ad dei et legis paternae derisores non recurrat, nec amplius commemoret injustitiam principum (C. II.), nec retractet, quae Cap. III—V. contineantur, religionis judaicae vindicias, nec repetat, quae Cap. VI, 4 sqq. legantur, adhortationes et minas?” respondemus, neque Cap. I. II. de oppressa Judaeorum conditione et regibus eos opprimentibus agi (vide adnott. ad Cap. I, 1.), neque Cap. III—V. vindicias contineri religionis judaicae. Sed Cap. I. adhortatus ad pietatem auctor, C. II. impios Judaeos describit, quo-

rum fata cum proborum sorte conferuntur Cap. III—V. Quibus rebus disertis verbis repetendis eo majore jure supersedebat, quod fuerunt ab ipso his ll. cum magna ubertate pertractatae, nec ei id consilii fuit, ut unice laudaret probitatem, taxaret impietatem, sed ut sapientiam, sensu latissimo dictam, commendaret, ad quod illo argumento quasi transitus pararetur. Adeoque quodammodo ad idem recurrit. Ostentatus enim favor divinus erga Judaeos pios odiumque nefariorum Aegyptiorum et Cananaeorum (C. XI—XIX.) quid aliud in animis impiorum efficere poterat, quam ut, terrore metuque percussi, missa scelesti vita, ad meliorem frugem verique dei venerationem redirent? — Minitando autem Capite VI, 4. ad Cap. I, 1. recurritur, nec cur hoc tertio fuerit retractandum, ejus equidem necessitatem saltem non video. — Sed fac, contineri in primis capitibus, quae v. 8. inde eruit, moverique illis quaestionibus difficultatem, tamen, duobus suppositis auctoribus, quorum alter alterius opellam cum sua de sapientia disputatione conjunxisset, vix ista dilueretur; nam is, qui conjunxisset, procedente opere adeo oblitus fuerit priorum, ut ne interdum quidem eadem iisdem verbis retractaret? Nonne potius, quo speciem propriae auctoritatis toti libello conciliaret et furti suspicionem amoveret, plurima in alteram partem ex priore et vice versa transtulisset, recurrissetque ad ea, quae in initio fuissent ab ipso transcripta?

Paullo majoris momenti videtur esse sextum argumentum. „Negatur enim, ulla in *priore libello* deprehendi vestigia vel platonicae vel Cabbalistarum philosophiae, cujus placitis alter scateret, quamvis maxime Cap. II. commoda fuisset occasio adferendi quaedam de anima, ejus natura et ratione, quae illi intercedat cum corpore.” —

In quo argumento refutando excitando locus Cap. I, 7. obvius: ὅτι πνεῦμα κυρίου περιωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πηγνώσιν ἔχει Φωνῆς, quem ex Vet. Test. fli BRETSCHNEIDERUS, collato Ps. CXXXIX, Jerem. XXIII, 23 sq., contendit. Sed frustra; Psalmus de omnipraesentia tantum dei et spiritus agit, nec ratio, qua deus omnibus sit i sens, memoratur. In Jeremiae loco deus se i coelum et terram implere, ait, non spiritus. Etiam si largiamur, Θεὸν et πνεῦμα Θεοῦ inter promiscue usurpari, ut Jeremias eodem sensu cere potuisset, spiritum dei coelum et terram plere, tamen hoc a nostro loco alienum f. Noster enim usus est tempore perfecto, περιωκε, implevit, quo ad primam mundi formationem respexit, notione abstracta a platonica mundi. Tempus vero hebraico more esse com tatum, non est verisimile, quoniam ejusmodi fusio in aliis libelli locis non occurrit. Acc quod, Platonis doctrinam auctori ob oculos ob satam fuisse, ex adjuncto etiam commate elu τὸ συνέχον τὰ πάντα, sive notionem spectes dictionem, a Vet. Test. alienissimo, quod interphucusque parum curasse, miror. Ut enim d vel spiritum universitati rerum praesentem divini vates cecinerunt, ita nescio, an unq spiritus τὸ συνέχον τὰ πάντα, vinculum, omnia contineat, et tanquam anima corpus sustinet et conjungat, vocari ab iis potuerit. Συνέχον enim id tantum dicitur, quod in semet ipso habet dilabendi vel resistendi, quam materia esse non Vetus Test., sed philosophi docuer quapropter deum συνέχειν τὸν κόσμον, τὰ π et similia hi statuunt; Xenoph. Memorab. II ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέ Cyropaed. VIII, 7. Θεοί, οἱ καὶ τὴν τῶν i

ἥνδε τάξιν συνέχουσιν. Quibus cf. Philonem de it. Mos. l. III. ὁ δὲ ποιητὴς τῶν ὅλων, ὁ τοῦ ἰσμον πατὴρ, γῆν καὶ οὐρανόν, ὕδωρ τε καὶ αἶρα καὶ ὅσα ἐκ τούτων, ἔκασον συνέχων καὶ διακραῶν. In dialogo autem Timaeo Locro falso adripto (Platonis Opp. pag. 95. e.) ita de anima undi sermo fit, ut doceatur, deum eam medio undo inditam extra eduxisse ipsumque universum contexisse itaque continere (τὰν δὲ τῷ κόσμῳ εὐχὰν μέσοθεν ἐξάψας ἐπάγαγεν ἔξω, περικαταψαι αὐτὸ ὅλον αὐτᾶ). Et in Timaeo pag. 34. b. ito sic: ψυχὴν δὲ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ (τοῦ ματος) θεῖς, διὰ πάντος τε ἔτεινε καὶ ἔτι ἔξω σῶμα αὐτῇ περιεκάλυψε, καὶ κύκλῳ δὴ κύκλον ἐφόμενον, οὐρανὸν ἓνα, μόνον, ἔρημον κατέστησε, ἀρετὴν δὲ αὐτὸν αὐτῷ δυνάμενον ζυγγίγνεσθαι καὶ οὐδενὸς ἑτέρου προσδεόμενον.

In quo potissimum hoc tenendum est, animam non solum per mundum diffusam, sed vinculum quoque esse, quod omnia contineat. Simile est, quod Athenagoras, Platonis placita sequens, habet: καὶ τοῦ πνεύματος πάντα συνέχεται et Theophrastus Antiochenus: πᾶσα κτίσις συνέχεται ὑπὸ πνεύματος ἁγίου, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον συν τῇ φύσει περιέχεται ὑπὸ τῆς χειρὸς Θεοῦ. Sive situr rem spectemus, sive rationem, qua cogitata actor expresserit, haud negari posse nobis videri, e Platonis animae mundi descriptione nonnulla eum hausisse. Praeter hunc locum quamquam omnem doctrinam Nostri de immortalitate animarum adferre nolum, ut vestigia philosophiae Platonis deprehendi demonstrem, tamen non possum, quin descriptionem bonorum coelestium adducam, in qua similitudo cum placitis platonice facile agnoscitur; Cap. enim III, 9. sic habet: οἱ ποιῆτες ἐπ' αὐτῷ συνήσουσιν ἀλήθειαν et οἱ σοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ atque Cap. IV,

11. ἡρπάγη (πρὸς τὸν Θεόν), μὴ κακία ἀλλάξει
 σύνεσιν αὐτοῦ. Quae quidem ex Vetere Test.
 hausta esse nequeunt; at philosopho graeco placuit,
 bonos in futura vita esse verum perspecturos dei-
 que συνουσία usuros. (De locis vide Commentarium
 ad III, 9 et VI, 21.) Cur verò auctor, cum de
 animorum immortalitate ageret, non plura e Pla-
 tonis philosophia depromserit, nec de eorum natura
 quidquam docuerit, ejus rei ratio in eo est, quod,
 si more platonico ex natura animorum immortali-
 tem evincere studisset, vel sibi ipse contradixis-
 set, vel quae pro veris habebat, et cum verbis
 saltem Veteris Test. maxime conveniunt, ante
 seponenda fuissent. Nam, quod BRETSCHNEIDERUS
 recte vidit, ex sententia Nostri boni tantum im-
 mortalitate beantur, quam sententiam ex Veteris
 Test. locis male intellectis hausisse videtur, v. c.
 Ezech. XVIII, 21 — 28. et 32. XXXIII, 10. qui
 de morte malorum et prorogatione vitae bonorum
 agunt. Sed, quod Platoni placuit, naturam ani-
 morum ita esse comparatam, ut necessario immor-
 tales sint, si id in usum convertisset, omnibus
 hominibus, sive probis sive improbis, quo ipso
 adeo verbis Veteris Test. contradixisset, immorta-
 litas tribuenda fuisset. Satius igitur duxit, hanc
 doctrinae Platonicae partem prorsus silere. Denique
 verba Cap. I, 4. εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰς-
 ελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κα-
 τάχρεω ἀμαρτίας et v. 5. ἅγιον γὰρ πνεῦμα
 παιδείας φεύγεται δόλον, καὶ ἀπανασήσεται ἀπὸ
 λογισμῶν ἀσυνέτων, καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπελθού-
 σης ἀδικίας mire conveniunt cum iis, quae Platonis
 in Phaed. pag. 64. d. — 67. b. de philosophorum
 neglecta cura corporis et voluptatum, ut Φρόνησις
 sibi comparent, disputat, quae ita clauduntur: καὶ
 οὕτω μὲν καθαροὶ ἀπαλλαττόμενοι τῆς τοῦ σώ-
 ματος ἀφροσύνης — γνωσόμεθα — πᾶν τὸ εἶναι

κρινές τοῦτο δ' ἐστὶν ἴσως τὸ ἀληθές. μὴ καθαρῶ γὰρ καθαρῶ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ἦ. Patet igitur, philosophiae platonicae vestigia non abesse a *priori libello*, quorum plura prostarent, si aequae commoda ex alienis doctrinis aliquid adferendi occasio adfuisset, atque quam altera libri pars praebuit. Adeoque cabbalisticae doctrinae aliquid simile prostat Cap. I, 6., quem locum V. S. misere torquet. Transeamus nunc ad septimum, idque ultimum, argumentum, quo „styli diversitatem haud exiguam inde a Cap. VI, 9. animadverti, probari studetur. Esse enim in *libello priori* dicendi genus simplex, neque, exceptis quibusdam, fervens et tropicum; in altero autem orationem magis tumere, subtiliter artificioseque esse elaboratam (Cap. VI, 17—21.) tropisque exornatam. Praeterea amari a prioris partis auctore membrorum parallelismum, *justam* vero singularum enuntiationum per particulas nectendi rationem, more scriptorum judaeorum, negligi (sic. e. gr. Cap. I, 1—7. sententias necti partt. ὅτι et γάρ.), et haud pauca inveniri, quae ex lingua hebraea sint illustranda. Contra in altera parte graecum legere scriptorem tibi videberis, parallelismum rarius observabis, in pauca, quae ex hebraea lingua lucem accipere debeant, offendas et enunciationes arctius nexas subtilioresque habebis, quo pertinet adfirmatio per quaestionem (Cap. VIII, 5. 8.), longior periodus, quae legitur Cap. VIII, 17—18. coll. v. 21. et subtilior enuntiatio Cap. X, 8. quorum omnium nulla reperies consimilia in *priori libello*.” —

Profecto scriptorem haud invenias, qui in tractandis diversis rebus eodem semper dicendi genere utatur, nec id accommodet ad materiam, quam animo volvat. Aliae enim aliter res animum movent, excitant et impellunt, quo fieri non potest, quin varium quoque dicendi genus exoriatur. Hinc,

ubi argumentum tractatur, quod solum intellectum occupat, stylus plerumque erit simplex, pedestes; sed, ubi phantasiae exspatiari licet, fiet tropicus, fervens adeoque interdum tumidus. Quam dictionis varietatem in ambabus partibus facile observabis, quarum uni simplicitatem tantum, alteri poeticum solum dicendi genus Vir doctissimus non recte tribuit. Simplicis quidem dictionis est initium Cap. I., ubi ad virtutem auctor hortatur et a vitiis deterret, quod tamen desinit in tropum, qui frequentissimi occurrunt procedente opere, praecipue, ubi malorum miseria et bonorum felicitas depingitur; cf. II, 5. 16. III, 7. 8. 14. 15. 18. IV, 2—6. 19. V, 6. 7. 16—23. quo postremo loco praeter tropos fervorem quoque orationis habes. Neque simplicis orationis est copia imaginum, quibus describitur vita malorum transacta Cap. V, 9—14. Idem licet animadvertere in ea parte, quae alter libellus a BRETSCHNEIDERO nuncupatur. Capituli enim IX, preces, et X, documenta ex historia petita continentis simplicissima est forma sine ullo fere tropo; sed in iis locis, quibus sapientia laudatur, ejus commoda facilitasque ejus comparandae, plerumque surgit oratio, referta tropis, maximam partem e Proverbiis haustis, cf. VI, 12—17. VII, 14. 15. 28. VIII, 2. 3. 9. 12. 16. sqq. Itaque singulorum neutrius libelli capituli idem est dicendi fervor, neque eadem dictio tropica, sed accommodata ad materiae diversitatem. — Quam vero *orationis subtilitatem* et *artem majorem* in altero libello V. D. deprehendit, quantopere vellem, eam aliis etiam exemplis praeter Soritem demonstrasset! Nam praeterquam quod syllogismus iste, σοφίαν cum παιδεία confundens, justa forma caret, sicque majoris subtilitatis et artis documento esse nequit, non intelligitur, cur, qui inchoaverit sine syllogismo opus, is, illud continuans, a qualicumque abstinere debeat. At

vero etiam Cap. V, 6. adest syllogismus, quamquam mutilus. — De *parallelismo* idem valet, quod modo de tropica dictione a nobis est monitum. In aliis enim prioris et alterius libelli capitibus crebrius eum observabis, in aliis rarius. Cap. I et VI, 1—8. saepissime membra ἐκ παραλλήλου sibi opponuntur, ut VI, 10—17. VII, 7—16. VIII, 10—18. IX, 10—18.; minus Cap. II et V., quibus reliquae partes libelli secundi sunt similes. Capite vero X. cur parallelismus plane fere absit, ratio est in difficultate unam eandemque rem historicam diversis modis ita tradendi, ut neque vel alieni vel falsi aliquid addatur neque ipsa mutetur; id quod facilius evitatur in adhortationibus, conminationibus et descriptionibus earum rerum, quae non tam fiunt, quam finguntur. — *Singularum enunciationum per particulas nectendi* rationem in duobus istis libellis non sibi parem esse, exemplis e Cap. I, 1—7. depromtis haud evincitur, nam si exceperis ὡς Cap. VI, 25. et ὅπως Cap. VIII, 18., quae semel tantum usurpantur, nulla particula in altera parte est obvia, nec ulla singulorum nectendorum ratio, quam non deprehendas in antecedentibus quoque capitibus, neque in prima libri parte enunciationes semper nectuntur voculis ὅτι et γάρ; nam v. c. Cap. V., primo multo longiore, ὅτι bis tantum legitur, γάρ nusquam. Istis autem, saltem γάρ, aequae saepe ac primo capite enunciationes junctae sunt Cap. VIII, 14—30. — Comparatione autem singulorum capitum instituta, prodit, in ambobus libellis modo plura modo pauciora esse verba, quae a genio linguae hebraeae lucem accipiant; comparatur v. c. Cap. I. cum Cap. II., quorum illud plura continet indoli hebraeae linguae adcommodate scripta, hoc pauciora. Cujus rei causa est in promptu. Tractantis enim argumentum vel haustum e Vetere Test. vel simillimum a paterna religione

commendato et saepe tractato v. c. cultum dei, virtutis vel justitiae studium, genus dicendi etiam, quo in Vet. Test. traditum illud est, animo observabatur; ubi vero libere philosophatur, color quoque linguae minus est hebraeus, sed magis graecus. At quos in priore libello S. V. sibi invenisse videtur locos, ubi interpretes in vertendo errorem commiserit, quique manci ex hebraea lingua illustrari et restitui possint, vereor, ne omnes sine ista hypothesi explicari liceat. Loci autem hi sunt: Cap. I, 7. graece legitur, ὅτι πνεῦμα κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσκῃ ἔχει φωνῆς; ubi V. D., interpretem ἦν *vocem* cum כּוֹן sive potius כּוֹל omnia commutasse putat, quam versionem non contexta oratio solum, sed etiam parallelismus membrorum postulet. — Quamquam non contendamus, versionem γινώσκῃ ἔχει ἀπάντων a nexu sententiarum esse alienam, quia, qui ἀπάντων γινώσκῃ habeat, is non possit, quin noverit etiam τὴν φωνήν, tamen lectio graeca τῆς φωνῆς nihil habet, quod reprehendi jure queat. Namque v. 6. auctor minatus poenas deum conviciis offendentibus (οὐκ ἀθωώσει βλάσφημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ) addit, cum et cogitationes et verba, quae ambo, ubi convicia in deum proferuntur, necessario conjuncta esse debent, bene nosse, (ὅτι τῶν νεφρῶν — ἀκουσῆς). Septimo vero versu, verbis καὶ τῆς γλώσσης ἀκουσῆς insistens, monstrat, quomodo deus, quaecumque ore proferantur, sciat; cujus scientiae ratio omnipraesentia τοῦ πνεύματος infertur. Quo facto particularem hanc sententiam v. 8. subjungit: διὰ τοῦτο φθεγγόμενος ἀδικα εὐδεις μὴ λάθῃ. Sic igitur oratio bene procedit, nec, ut probaretur, deum non latere ἀδικα φθεγγόμενον, necesse erat, dei omni-scientiam inferre.

De altero loco, Cap. I, 16., vide Commentarium.

Deinde Cap. II, 4. excitatur, ubi verba hebraica נב נא *nubes matutina* interpretem graecum commutavisse putat cum נב נא *nubis vestigium* (ἵχνη νεφέλης), quum vetere debuisset νεφέλη πρωινή. — At vocī נא non subest significatio *vestigii*, et si significaret, tamen *nubis vestigium* non foret נא נא, sed נא נא; qua verborum positione efficeretur, ut nullo modo cum נב נא potuisset confundi. De sententia vid. Comment. Sic quoque ex hebraeo textu illustrat verba Cap. IV, 10. εὐάρεστος τῷ Θεῷ γενόμενος (scil. ὁ δίκαιος) ἡγαπήθη καὶ ζῶν μεταξὺ ἀμαρτωλῶν μετετέθη; ubi ἡγαπήθη otiosam et fastidiosam exprimere V. D. videtur tautologiam, cum non differat ab εὐαρ. γεν. τῷ Θεῷ et per se intelligatur, deum amare eos, qui ipsi placeant. Potius auctorem idem dicere voluisse, quod v. 14. dixisset, pium, quia deo probetur, *e vita abripi et malis subtrahi*. Quare h. l. ἡγαπήθη *malis permutatum* esse videri cum קח *amavit*, vel הביא *adduxit* cum אהב *amavit*. — Ex hac difficultate, si qua est, sic nos expedire licet, ut εὐαρ. τῷ Θεῷ γεν. sensu medio sumamus, quo fit, ut tautologia evanescat. Sed, quibus hoc minus placet, ii eodem jure, quo BRETSCHNEIDERUS interpretis errorem infert, vel scribam incusent, verba graeca sive perperam legentem sive male transcribentem, vel ipsum auctorem. Saltem ab interprete, qui in vertendo tantum sagacitatis et dexteritatis exhibuisset, jure postulaveris, ut oculos et animum in textum intenderet, ubi in eo esset, ut tautologiam vertendo effingeret. Accedit, quod neque קח cum קח neque הביא cum אהב potuerit esse confusum; nam verbo קח auctor non usus est, quod per se spectatum nusquam significat *e malis eripuit*, sed

tantum *detinuit, retinuit, servavit* (aufbewahren). Possunt quidem cum h. voc. alia verba ita conjungi, ut, si totius enunciationis *sensum* in universum quaeras, *liberationis* notionem eruere liceat, quamquam ipsum vocabulum eum significatum, de quo modo diximus, tueatur. Inspice ipsos locos, a BRETSCHNEIDERO laudatos, Job. XXI, 30. XXXIII, 18. Ps. LXXVIII, 50. Quod quum certum sit, auctor hebraeus, si nostro l. verbo דָּוָן usus esset, longe aliud dixisset, quam quod loco conveniret et prorsus contrarium ei, quod V. D. voluit. Sequeretur enim, justos in vita terrestri, de qua in vv. antecedd. sermo fuit, a deo esse *detentos*. Transeamus nunc ad דָּוָן et דָּוָן. Verba graeca sonant: εὐαρ. τῷ θεῷ γεν. ἡγαπήθη. Desideraretur igitur in textu hebraeo, si quis fuisset, forma passiva, quae foret הוּבָא (adductus est); hoc autem litterarum ductu mire differt ab נִדָּוָן (amatus est) nec verosimile, haec verba unquam in ista forma ab interprete quopiam, vel leviter textum inspiciente, fuisse commutata.

Praeterea emendatione egere ei videntur verba Cap. IV, 19. ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς. Ἀφώνους enim incommode dictum esse, et interpretem forsitan נִלְחִים *putidi, foetidi* i. e. *contumelia obruti* confudisse cum נִלְמִים *muti*. — In quo non animadvertit, imaginem illam e natura esse petitam, atque pulcherrimam; nam qui praecipites feruntur praeter terrorem et intercludentem halitum molis celeritate, obmutescunt.

Huc illud quoque ei pertinet, quod Cap. V, 7. legatur ἀνομίας ἐνεκλήθημεν τρίβοις. ubi interpretem loco נִלְחִינָא (a rad. לָחַץ) *defatigati sumus* legisse putat נִמְלִינָא *impleti sumus*. Sed vide Comment.

Suspectum quoque habet Cap. V, 15. δίκαιος δὲ εἰς τὸν αἰῶνα ζῶσι, καὶ ἐν κυρίῳ ὁ μισθός

ᾧ, καὶ ἡ Φροντὶς αὐτῶν παρὰ ὑψίστω, suspi-
 : h. l. מְחַשְׁבָּה *cura* (Φροντὶς) permutatum esse,
 : מְשַׁבָּה *quies, locus quietis*. — Sed si αὐτῶν,
 : Φροντὶς sequens, objecti, quod dicunt, loco
 eas, nihil est, quod amplius desideretur.

Postremo textum hebraeum vidit Cap. II, 6.,
 haec dicuntur: χρησώμεθα τῇ κτίσει ὡς νεότητι,
 quo veteres interpretes Syrus, Arabs et Vul-
 us habent *in juventute*, cujus versionis originem
 e repetit, quod, dum textum graecum verterent,
 simque in hac libri parte textum hebraeum
 ferrent, illi כ legerent, ubi graecus כ. At quo
 lem abit illa doctissimi viri conjectura? Qua-
 : interpretibus ex variis nationibus oriundis,
 eodem loco neque eodem tempore viventibus,
 manus fuerint autographa hebraea, quorum ipsa
 ligia omnes ecclesiae patres prorsus latuissent?
 vide, quae dicta a nobis sunt in Comment. ad
 . Patet igitur, nullum horum locorum ita com-
 atum esse, ut ope hypotheseos illius debeat
 licari, quamquam facile largiamur, posse voci-
 , quibus auctor usus sit, alias substitui, nexui
 commodatas, parallelismum juvantes, sententiam
 toris clariorem reddentes et sic quasi emendan-
 . Nonne vero talia admittit quisque liber?
 is enim scribendo et rem et formam tam per-
 te unquam tractavit, ut emendationi locus non
 inqueretur? — Denique, quae *subtilitas* inest
 p. VIII, 5 et 8., eandem etiam invenies Cap. V,
 neque desunt periodi verborum copia exemplum
 rum a V. D. prolaturum aequantes (cf. Cap. III,
 ), et prius petatum e loco, quo in versibus an-
 edentibus exposita repetuntur, tam simplicis est
 acturae, ut suspicionem movere nequeat. Adest
 ieterea ejusmodi constructio Cap. IV, 15. —

Quum igitur eis, quae a viris doctis sunt
 putata, non effici nobis videatur, ut duobus vel

tribus auctoribus liber sit vindicandus; contra nullo ejus loco finiti alicujus aut incepti fragmenti vestigium appareat resque in eo tractatae ita cohaereant, ut ad unum finem revocari omnes queant, adeoque linguae indoles per totum libellum sibi constet, nos omnia uni auctori tribuere malumus.

III.

De libri auctore.

Quin Judaeus fuerit auctor, nemo unquam dubitavit, nec in dubium vocare licet; apparet enim cum e rebus tractatis tum ex earum forma. Describitur deus unus, omnipotens (XI, 17. sqq.) omniscius (I, 10.) et benignissimus (XI, 24.), cujus providentia omnia conserventur (XI, 24.) et regantur eadem (VI, 7. et XV, 1.), cujus ad imaginem homines creati sint, ut virtutem colant et rebus creatis imperent (IX, 2. 3.), iique immortales (II, 23.), e quibus vero ii, qui per diabolum seducti peccent, intereant (II, 24.). Huc quoque pertinent placita de praemiis poenisque divinis tanquam documentis aut favoris aut irae dei (X. et seqq.), accuratior cognitio antiquioris Hebraeorum historiae, a Cap. X. usque ad finem, si rerum summam spectes, libris sacris vel traditioni judaeae convenienter enarratae, maxima veneratio, qua auctor mentionem facit templi Hierosolymitani et gentis judaeae (IX, 5—8. X, 15.) fictio quoque, qua Salomo, rex Israelitarum loquens inducitur (VII. cf. cum I.), denique descriptio stultitiae et turpitudinis idololatriae ejusque effectuum (XIII. sqq.). Adest praeterea in multis locis ille membrorum parallelismus, scriptoribus hebraeis familiarissimus. Adsunt multa verba et phrasae, qui-

us lux affunditur e lingua hebraea, quorum unum tantum adferemus e quoque capite; plura enim ab it Commentarius. I, 6. *νεφροί*, *sensa et cogitationes*. II, 15. *τρίβοι*, *vivendi ratio*, ut XI, 18. II, 1. *χείρ*, *tutela*. IV, 15. *ἐκλεκτοί*, *deo amati*. I, 5. *υἱοὶ Θεοῦ* et *ἅγιοι* eodem sensu. VI, 4. *νόμος*, *leges judaicae*. VII, 9. *ἐν ᾧ* et *ἐναντίον*, *comparatione facta*. VIII, 17. *Φροντίσας ἐν καρδίᾳ σου*, ubi usus graecus *ἐν καρδίᾳ μου* respuit. IX, 10. *ὕαρεςον παρὰ σοί* pro *mero σοι*. X, 15. *σκέρμα*, *foetus*, *natio*, ut XII, 11. XI, 20. *πνεῦμα δυνάεως τοῦ Θεοῦ*, *ventus vehementissimus*. XIII, 9. *ἔσχατος*, *mundus*. XIV, 22. *εἰς βδέλυγμα ἐγενήθησαν καὶ εἰς σκάνδαλα ψυχῶν ἀνθρώπων*, ubi graecus auctor fuisset, *εἰς* et *ψυχῶν* omisset, ut XVII, 1. XV, 3. *δικαιοσύνη*, *status deo proptus*. XVI, 6. *νόμος* *leges mosaicae*. XVIII, 1. *σῶμα τοῦ Θεοῦ*, *Judaei*. XIX, 22. *κύριος*, *numen supremum*. Non minus Judaeum monstrat copia rerum, quarum saltem colores e Vetere Test., otissimum prophetis sunt hausti. S. III, 6. cf. cum Zacch. XIII, 9. S. III, 7. cum Zacch. XII, 6. S. VIII, 2. cum Job. XXIX, 9. S. V, 18—23. III, 7. 13. V, 20. cum Jes. X, 3. Jer. VIII, 12. X, 15. De luribus exemplis in unum collectis vide: EICHKORNII Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur Tom. IV. pag. 671—689.

Postremo constructionis periodorum per totum bellum tanta est simplicitas, quantam in ullo bro a Graeco quopiam composito haud deprehendes. — Cum iis vero, e quibus, esse a Judaeo librum scriptum, elucet, multa sunt conjuncta, quae, neque ex Vet. Test. neque traditione judaica trausta, auctoris cognitionem *philosophiae Platonicae* demonstrant. Huc refer nonnulla ex epithetis, *σοφίαν* ornantibus, Cap. VII.; *γνώσιν τῶν ὄντων*, sapienti tributam (VII, 17.), virtutes quatuor car-

dinales (VIII, 7.), doctrinam de animarum praesentia (VIII, 19. 20.), dogma de corpore tanquam animae carcere (IX, 15.), de mundo creato ex formi materia (XI, 17.). - Quibus adde ea, quae supra contra BRETSCHNEIDERUM monuimus. Praeterea inuenies *dogmata chaldaeo-persica*. v. c. deus *Θεὸς αἰδίου* nuncupatur VIII, 26.; lucit tribuitur sapientiae natura v. 29.; audit ea in *αἰμαῖς τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως* et *ἀπόρροια τοῦ παντοκράτορος δόξης* VII, 25. et *ἀπαύγαστος* *Θεὸς αἰδίου*, quae e dogmate persico de emanatione fluxerunt. Cum his respicienti simul et sensum in multis rebus cum Philone Iudaeo, graecae dictionis elegantiam et vim, copiam discipulorum, quarum saltem nomen auctor scivit denotandum, quo contra Aegyptios fertur, verosimilimum fiet, eum vixisse *Alexandriae*, ubi primis Ptolomaeorum temporibus gratissimum hospitium invenerunt placita pythagorica, ex quibus, Platonicam philosophiam accedente, novum quoddam philosophicum genus, pythagorico-platonicum, efformatum, quod tamen non purum mansit. Cum enim Alexandria totius fere orbis commercii frequentissimam commearet omne hominum genus et celebratissimae eruditionis alendae causa multi quidam docti homines confluerent, fieri non potuit, quin inter alia multa, commenta quoque Zoroastrina Oromaze, emanationibus etc. eo migrarent cum philosophia graeca commiscerentur. Quae omnia cum religione avita pro ingeniorum divitibus ab aliis aliter conjuncta apud Iudaeos in extremo horrendum istud cabbalistarum systema pepererunt. Hinc non est mirandum, cum iidem sint fontes, in nostro quoque libro nonnulla occurrere, ei simillima (vide adnotata ad Cap. VI, 2. Negari quidem nequit, in Palaestina quoque a Servatoris tempora Pythagorae et Platonis placere

gioni persicae adtemperata, ex Aegypto migrasse, d ipsa Cabbala docet, sed linguae graecae, quae ratus est liber, indoles, copia disciplinarum xandriae florentium et a Nostro memoratarum laudatarum, astronomiae, physices, zoologiae, anices etc. denique odium illius erga Aegyptios, xandriam ei patriam adsignant. In hoc autem uiescendum est; deficientibus enim et internis externis argumentis, e quibus plura de auctore igere fas sit, praestat, illud fateri, quam, quod illimum foret, novam quandam hypothesin, aliis iugnandam, proponere. Sic quoque Capellus ¹⁾, metus ²⁾, Du Pinus ³⁾, Kleukerus ⁴⁾, Hassius ⁵⁾, Eichhornius, Bretschneiderus, Schulthesius ⁶⁾ auctorem in incerto reliquerunt.

Fuere tamen, qui plura definire maluerint, rum sententias levi, ut ajunt, pede percurrere, majore jure licebit, quod ad eas curatius examinandas refutandasque alii jam egregiam suam ram contulerunt. Cum Rabbinis et magna erum Christianorum parte HUETIUS in *demonstr. evangel. Lipsiae. 1703 Salomoni* libellum licare voluit. Cujus hodiernam formam sic licat, ut statuatur „unam hanc fuisse ex plurimis

-) Vide ejus commentarios et notas criticas in Vet. Test. Amstel. 1689.
-) Cf. ejus prolegomena et dissertt. in omnes et singulos S. Script. libros. Lucae. 1729.
-) Dissertation préliminaire ou prolegomènes snir la Bibl. Amst. 1701.
-) Salomonische Denkwürdigkeiten. Als Anfang das Buch der Weisheit übersetzt und durch Anmerkungen erläutert. Rigae 1785.
-) Salomo's Weisheit neu übersetzt, mit Anmerkungen und Untersuchungen. Jenae 1785.
-) Exegetisch - theologische Forschungen. Lipsiae 1820.

sententiarum compilationibus atque eclogis, et magno ethicorum et gnomiorum Salomonis numero prodiissent, a pio et studioso excerptam et graeco deinde sermone liberius extantam;" quod a Philone presbytero factum, opinor esse. Ex hac sententia pendens FOUCHER libro: *Mémoires de l'Académie des Inscriptions* Tom. 38. pag. 433. Judaeum quendam Alexandrum dicta Salomonis in nostro libello ulterius persecutum, adeoque antiquum fragmentum illo rege profectum (Sap. Cap. VI—IX.) inseruit. Cum HUETIO quoque facit GUNDLING. Vide enim *Obs. Halens.* T. V, 13. — omnium minime probabilis opinio, praeter LAUR. REINHARDUS in *diss. qua librum Sapientiae non esse canonicum neque a Salomone conscriptum probatur*, FABERUS in *prolusionibus* IV. super *Sapientiae* et EICHHORNII in introd. pag. 166. ita impugnarunt, ut nihil addendum reliquerit FABERUS in *prolusionibus* modo laudatis *Zorobabel* librum chaldaice scripsisse evincere studeat contra quem victricibus armis pugnarunt, FABERUS ¹⁾ et EICHHORNIIUS ²⁾. Vix autem memdignum est, quod AUGUSTINUS de *doctrina Christiana* lib. 2. c. 8. habet: illi duo libri qui Sapientia, et alius, qui Ecclesiasticus inscribitur, quadam similitudine Salomonis esse dicuntur; *Jesus filius Sirach* eos scripsisse constansimè perhibetur. Quod falsum esse ipse profert *Retract.* lib. 2. c. 4.

Denique alii *Philonis* opus esse, arbitrantur. Commemorantur autem duo ejusdem non

¹⁾ Praeter ejus versionem supra laudatam cf. ejus *Magazin für die biblisch-orientalische Literatur* et Lipsiae. 1788. Pars I.

²⁾ Vide ejus *Einleitung in die apokryph. Schriften* pag. 186. sqq.

iri; apud Josephum enim c. Apion. lib. I. c. 23. *ὁ πρεσβύτερος* occurrit, praeter quem notus est Philo, Alexandrinus, cujus adhuc multa scripta supersunt. Hinc in duas quoque partes abierunt, quarum altera *Philonem presbyterum*, altera *Philonem, Alexandrinum*, auctorem habuerunt. Illis aecensendus est DRUSIUS in libro DE HENOCHO Cap. XI., his CASTABADIUS ¹⁾, SALTENIUS ²⁾ et, teste HYRONIMO ³⁾, nonnulli scriptorum ecclesiae veterum. Quorum sententiae sunt refutatae ab HASSIO, FABERO et EICHHORNIO in libris supra laudatis.

IV.

De aetate, qua liber scriptus sit.

Excipit alia quaestio, non minoribus involucribus obducta, quonam tempore liber scriptus fuerit. Facile quidem id definiverunt, qui aut Salomonem aut Zorobabelem aut alterutrum Philonem haberent auctorem; dissentiunt autem, qui Judaeo cuidam ignoto librum tribuunt, fluctuantes intra ducentorum quinquaginta fere annorum spatium. CORNELIUS A LAPIDE Pseudo-Aristeae, tradenti Ptolomaeo Philadelpho cuique LXX interpretum quaestiones solvendas propositas fuisse Judaeosque prae reliquis idoneos habitos, qui alios in republica administranda instituerent, nimium fidei habens, libellum sub tempora illius regis (igitur circa

¹⁾ JO. CASTABADII liber singularis de libro Sapientiae. Bredae. 1648.

²⁾ SALTENII diss. de auctore libri Sap. Philone potius Alexandrino, quam seniore. Regiom. 1739.

³⁾ HIERONIMI praef. in libros Salomonis.

an. 246.) ab aliquo e LXX interpretibus aut simili Rabbino in usum regii juvenis compositum, dixit in *praefat ad libr. Sap.* Contra Ptolomaeo Philometori (circa an. 180. a Chr. n.) SCHULTHESSIUS dedicatum librum suspicatur, quem HASSIUS aetati Ptolomaei Evergetae II. et Antiochi Epiphanis (mortui an. 163. a Chr. n.), GROTIUS vero temporibus inter vitam Esdrae et Simonis pontificis (mortui an. 135. a Chr. n.) praeterlapsis assignant, non adlatis tamen idoneis, quibus sententiae istae confirmarentur, argumentis. Ad CALMETI opinionem, opus post Antiochum Epiphanem confectum conjectantis, proxime accedit EICHHORNII, vix uno seculo ante Christ. natum compositum, ratus. Denique BRETSCHNEIDERUS primam partem initio regni Antiochi Epiphanis, alteram et tertiam Philonis, Alexandrini, aevo adscripsit. — Ex hac variarum VV. DD. sententiarum brevi enarratione facile concludas, scriptoris aetatem certo definire admodum esse lubricum; etenim paucae illae notae ex ipso libello petendae, quibus solis in hac quaestione dijudicanda niti licet, nimis incertae sunt atque vagae, quam ut seculum, nedum annus, quo liber scriptus fuerit, iis indicetur. Placita platonica adtemperata ad philosophiam Chaldaeo-persicam atque conjuncta cum religione judaica hoc certum manifestant, non ante Ptolomaeorum tempora auctorem scripsisse. Constat quoque, Judaeos de artium et disciplinarum inventionem cum Graecis concertasse, idque omne ope egisse, ut docerent, veteres Hebraeos eas vel invenisse vel saltem cognitasse habuisse, inter quos quum Moses et Salomo eminerent, his quoque summam rerum humanarum divinarumque cognitionem tribuerunt. Sic Philo de Vita Mosis Vol. I. pag. 83. §. 35. contendit, doctores alium aliunde statim praesto fuisse, qui Mosen puerum, in aula regis instituerent, partim

ex vicinis populis Aegyptiorumque praefecturis voluntarios, partim ex Graecia magnis emolumentis evocatos, quorum facultatem brevi tempore superavisset, cum et ingenii felicitate doctrinam inteverteret et de suo multa perspectu obscura ingeniose excogitaret. Et pag. 84. §. 10. sic pergit: *Αριθμούς μὲν οὖν καὶ γεωμετρίαν καὶ τὴν τε ἑνθμικὴν καὶ ἀρμονικὴν καὶ μετρικὴν θεωρίαν καὶ μουσικὴν τὴν σύμπασαν — Αἰγυπτίων οἱ λόγοι παρέδσαν, καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν — τὴν δ' ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληνες ἐδίδασκον, οἱ δ' ἐκ τῶν πλησιοχώρων, ἅ τε Ἀσσύρια γράμματα καὶ τὴν τῶν οὐρανίων Καλδαϊκὴν ἐπισήμην κ. τ. λ.* Et Josephus non solum libris sacris philosophiam contineri adfirmat, sed etiam sapientiam Salomonis summis laudibus offert, Antiqq. VIII. C. 2. p. 419. ex ed. Haverk. „tantam „narrans” fuisse, qua deus illum donasset, ut. prae aetatis hominibus praestitisset, nec solum Aegyptios vicisset, sed etiam, eos ab ipsius sapientia longissime abfuisse, demonstrasset. Eum nim de quavis arboris specie parabolam dixisse „b hyssopo usque ad cedrum etc.” Haud absimilia priorum Judaeorum commenta de sapientia Salomonis collegerunt EISENMENGERUS ¹⁾ et Corrolius ²⁾. Hac Judaeorum sententia nititur quoque ictio Nostri, omnium disciplinarum artium et prudentiae ambitu Salomonem ornantis (cf. Cap. VII.). Non autem dubitari potest, quin unum alterum seculum a translata Alexandria philosophia praeca prius praeterlapsum fuerit, quam certamen illud oriretur, persuasio de Salomonis cognitione amplissima paeneque infinita radices ageret et ita

¹⁾ Entdecktes Judenthum. Tom. II. pag. 440.

²⁾ Kritische Geschichte des Chiliasmus. Vol. I. pag. 48. sqq.

divulgaretur, ut ea Noster sine haesitatione fictionis suae quasi fundamento uteretur. Sed, quae similitudo ³⁾ intercedit inter libellum nostrum et scripta Philonis, Alexandrini, quamquam magna est cum in singulis rebus tum dictione, tamen veremur, ut tantum ad definiendam aetatem faciat, quantum nonnullos VV. DD. tribuisse ei video, qui vel maxime propter hunc consensum, Philonis aetate vixisse Nostrum, arbitrantur. Namque duo viri, eadem natione oriundi atque in eadem regione viventes, etiamsi seculis distant, tamen, si eadem usi fuerint a pueritia disciplinarum morumque institutione, non fieri potest, quin in multis non conspirent. Hinc, missis dubiis si verosimilia sequi malimus, hoc tantum statuendum erit, librum tempore post primum saltem seculum a divulgata Alexandriae philosophia graeca usque ad Christum praeterlapso exaratum esse; nam ante Christum jam exstitisse, satis elucet ex magna auctoritate, qua in antiquissima ecclesia Christiana est gavisus.

³⁾ Vide Eichhornii Einleit. in d. ap. B. pag. 169. sqq. ubi ambo inter se comparantur, et, qui paucis adjecit, Bretschneideri diss. P. III. pag. 18.

C A P. I.

A r g u m e n t u m.

admonentur reges, ut deo cognoscendo et virtuti
ram dent sincero animo, quo opus sit, cum
ientia malos vitet, nec vitiis interitum sibi
ent.

V. 1 et 2. Auctor adhortatur reges, ut vir-
i et deo cognoscendo studeant.

Ἀγαπήσατε. Non adfectum tantum animi
stulat Sapiens, verum etiam studium ex amore
ens; hinc pro ζητήσατε, 1 Petr. 3, 10. Διαιο-
η, ψι, Prov. 14, 2. ηρη, Deut. 24, 10. vir-
es omnes, quibus boni reges excellunt. Alii de
a justitia intelligunt, quae quidem virtus prae-
ue requiritur in regibus, ita tamen, ut reliquae
esse non debeant, v. c. aequitas. Κρίνοντες,
ecdochice pro κρατήσαντες, βασιλεύοντες cf.
1. 9, 7. Γήν h. l. eos, qui in terra vivunt;
ue οι κρ. — γήν, vos, qui hominum imperium
etis i. e. reges. Lectores regum nomine auctor
at, quia regem, cujus personam induit, decet
hortari reges. NACHTIGALIUS in vers. veros
iovae cultores vertit, quos quam parum Noster
uerit, -satis liquet e Cap. 6. v. 1 sqq. Ex BRE-
NEIDERI et, qui nunquam non ab ejus partibus
; ENGELBRETHI sententia auctor invehitur in

reges et satrapes (C. 1, 1. et C. 6, 1 sqq.), quae quavis luxuria diffuant (C. 2, 6—9), pauperes et inferiores opprimant, et torqueant (C. 2, 10.), pie h. e. Judaeos fidos mortis supplicio adficiant, de sua ipsorum vero potentia, divitiis et splendore gloriantur seque superbos jactent (C. 5, 8. 9.), deum animaeque immortalitatem derideant, voluptatibus dediti et in republica administranda injustissimi (C. 2, 12. C. 6, 4.). Quibus omnibus *Antiochum Epiphanem*, ejus aulam eosque proceres Judaeos carpi illi putant, qui regis consilio faverent, populum Israeliticum, quavis adhibita crudelitate, ad cultum ethnicum perducendi. Hinc concludunt scriptam hanc esse libri partem (C. 1—5.) eo tempore, quo Antiochi in aula deliberatio adhaesisset ea de re et nefandum illud consilium percrebesceret. At maxime eo peccant, quod, qui C. 1 et 6. reges compelluntur, eosdem esse velint, qui C. 2. impii in scenam producuntur. Diversum esse, monstrat et ipsa materies et oratio. Illic Judaei sua sorte haud contenti, mussitantes et diffidentes (v. 6—11.) compelluntur et admonentur, ne in perniciem ruant; hic describuntur, quos magis illa admonitio animos tangat, perversi, qui immortalitatem negantes, vita scelestam, ad quam ejusmodi diffidentia et mussitatio facile perducit, perniciem sibi vere parent. Nec consilii vel consatus ad cultum Ethnicorum Judaeos pertrahendi in C. 2. ullum prostat vestigium. Contra, qui adversarii τῷ δικαίῳ ibi in scenam producuntur, impinguntur, ut potius Judaei, qui, relicto paterno cultu vel saltem ejus severitate, ad materialismum, quem dicunt, deflectentes odio habeant et persequantur populares avitae religioni tenaciter adherentes, animo tibi obversentur. Namque v. 12. ita sic: οἰεῖδ' ἔξει (ὁ δίκαιος) ἡμῖν (impiis) ἀμαρτημάτων νόμον, καὶ ἐπιφθιμίξει ἡμῖν ἀμαρτήματα παιδείας

ἡμῶν. Quomodo autem Judaei Ethnicis exprobare poterunt, quod legem mosaicam violarent, cui sese non obstrinxerant, aut eos in lege institutos dicere? Νόμος enim et παιδεία ἡμῶν nil siquificat nisi legem mosaicam ejusque institutionem. Hinc multo est probabilius, perstringi C. 2. eam Judaeorum partem, quae ad Sadducaeorum vel Epicureorum placita deflecteret. — Φρονήσατε κυρίου, *deo vere cognoscendo operam date*, veram dei, ejus Sapientiae, benignitatis, potentiae etc. notitiam animo informate. Haec enim cum virtute ita cohaeret, ut ambae praecipuas sapientiae partes constituent, nec esse altera sine altera possit. Qui reverentiam erga deum vel pietatem huc inferunt, i neque verba parall. ζητήσατε etc. neque C. 14, 10. κακῶς — Θεοῦ, *falsas animo dei sententias reformarunt* satis curant. Ἐν ἀγαθ. h. l. respondet τῷ: ἐν ἀπλοτ. καρδ. et explicatur v. 2. Ζητεῖν κύριον i. q. φρονεῖν περὶ τ. κ. Ἐν ἀπλ. καρδ. כִּי יִשָּׁר לֵב, Ps. 25, 21. Job. 33, 7. *cum animiinceritate*, ita ut audacia absit et diffidentia.

V. 2. Εὐρίσκεται, *se cognoscendum praebeet*. τοῖς — αὐτόν, *iis, qui eum non explorant*. Ubi primo deum explorare dicitur, ibi non nisi malo ensu accipias. Est enim deum quasi provocare, ut rebus mirandis potentiam exserat et benignitatem cummonstret. Itaque οἱ μὴ πειράζοντες h. l. esse possunt qui non exposcentes miracula sine illis de dei benignitate et potentia, de ejus provi-
 lentia sibi persuasissimum habent. At quia is tantum ea ratione deum explorat, cujus animus libius haeret, deus benignus potensve sit necne, propterea verbo πειράζειν adjuncta est notio dubitandi de dei pot. et benign., deinde incredulitatis, diffidentiae et mussitationis. Hoc magis quadrat ad nostr. loc. propter anteced. ἀπλ. καρδ. et seq. τοῖς μ. ἀ. αὐτῷ.

V. 3—5. Animi autem sinceritate et fidu opus est. Perversitas enim ad dei cognition perveniri non sinit, cum Sapientiā, quae eam i pertit, malos fugiat, nec eorum animos occupet

Σκολ. λογισμ. cogitationes perversae, q sunt τῶν πειραζόντων et ἀπιστούντων; hoc ei membrum opponitur superiori. Δοκιμαζομένη ἄφρονas. Hasse in versione: *gloriatio nost ipsorum potentiae arguit nos stultitiae*. At i modo sententiarum nexus hanc interpretation respuit, verum etiam ipsa vox δοκιμαζομένη g riationis notione non gaudet. Nos igitur δύνα ad deum referimus, δοκιμαζ. eodem sensu dict rati, quo πειράζεσθαι usurpatur. Hebr. 3, Malach. 3, 15. Sensus itaque hic est: potentia h. e. deus potens, cum tentatur ab hominibus cum animo dubii illi haerent, ebs stultitiae c vincit, dum cogitationum perversitati et insci inhaerere eos sinit, nec, ut Sapientia veriora edoceat, patitur, atque sic eos punit.

V. 4. ὅτι etc. arcte cohaeret cum prae commate; namque infert causam, cur, quomi deus cognoscatur, perversitas impediatur; Sapien enim, quae dei notitia vera homines imbuit, p catores, inter quos οἱ τοὺς σκολιούς λογισμ ἔχοντες referendi sunt, vitat. Ψυχ. κακότ. a mus mala machinans, moliens eorum est, deum tentant, qui dubitant et diffidunt. Σοφ num auctor eam ὑπόσασιν, an vim divinam l buerit, de hoc vide C. 8. Εἰσελεύσεται et q v. 4 et 5. sequuntur tempora futura sunt pro pra vel aorr. ex Hebr. dicendi ratione. Σωμ. κατ. in corpore peccato obnoxio. Sumta est metaph ἀπὸ τῶν χρεωφειλετῶν a delictoribus oppre aere alieno. Ψυχ. κακοτ. et σωμ. κατ. ἀμ auctor poetice dixit pro peccatore, homine m

per partes descripto, quales sunt οἱ πειράζοντες. De sententia vide 7, 27. 8, 19. 20.

V. 5. Πνεῦμα παιδείας = πν. παιδεύον; sic οὗς ζηλώσεως 1, 10. πνεῦμα δυνάμεως v. 23. Spiritus, qui nos docet h. e. vera dei cognitione nos imbuat, est sapientia, utpote quae a deo promeat cuique nihil cum malo commercii; quapropter ἄγ. dicitur, C. 9, 17. Quoniam Noster ad sapientiam ea quoque, quae in Vet. Test. de spiritu S. praedicantur, refert (cf. Jes. 11, 2. cum 7, 7. 1 Sam. 14, 15. cum 7, 23. Joel 3, 1. Zach. 7, 12. cum 7, 27. et 8, 2. etc.), propterea hujus nomine pro illa uti ei licet. Δόλος, λογισμ. ἀσυνετος et ἀδικία illustrant ἁμαρτίαν v. 4. Ἀσυνέτων sive habeas pro subst. sive pro adject. sensus haud mutatur. Rom. 1, 21.

Καὶ ἐλεγχθήσεται—ἀδικίας. Ad hunc locum quol sunt interpretes, tot fere interpretationes, quarum una altera est infelicio. Qui ἐλεγχθήσεται passiva significatione positum ab auctore putant, eorum una pars subjectum πνεῦμα statuunt, altera hominem scelestum. Illorum multi hunc in modum: Spiritus sanctus demonstratur, exhibetur magnus, praestans, irruente poena. Sed ἐλέγχεσθαι, nulla re adjecta, numquam est magnum sese praestare; deinde vero ἀδικία pro δίκη (poena) nusquam occurrit; egregie enim erraret, qui (cum Schleusnero Lex. Nov. Test. sub h. voce) 1 Joh. 1, 9. testimonio esse contenderet; postremo sententiarum nexus aliud flagitat. KLEUKERUS: Spiritus divinus sese praestat judicem severum, ubi iniqua perpetrantur. At vero neque haec interpretatio admitti potest et quia novi aliquid infert, puta judicem severum, et a sententiarum nexu recedere videtur. Versio italica: ed allora è conosciuto, quando viene l'iniquità. MALDONATUS hominem stultum subaudit, qui de-

clarabitur a superveniente iniquitate i. e. cum inique egerit, manifestum erit, eum non esse sapientem sed stultum. Altera interpretum pars activa verbi ἐλεγχθήσεται siquificatione sumta, spiritum subiectum, malos objecti loco esse arbitrantur, itaque hunc sensum extorquent: *Spiritus divinus convincet malos nequitiae, irruente poena.* In quibus interpretamentis hoc tantum laudo, quod refutatione non egeant. Ἐλεγχθήσεται si sanum est, nihil restat, quam ut causam pro effectu ita positam mecum putes, ut ἐλεγχθῆναι confundi accipiendum sit pro abire, quod confusione efficitur. Confunditur autem Sapientia adpropinquante perversitate, adeoque abit, aufugit, quia nihil est illi cum hac commercii.

V. 6 et 7. Non tantum, qui vitiis inquinantur, eos Sapientia fugit, verum etiam isti ob eam neglectam puniuntur; nam deus ope illius cum tota rerum universitate conjunctae et factorum humanorum consciae vitiorum testis est.

Φιλάνθρωπον — σοφία, amat enim Sapientia homines et quidem bonos, id, quod prodit ex seq. membro: καὶ — αὐτοῦ. Καὶ idcirco. Nisi forte mecum hanc interpretationem praeferas: Φιλ. γαρ. — σοφία. Nam amat quidem Sap. homines (Prov. 8, 31.) indeque quaecunque bona ei sunt, cum iis communicat, et intelligentiores reddit et sapientiores. Καὶ tamen, ut Act. 11, 28. Apud genuinos Graecos interdum hanc potestatem habet, praecedente μέν, ubi pro δέ adhibetur. Pindar. Pyth. II, 106. Καὶ οὐκ — αὐτοῦ; ἀπὸ χειλέων vel construi licet cum βλάσφημον maledicum labiis vel cum ἀθωώσει, ut χεῖλη, tanquam causa pro effectu, teneat locum τῶν ῥημάτων verborum, quae a maledico labiis proferuntur. Hac significatione apud genuinos Graecos ἀθωοῦν solum genitivum adjunctum habet, prae-

positione ἀπό neglecta. Uti Noster, ita Platus apud Matth. 27, 27. ἀθῶός ἐμι ἀπὸ τοῦ αἵματος κ. τ. λ. Cujus constructionis fons est lingua Hebraeorum. Cf. VORSTIUS de Hebr. Sapientia autem ipsa facere dicitur (οὐκ ἀθῶσται), quāe propter eam fiunt idque a deo v. 9. C. 5, 16. *Βλάσφημὸν, maledicum.* Auctor haud dubie eos Judaeos carpit, qui sua sorte haud contenti aliosque beatiore praedicantes, de dei, qui omnia fausta Judaeis promississet, benignitate dubitabant. Idcirco in seqq. potissimum de murmuratione fit sermo. Quorum non pauci esse videntur maxime Alexandriae, ubi Judaei contemti erant et ab omnibus bonis saepe seclusi. Cf. *Philo* adv. Flacc. p. 517. 521. 523. Tom. II. De Virtut. p. 564. De Poenit. p. 406. ex edit. *Mang.* Ὅτι etc. Sequitur caussa, cur tales homines puniri possint. Νεφροί, נֶפֶשׁ, *renes* adfectuum et cupiditatum sedes putabantur ab antiquis. Καρδία sedes non tam sensuum est apud Hebr., quam *cogitationum*, Job. 12, 3. Νεφροί et καρδία eodem modo eodemque sensu junctae sunt Apoc. 2, 3. Ἀληθής, vel *qui non fallitur*, qui semper verum videt, vel *justus*. Vid. Hesych. sub h. v.

V. 7. Ὅτι etc. Hic versus declarat rationem, qua deus conviciorum testis sit; utitur enim Sapientia tanquam ministra. Πνεῦμα κυρίου = σοφία. Πεπλήρωκε non est pro praes. sed praet. *implevit* τὴν οἰκ. ut jam ea sit plena. Οἶκον, scil. γῆν; nisi propter sequentia τὰ πάντα, rerum universitatem, intelligere malueris, quae vis alias vocabulo non inest. Τὸ συνέχον — Φωνῆς. KLEUKERUS ad h. l. ita: *rerum universitas eum* (spirit. div.) *audit, ejus sonum percipit, eum agentem sentit.* Quae explicatio quomodo placere possit, non video. Nam praeterquam quod parallelismo membrorum repugnat, duraque est omissio pron. αὐτοῦ, quo

tandem modo τὸ συν. τὰ π. significat rerum universitatem? Potius rem ita sibi finxisse philosophus noster videtur: Deus Sapientiae s. spiritus opes qui cum rerum universitate conjunctus est, eas continet et conservat, certior fit eorum, quaecunque ab hominibus ore proferuntur. Quae de ritu h. l. praedicantur, mire conspirare cum illis quae Plato de anima mundi statuat, evicimus in Prolegg. Lectionem autem ὁ συνέχων, a nonnullis Cod. exhibitam, inde ortam puta, quod deus plerumque, non sapientia omnia continere et regere dicatur.

V. 8—11. Itaque cum nemo latere, nec, si meruerit, poenas vitare possit, a murmuratione, pravis consiliis et machinationibus abstinendum est.

Διὰ τοῦτο, quia spiritus omnia audit et deo quasi refert. Φθεγγ. = βλάσφημος, v. 6. Pro οὐδὲ μὴν, quae est lectio Cd. Vat., lege οὐδὲ μὴ cum Alex. Complut. Ald. etc. Δίκη (τιμωρία) ἐλέγχουσα. Poenas luens convincitur malus peccator.

V. 9. Ἐν γὰρ — ἔσαι, consilia enim iniquorum explorabuntur in iudicio extremo. C. 3, 13 ἐπισκοπὴν ψυχῶν, v. 18. ἡμέρας διαγνώσεως, C. 4, 6. ἐξετασμόν dixit. Iudicii notio ex Vet. Test. derivanda. In Psalmis et Prophetarum scriptis miseria malis hominibus instans, ruina Paganorum, qui populum judaicum vel oppresserant, vel subjecerant, atque bonorum felicitas futura et Israelitarum libertas describuntur quasi tempus ad iudicii, quod de malis hominibus sive Paganis atque de bonis sive Judaeis Deus laturus, quoque illos ad miseriam et ruinam, hos ad felicitatem et libertatem destinaturus sit. Quod tempus appellatur ἡμεῖς ἐπισκοπῆς Jes. 10, 3. Locos, ubi iudicium adumbratur, vide in Ps. IX. X. et XXXVII. Dan. 7, 9. 10. Joel 4, 2—12. Mich. 4, 12. At vero non notionem solum iudicii Noster ex Vet. Test. hausit,

rum etiam colores inde sumsit ei exornando; 5, 16—23. cf. c. Jes. 57, 7. Intercedit tamen c. discriminis inter Vet. Test. et Librum nostrum, quod in illo salus aut perniciēs iudicium secuturæ *unc* vitam spectant, in hoc *futurum*. Λόγων — *sci.* Vid. v. 6. sub finem et v. 7. Εἰς αὐτοῦ, eum (deus) peccatorum convincat, ut puniat propter peccata, Job. 13, 10.

V. 10. Οὗς — πάντα, scil. per spiritum suum per rerum universitatem; οὗς ζηλώσεως, ὅρ ἦν = οὗς τοῦ ζηλωτοῦ auri irascentis pro eo irascente violatis legibus, Exod. 20, 5. Καί, tens. *adsoque*. Θροῦς Hesych. per ψιθυρισμόν ponit; plerumque est magnus strepitus e. gr. aris; hic contra solennem usum de leni murmuratōe, mussitatione adhibetur.

V. 11. Λαθραῖον = καίπερ λαθραῖον. Κενὸν h. l. impunitum. Impii sermonis comes poena sit.

V. 12—16. Nec peccando interitum vobis si parate. Interitus enim causa non deus est, si nihil nisi bonum efficit, sed hominum pravitas.

Ζηλοῦν h. l. = ἐπισπᾶσθαι et προκαλεῖσθαι. 16. *ne interitum vobis paretis vita impia, scelestae*; ad quod exprimendum duobus membris utriusque utitur. Πλάνη ζωῆς, *vita a virtutis et recti tramite aberrans*. Tangit eos, qui cultum aeternum relinquere parati erant, vel, eo relicto, scelestae sese dederant, ad quam ipsa difficultas via paratur. *Interitu* autem, non sola interitio, quod interpp. arbitrantur, conspicitur, poena aliorum. Cf. v. 13. 14. C. 2, 23. 24.

V. 14. Ἐκτίσει — πάντα. Hoc loco utuntur ad probandam creationem, quam dicunt, immediatam s. primam, quo fit, ut singulae huius mundi partes inter se minus conveniant; confer enim v. 11, 17. ubi aeterna materies statuitur, ex qua

mundum deus creaverit. Nos igitur non possumus, quin accuratius rem examineamus. Praeter hos locos de mundi creatione sermo est apud Nostrum C. 9, 1. Θεὸς πατέρων, ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου, et C. 9, 19. μετὰ σοῦ ἡ σοφία, ἡ ἐκ δυνάμεως τὰ ἔργα σου, καὶ παρούσα, ὅτε ἐποιεῖς τὸν κόσμον. Jam vero quaeritur, quò significato auctor κτίζειν et ποιεῖν usurpaverit. Verbum κτίζειν per se spectatum apud Nostrum non esse *ex nihilo creare*, aliis locis in primis capitibus obviiis satis demonstrari licet. C. 2, 23. auctor ita: ἐκτίσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσία. C. 10, 1. αὕτη (scil. ἡ σοφία) πρωτόπλασον πατέρα κόσμον μόνον κτιζόμενα διεφύλαξε. Solam *formationem* accipiendam esse his, in locis, nisi narrata in Genesi hominis creatio, quae Nostro ob oculos versabatur, adfatim probaret, certe eo, quod adjectum est: πρωτόπλασον et, quod C. 9, 2. sequitur: καὶ τῇ σοφίᾳ κατεσκευάσας ἄνθρωπον, luculenter evinceretur. Cum verbo κτίζειν prima creatio non efficiatur, multoque minus verbo ποιεῖν; (vide enim, quae infra e Platone adlata sunt,) restaret, ut vel ex adjunctis verbis vel e nexu totius enunciationis cum praecedentibus et sequentibus, id, quod sibi voluerint, adversarii evincerent. Utrumque dispiciamus. Verba seqq.: εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα aequè contrarium sensum admittunt, neque enim τῷ: εἶναι ubique innuitur essentia, quae dicitur, metaphysica, nec τῷ: μὴ εἶναι omnes, quas dicunt, realitates negantur. *Philo*, qui, praeunte *Platone*, materiem aeternam statuit, de vita Mosis pag. 693. ita habet: ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὸ τελειότατον ἔργον, τὸν κόσμον, ἀνέφηνε. Idem de creat. princ. pag. 728. τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι. H. l. καλεῖν εἰς τὸ εἶναι nihil est, nisi materiae formam induere et ad certum motum ordinemque redigere, ut

undus (κόσμος) existat; estque adeo *Platoni οὐκ*, *μὴ ὄν* saepe id, cui ante aliquid non adtribuendum erat, quod postea ei tribuitur, seu quod, tale postea factum est, tale antea non erat. sensu igitur privativo, ut loquuntur, non negativo surpat *μὴ εἶναι*, *μὴ ὄν*, *οὐκ ὄν*. Quo pertinent, *iae* in *Soph.* leguntur pag. 219. b.: *πᾶν ὅπερ ἂν ἢ πρότερον τὸς ὄν ὕστερον εἰς οὐσίαν ἄγοι, τὸν ἐν ἄγοντα ποιεῖν, τὸ δὲ ἀγόμενον ποιεῖσθαι πού μιν*, et pag. 265. b. *ποιητικῆς δὴ πρῶτον δύο τῶ μέρη. P. ποίω; P. τὸ μὲν θεῖον, τὸ δ' ἀνθρώπων.* — *ποιητικὴν πᾶσαν ἔφαμεν εἶναι δύναμιν, τὴς ἂν αἰτία γίγνεται τοῖς μὴ πρότερον οὐσιν ἔργον γίγνεσθαι.* Nisi exemplis, quibus ad rem oppositam illustrandam *Plato* in seqq. utitur, demtis ex animalium, plantarum aliarumque rerum ocreatione, commonstraretur, quo sensu *οὐκ ὄν*, *οὐσίαν ἄγειν* scripserit, vetus illa Sententia: *nihilo nihil fit*, quae etiam *Platoni* placebat, non cogeret, ut sensu privativo acciperemus. Quicum sit loquendi usus, nullo pacto certum est, monstrum sola voluntate divina voluisse omnia esse creata et alio sensu dixisse *κτίζειν εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα* atque a *Philone* dictum est *ἀναφαίνειν εἰς εἶναι τὸν κόσμον* et a *Platone* *ἄγειν εἰς οὐσίαν*. estat, ut de nexu totius sententiae pauca dicamus. V. 13. Sapiens contenderat, a deo mortem non esse factam, neque numen supremum delectari ventium ἀπωλεία. Jam vero liquet *morti* (θάτῳ) opponi v. seq. *τὸ εἶναι* et *τῇ ἀπωλείᾳ, οὗτοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου.* Quae mors, de partium dissolutione ex auctoris opinione conset sive earum interitu, cum cessationem vitae significet, ubi est locus essentiae metaphysicae, iove modo *τὸ εἶναι* aliud esse potest, quam *manere in vita, pergere*? Eodem sensu *εἶναι* obvium et Matth. 2, 18. Genes. 42, 36. Eurip. Hip. v. 357.

Alcest. v. 270. Hesychius: ἐσόμεθα = βιώσομεν. Nos itaque vertimus: deus omnia ita efformavit, ut constarent, ut sub forma, quam eis induit, manerent. Τὰ πάντα, aut i. q. κόσμος; igitur deus voluit, ut homines quoque in vita manerent, non prorsus interirent (C. 2, 13. ὁ Θεὸς ἐκτίσεν τὰ πάντα ἐπ' ἀφθαρσίᾳ), aut pro πάντας scil. ἀνθρώπους. Ob seqq. praestat prior ratio. Αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου = τὰ γενόμενα ἐν τῷ κόσμῳ, quaecunque a Deo procreata sunt, sunt salutifera, h. e. ad salutem hominum spectant. HASSIUS comparatione facta cum ὁλὺν ἡγήλην vertit: Zum Glück schuf er die Weltgeschlechter. Cui versioni cum significatio τοῦ: σωτήριος, quae activa tantum est, adversatur, tum id, quod in seqq. dicitur, non esse in iis Φάρμακον ὀλέθρου = φαρμ. ὀλέθριον *venenum pestiferum*, quo homines plane intereant. Βασίλ. scil. δόμα s. οἶκημα. "Αἰδης, rex mortis, qua homines esse desinunt; opponitur enim verbis: ἐκτίσεν etc. Sensus: nec a deo constitutum est, ut homines penitus pereant. De morte sola corporali noluit intelligi auctor, quod elucet e seq. δικαιοσύνη γάρ etc.

V. 15. Δικαιοσύνη — ἐξίν, *virtute enim immortalitas paratur*; metonymice dictum iusti non intereunt, igitur deus totalem interitum non efformavit. Sic quoque Maccab. 3, 14. bonorum tantum resurrectionem futuram esse docetur. Ab omnibus fere interpp. alterum membrum desideratur, quod latine versum in Cod. latinis adhuc exstare opinantur quodque ita sonat: *injustitia autem mortis est acquisitio*. Sine dubio est glossa; sequente enim commate part. δέ vix sententiarum nexui conveniret.

V. 16. Ταῖς χερσὶ — αὐτόν, *nutu et voce iniusti interitum provocarunt et adhuc provocant*. Exprimitur ardentissimum mortis ad se invitandae

udium. Reliqui interpp.: *male agendo et male
loquendo*, quod minus placet ob neglectam meta-
horam. Nam vitam scelestam in caussa esse,
ut homines ita moriantur, ut funditus percant,
oetice Sapiens expressit, desumtis imaginibus a
ege, qui, ad foedus faciendum vel ab aliis regibus
el populis invitatus, societatem init, pbstea yero
os ipsos opprimit. Φίλον ἡγησάμενοι. Incisum
onas ante ἐτάκησαν et Φίλον ἡγ. construas cum
ροσεκαλέσαντο. ἐτάκησαν, contabuerunt, con-
vinti sunt, h. e. oppressi sunt; magis respexit
ictor rem imagine repraesentatam (mortem et
orientes), quam imaginem (foedere junctos), quod
itium ab optimis scriptoribus graecis haud raro
ommittitur, ab hebraicis fere semper; ἐτάκησαν
αἱ συν. ἐθ. πρ. αὐτὸν, est ὕπερον πρότερον.
aeternum Jes. C. 28. v. 14 et 15. Noster ante oculos
abuisse videtur.

Ἀξ. μερ. ἐκ. εἶναι, vel sorte, quae eis a
rege obtingit, digni sunt (scil. propter perversi-
tatem) vel ironice, quod praestat propter adjectum
infinitivum, ab ejus partibus qui sint, digni.
Cf. C. 2. in fine.

At quibus propter ὕπερον πρότερον et ne-
glectam metaphoram haec explicatio non arridet,
et imaginis colores sumtos malint ab hominum
amicitia et amore (cf. Prov. 8, 36.), ii sic locum
intelligant: ἐτάκησαν perditae mortem amabant, ita
ut amore contabescerent Theocrit. Id. II, 28. sq.

Ὡς τούτον τὸν κάρων ἐγὼ σὺν δαίμονι τάκω

Ὡς τάκοιτ' ὑπ' ἔρωτος ὁ Μύνδιος αὐτίκα Δέλφω.

Tum ὅτι etc. sarcasum continet et μέρις
pro consortio μετοχή accipiendum. 2 Cor. 6, 15.
1 Regg. 12, 16. Scilicet digni sunt, qui in ejus
consortio vivant. BRETSCHNEIDERO, cui vis graeca
v. τήκειν non in promptu fuit, hic locus non levem
erroris ab interprete graeco commissi, suspicionem

movit. Putat enim in textu hebr. fuisse נסכו (*barunt*) a rad. נסך, quod proprie sit *effudit*, *perfudit*, quam significationem auctor secutus esse, sed eo errasse ei videtur, quod verbum [passive] acceperit.

C A P. II.

A r g u m e n t u m.

Jam, ut lectores deterreat a vitiis, et ad virtutem impellat, auctor commemorat impios, qui negantes animorum immortalitatem curamque rerum humanarum divinam, omnia ad vitae jucunditatem pertrahunt maximisque sceleribus commissi in perniciem ruunt.

V. 1—5. Auctor ipsos malos inducit dicentes: vita nostra brevis est, cujus nec averti terminus potest, nec qui semel mortuus in vitam revocari; nec ullum ejus vestigium manebit.

Ἐαυτοῖς omnes interpp. cum εἶπον conjungunt, ut sit *sibi*, excepto *Grotio*, qui cum λογισάμενοι construit. Neutrum placet. Cogites potius societatem malorum inter se colloquentium (v. 9) et ἑαυτοῖς sumas pro ἀλλήλοις 1 Thess. 5, 13 Sophocl. Antig. v. 153. ibique Scholion. Sic λογίζεσθαι, omisso pronomine, exstat C. 15, 12. 15 et adjecto pronomine cum praepositione C. 8, 48. — Λυπηρός, *tristis* scil. propter brevitatem; vel suppl. ex sequentibus: nisi omnia moliamur ad ea nobis comparanda, quae ad ejus jucunditatem conferunt (6—10.) et si virtuti vivere velimus (v. 10.) Καὶ — ἀνθρώπου 1) *hominis mortui non est sanatio = liberatio = reditus ex inferis.* 2) ἰασις Ezech. 30, 21. *medicamentum, remedium;* ἐν pro πρὸς *contra*, Hebr. more, qui כ construant.

Hinc sententia: mors vitari nequit, nihil est, quod mortem a nobis amovere valeat. Notus est versiculus: contra vim mortis non est medicamen in hortis. Haec ratio praeferenda videtur. Οὐκ ἐγνώθη ὁ ἀναλύσας, *non cognitus est, qui liberet*, pro οὐκ ἔσιν. Utuntur autem impii voce γνῶναι ad eos deridendos, qui dei benignitatem et potentiam cognitam habere se professi, id sibi persuasissimum habent, deum se in vitam reducturum esse. Vel sic, si ἀναλύσας sensu activo sumamus, isti impii deum existere non negant, quod plerique interpp. invenisse sibi videntur, sed tantum eius curam circa mortuos sive consilium eius defunctos immortalitate beandi. Adeoque e v. 18. prodire videtur, istos dei existentiam credidisse, uamquam talis, quales Epicureorum grex animo ibi informaverant. Licet vero etiam cum interpp. Arab. et Syr. ἀναλύσας sensu neutro accipere.

V. 2. Ὅτι etc. Duas rationes adferunt, cur immortalitatis haud participes simus futuri, alteram defectu consilii alicujus repetitam, alteram a natura humana. Αὐτοσχεδῶς casu, *fortuito*, sine dei moderamine et consilio h. e. cum nasceremur, deo non erat consilium nos vita aeterna beandi. Glossa Hesych. αὐτοσχεδῶς αὐτομάτως ad hunc locum pertinere videtur. Quamquam verba inant, tamen αὐτοσχεδῶς non referam ad parentes, quorum magna pars absque consilio liberorum procreandorum coeunt; neque enim esset caussa, ut non immortales essemus; sed si in procreandis hominibus deus nullum plane consilium adsequi voluit, recte concluditur, eos aeterna vita non beatum iri. Μετὰ τοῦτο, scil. τοῦ χρόνου μέρος h. e. post vitam terrestrem. Ὅτι etc., *nam in nobis nihil est, quod immortalitatem spondeat*; quod ut nonstrent, provocant ad animum, qui nullus sit, cuius immortalitem solent homines expectare. Πρ.

ἐν ᾧ. spiritus, quem per nares emittimus, spir. vitalis Gen. 2, 5. Καπνός, fumus, qui quasi ascendit a scintilla motu cordis effecta; itaque statim diffunditur, evanescit instar fumi, nec est perpetui aliquid, quod esse posset, si penderet ab animo per se existente. Ὁ λόγος, cogitandi facultas, qua hominum animus sese exserere putatur, vel potius ipsa cogitatio = λογισμός. Vid. PLATON. Phaedon. p. 66. b. ibique HEINDÓRFIUM.

Ἐν κινήσει arctissime jungere cum σπ. scintilla exoriens e cordis motu. Uti conterendis lapidibus aliisve rebus solidis scintillae eliduntur, ita motus cordis efficit, ut cogitemus; non igitur ex animo per se existente alienoque a corpore cogitationes tanquam e fonte derivari licet, verum tantum efficiuntur s. efformantur cordis motu. Hoc fere modo materialistae, qui dicuntur, animum effecerunt. Dignus est locus, in Cic. Disputt. Tusc. lib. I. c. 9. obviis, qui transcribatur: „Aliis cor ipsum „animus videtur, ex quo excordes, vecordes con- „cordesque dicuntur” et paullo inferius „aliis nec „cor ipsum placet nec cerebri quandam partem esse „animum sed alii in corde, alii in cerebro dixe- „runt animi esse sedem et locum.” Istud autem statuebant cum aliis philosophis Epicureorum ^{græc.} Vide Aeg. Menagium ad Laertii VII. 159. et ipsum Laertium VIII. 30. Athenaeum lib. II. p. 65.

Alii λόγον sermonem esse opinantur; sed nemo unquam homines nec corde statuit neque ejus motu loqui; at καρδίαν sedem cogitationum antiquis fuisse, supra jam monuimus 1, 6. Praeterea isti videant, quomodo auctorem defendant, cum v. seq. malos ita loquentes induxisset, ut a sermonis fine animi quoque interitus penderet.

V. 3. Οὐ σβ. Exstinguitur scintilla desinente cordis motu, in morte. Πν. animus. Non hoc perversi dicunt, quasi crediderint, esse animum

alienum a corpore, sed utuntur hac voce ad eos deridendos, qui, quod motu cordis tantum efficiatur, animo adscribant. Nos diceremus: und euer Geist, s. und das, was ihr Geist nennt. Διαχ. — αήρ. Seneca, excitante Grotio,

— cum profugo spiritus halitu

Permistus nebulis cessit in aëra.

PLATO in Paedon. p. 70. a. τὰ δὲ περὶ τῆς ψυχῆς πολλὴν ἀπιστίαν παρέχει τοῖς ἀνθρώποις, μὴ, ἐπειδὴν ἀπαλλαγῇ τοῦ σώματος, οὐδαμοῦ ἔτι ἢ, ἀλλ' ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διαφθείρηται τε καὶ ἀπολλύηται, ἢ ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ, εὐθὺς ἀπαλλαττομένη τοῦ σώματος καὶ ἐκβαινοῦσα ὥσπερ πνεῦμα ἢ καπνὸς διασκεδαθεῖσα οἴχηται διαπτομένη καὶ οὐδὲν ἔτι οὐδαμοῦ ἢ. Tractata est haec animi cum fumo vel aëre comparatio a WYTTENBACHIO ad Plutarch. De Sera Num. Vind. p. 560. C. Edit. Vet. p. 80. Vetustissima comparatio in Homer II. Ψ. 100. Adde Epicur. in epist. ad Herodot. apud Diog. Laert. X, 165.

V. 4. Ἔργων, sive mala fuerint, sive bona. Παρελεύσεται — v. 5. ἀνασρέφει. His imaginibus depingitur more poetico vitae humanae brevitatis et interitus. Auctor paullo diutius nonnumquam sententiis explanandis et decorandis immoratur. Ἰχνη νεφέλης poetice sumi potest pro πορεία, ὁδὸς νεφέλης i. e. νεφέλη παροδεύουσα, vel ἰχνη νεφ. sunt parvae nubeculae, quas major nubes procedens relinquere solet. Βαρυνθεῖσα, aggregata; nebula vi caloris pressa redit in aquam et decidit.

V. 5. Σκιᾶς πάροδος = σκιὰ παροδεύουσα. Cohel 7, 1. Pindar. Pyth. Od. 8. σκιᾶς ὄναρ ἀνθρώποι. — Ἀναποδισμὸς τῆς τελευτῆς pro ἐκ τῆς τελ.; τελευτή autem vel diverso sensu ita accipias, ut junctum cum verbis οὐκ ἐστὶν mors sit, nam ἡμῶν adjectum est, et, dum id suppleas ante

κατασφραγίῳ, locum intelligas, in quem mortui transire putantur (cujus dilogiae exempla vide apud Cic. de Div. I. 1. Chaldaei. II. 64. testudo); vel, quod praestat, supple ἀναποδισμός ante κατασφραγίῳ. Ex antiqua opinione loca infera munita atque clausa finguntur porta ferrea, qua opinione declaratur, reditum inde ad superos non dari. Et quia, quod clauderant veteres, id insuper obsignare sigillo impresso solebant, ut et fraudi locus interciperetur, propterea κατασφραγίῳ fortius est, quam πατεκλείσῳ. Hom. II. Θ. 15 sqq. Horatii Od. 1. 24. non lenis precibus fata recludere. Apoc. 20, 3.

V. 6—11. Quoniam vita, qua fruimur, brevis est, nec ulla alia post mortem expectanda, adeoque nostri memoria interibit, id, quod vitae conceditur, voluptati impendamus, vitae oblectamenta sectemur, nihil veriti. Ὅντων ἀγαθῶν, bonorum, quae prostant, sive alienorum sive nostrorum. Κτίσις, omnis res creata, Rom. 1. 25. h. l. omnes res, quibus per sensus frui licet. Respondet τῶν ὄντων ἀγαθῶν in priore membro i. c. bonis, quae sunt in promptu, quaeque opponuntur felicitati futurae praemiusque alterius vitae, quorum spe delectantur pii. Cf. c. 9, 16. Cod. Alex. et ed. Complut. habent κτήσει, quam lectionem praefert GROTIUS; sed verba καὶ μὴ — παρδευσάτω prius tuentur. Ὡς νεότητι. Versiones veteres Vulg. Syr. Arab. habent in juventute, omisso ὥς, Athanas. et ed. Complut. ὥς ἐν νεότητι, edd. Rom. et Ald. ὥς νεότητι, cod. Alex. ὥς νεότητος. Versiones particulam ὥς non intellexisse videntur, quocirca vertendo omiserunt. Lectionem ed. Complut. glossatoris esse crediderim, insolentio rem scripturam in solenniore mutantis et quod cod. Alex. habet ὥς νεότητος, id facile inde oriri potuit, quod sigma e vocula σπουδαίως a librario, oculorum errore lapsa,

Ad antecedens retractum vel bis scriptum et deinde pro νεότητι repositum sit νεότητος. Praeferendum igitur est ὡς νεότητι, utpote ex quo reliquae lectiones facile originem traxerunt. Hoc autem duplici modo explicari potest, vel ut sit: *quia juvenes sumus* vel *quasi juvenes simus*. Prius praefero, quoniam verba μηδὲ — πολυχρονίους magis conveniunt scelestis juvenibus, quam aetate multum provectis. Ad sensum fere Horat. Od. lib. 1. *carm.* 4.

Huc vina et unguenta, et nimium breves

Flores amoenae ferri jube rosac,

Dum res et aetas et sororum

Filatrium patiuntur atra. Cf. quoque Od.

lib. 1. *carm.* 9.

Σπουδαίως, *omne ad id (τὸ χρήσασθαι) intento studio, avide.*

V. 7. Μύρων. Solebant veteres corpus bene uncti et caput coronati epulis delectari et commensationibus. Vide locos modo laud. Adde Horatii Od. lib. 3. c. 17.

— pete unguentum, puer, et coronas

Et cadum Marsi memorem duelli.

Καὶ — ἄερος. Flos aëris quid sibi velit, haud credo esse, qui explicet; neque enim aër suavissimus huic loco convenit, ubi de commensationibus sermo est, et flos aëris h. e. qui nutritur, crescit in aëre, aëre flante, ridiculus est. Nullus ergo dubito, quin ἄερος ab autore scriptum sit, quod librarius verbo παραδεύειν minus convenire ratus in ἄερος mutaverit. Verni flores, utpote amoenissimi, suavissimi, ne nos praetereant; inversa dicendi ratione pro: ne praetereamus. Quod Sapiens vel tropice intellexit, ut sit sententia: omnes omnino voluptates percipiamus, vel, quod magis placet, de colligendis floribus, quibus commessantes coronarentur; quod versu seq. clarius exprimi-

tur. Ῥόδων κάλυξι, *rosarum calycibus* exquisite pro rosis omnino. Rosae Veneri dicatae erant et amorem gratiamque conciliare putabantur. PLIN. lib. XVI. c. 1. Vers. Lat. addit: nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra. Cui additamento genuitatis species conciliatur, quod Lexicon Cod. Coisl. CCCXCIV. vocem λειμών exhibet, quam in textu Sapientiae graeco, quo jam utimur, frustra quaeras.

V. 9. Μηδείς ἡμῶν, h. e. nemo eorum, qui idem sentiunt et sibi propositum habent. Ἀγερωχία (derives ab ἀγείρειν ὀχήν) = εὐωχία *commensatio, luxuria*. Apud alios est insolentia, quae comes esse solet luxuriae. Hoc autem hominibus vitae molli et voluptuosae deditis proprium est, ut et alios, dummodo unanimes sint et concordēs, in commercia sua pertrahant itaque oblectationum participes reddant. Σύμβολα τῆς εὐφ. qualia sunt discissae coronae, disjecti fractique cyathi etc. Μερίς et κλήρος syn. Sic SARDANAPALLUS (exaltante GROTIUS)

τόσσ' ἔχω, ὅσ' ἔπιον καὶ ἐδήτυα καὶ μετ' ἔρωτος
τερπν' ἐδάην. τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια κεῖνα
λέλειπται.

V. 10. Καταδυναστεύσωμεν. A talibus hominibus, qui esse vitam futuram negantes, omnia ad vitae oblectationes pertinere arbitrantur, maxime nefaria et scelestissima perpetrari, tribus exemplis ostenditur, injuria pauperibus illata, oppressione viduarum et senectutis venerandae contentu. Hoc modo et loquebantur et agebant, qui, male intellecta Epicuri doctrina, in vitandis doloribus solertiam totiusque voluptatum summae qualicunque ratione percipiendae prudentiam virtutem credebant, quibusque dux vitae dia voluptas. Non multum dissimiles erant Sadducei. — Δίκαιον, καίπερ δίκαιον. Ea, quae hoc capite de δικάϊω sive

Δικαίοις dicuntur, ita sunt comparata, ut, quod recte vidit BRETSCHNEIDERUS, ad quemlibet virum probum cujusque gentis referri commode non possint, sed tantum ad eam Judaeorum partem, quae tenacissima paternae religionis ad legem Mos. vitam accommodaret. Jam inde, quod *δικαίος* v. 12. impiis peccata contra legem Mosaicam exprobrat, verosimile fit, *δικαίον* esse Judaeum probum; adeoque v. 13. is ipse dicitur *ἐπαγγέλλεσθαι γνῶσιν Θεοῦ* et *παῖδα κυρίου* εαυτὸν *ὀνομάζειν*. Sola autem gens Judaica deum novisse, ejus esse peculium et filium gloriabatur C. 16, 16. 26. c. 18, 4. Huc quoque pertinet v. 16. *ἀλαζονεύεται πατέρα Θεόν*. Quibus verbis Judaei tanguntur, legis tenaces, singularemque dei, qua ipsos tueretur, curam jactantes. Cf. Jcs. 63, 16. Judaeus autem scriptor eximiae suae gentis praestantiae non ita unquam oblitus est, ut deum cujuslibet pii patrem diceret. Πολυχρ. adposite dictum; augeat enim vim τῶν πολιῶν.

V. 11. Ἐσω — *δικαιοσύνης*, *justum et aequum nobis habeatur* non, quod ratio suadet aut lex, sed quod potentia valet. Iulianus: mensuraque juris vis erat. Τὸ ἀσθενές pro ἡ ἀσθενεία vel οἱ ἀσθενεῖς. Quia imbecillitas injuriis maxime patet, propterea impedimento est, quominus jucunde vivatur atque ad alienas voluptates conferatur.

V. 12 — 16. Opprimamus etiam probos, qui nobis adversantur, quique de providentia divina persuasi facta retributum iri sperant et nos nostramque sentiendi agendique rationem detestantur.

Δίκαιον. Ironice dictum. — *Δύσχρηστος*, *inutilis*; quia fugit malorum vivendi rationem, commensationum non particeps esse vult, contra vitia malis exprobrat. C. 3, 10.

Νόμον, *contra legem*. Judaeus, si non addit quidquam, quo vocabuli νόμος ratio plenius descri-

batur, haud dubie legem Mosaicam in animo habet. Ita etiam h. l. est lex s. religio Mosaica.

Ἀμαρτηματα παιδείας respondent ἀμαρτημασι νόμου. Παιδεία lex ipsa, quatenus ad vitae institutionem pertinet, vel institutio in lege Mos.

V. 13. Ἐπαγγέλλεται etc. Haec quia nonnullis v. c. GROTIUS in Jesum Christum directa esse videntur, propterea opinantur, Sapientiae librum a Christiano quodam interpolatum esse. Cf. Matth. 27, 43. Joh. 19, 7. Quae cum ad plurimos viros δικαίους spectent, quid mirum, si ad Jesum quoque τὸν πάντων δικαιοτάτον quadrent? Atque si quis Christianus Jesum huc inferre voluisset, certo non abstinuisset, quo minus ipsa Nov. Test. verba, ut fit in interpolationibus, inseruisset. — Γνωσιν ἔχειν Θεοῦ, non, ut HASSIUS male vertit, sapientiam tenere aequalem divinae, sed *cognitionem dei habere*, γινῶναι Θεόν; quod non cadit in paganos nec infidos Judaeos. Ex sequentibus autem satis apparet, quid h. l. γνώσις Θεοῦ potissimum in se contineat, nimirum notitiam benignitatis, sapientiae et omnipotentiae divinae, ut verbo dicam, providentiae. Justus scire se gloriatur, deum in omnibus rebus optima consilia exsequi praesumma sapientia, et probos remuneraturum, hujus vitae aerumnas cum patientia tulerint, omniaque ab illo imperata exsecuti fuerint v. 22. Hinc etiam beata praedicantur ἔσχατα δικαίων v. 16. et se a deo amari credit justus v. eodem. — Παῖς κ. ἐαυτ. ὄνομ. Παῖς κυρίου et υἱὸς Θεοῦ v. 18. non differunt. Judaei filii dei dicuntur, quod ei sunt addicti, ejus cultores, ab eo diliguntur et beneficiis ornantur praeter caeteris gentibus, Exod. 4, 22. Deut. 16, 1. Jes. 93, 6. H. l. intelligas *probos Jehovae cultores, qui ejus favore gaudent*.

V. 14. Ἐγένετο — ἡμῶν = ἐλέγχει τὰς ἐνοίας ἡμῶν, redarguit et damnat.

V. 15. Καὶ βλέπόμενος, *vel visus*. Solus eo ejus adspectus molestiam creat. — Τοῖς ἄλλοις pro τῷ τῶν ἄλλων. Horat. Od. lib. 1. c. 1.

— lituo tubao

permixtus sonitus.

V. 16. Εἰς κίβδ. scil. νόμισμα, *habemur ab pro pecunia adulterina* h. e. contemnit nos; i. imagine nihil convenientius Judaeo scriptori. ἔσχατα, *sive ultima fatu sive alii exitus*. Καὶ — ὁ δὲ. Bonus gloriatur, quod deus sit pater, qui ius saluti semper prospiciat, favore prosequatur remuneretur; vid. v. 13. Quae sententia a malis idetur.

V. 17 — 20. Adcoquo gravissimis cruciatibus iueamus eos, ut videamus, an deus, cujus se eos esse gloriantur, iis opem sit laturus.

Ἰδόμεν etc. Ille GROTIUS, citatis Matth. 27, sqq. Marc. 15, 31. sqq. Luc. 23, 35. sqq., caert, quae Jesus passus est, sed vide, quae ad 13. monuimus. AUGUSTINUS h. l. vaticinium, i. Jesu tormenta et mors praesagiantur, sibi iniisse videtur, Civit. dei lib. 17. c. 20. At auctor i vaticinatur, sed de sui aevi hominibus eorum: ausis loquitur. Fons hujus ludibrii videtur e Ps. 22, 8. — Τὰ ἐν ἐκβ. = τὰ ἔσχατα, h. e. leamus, quomodo exitus eorum dictis sit responrus. Post ἐκβ. αὐτοῦ versio latina addit: *et iemus, quia erunt novissima illius*; quod comma ic loco convenientissimum graece non amplius ostat.

V. 19. Ἐπεικ. *lenitas in perferendis malis q. ἀνεξικακία*. Probus, qui bene deum novit, iud ignorat, cum in omnibus rebus consilia sumae sapientiae convenientia exsequi, itaque leni et tienti fert animo; qui contra non fert, deum i novit. Hinc doloribus premendo atque patien-

tiam ejus explorando, quae de *γνώσει τοῦ Θεοῦ* glorietur bonus sit, exquirere mali conantur.

V. 20. Ἐσαί — αὐτοῦ ironice proloquendi sunt. Ἐπισκοπ. etc. h. e. nam a deo adjuvabitur, periculo liberabitur, prout gloriatur. Alii: dum affligetur a nobis, conspiciemus ex verbis, qualis sit. Non placet, cum praecesserit v. 19. *ἴνα — αὐτοῦ*.

V. 21 — 24. Jam auctor respondet suaque argumenta illorum rationibus sic opponere incipit: improbi valde errant, obcoecati malitia; bonos enim deus remuneratur; cujus felicitatis fundamentum est immortalitas, qua quidem omnes beare deus voluit, sed privant sese hoc beneficio, qui malo genio adhaerent.

V. 22. Μυσήρια, dei arcana consilia, quae in educandis probis et beandis exsequitur. Ea tantum impii accipiunt, quae in superficie conspiciuntur. Οὐδὲ — ἀμώμων, *judicium non ferebant de praemio animorum inculpatorum* h. e. nullum praemium statuantes esse animorum inculp. Praemium autem constat immortalitate cum felicitate conjuncta.

V. 23. Ἐπ' ἀφθαρσ. Hujus immortalitatis participes fiunt ii, quorum vita virtuti erat dedita, C. 1; 15. 6, 18. Εἰκόνα — αὐτόν commate praeced. explicantur. Constat enim imago divina h. l. immortalitate. Ἀιδιότητος videtur esse glossema ut ὁμοιότητος, namque utraque lectio explicat voc. ἰδιότητος, quam tuentur Cdd. Alex., Parisienses quatuor, Clemens Alex. et M. Cantacuzenus.

V. 24. Φθόνω — κόσμον. Ne huc inferas ea, quae docentur in Genesi, nec, diabolum sub serpentis specie latuisse, opineris, auctorem nostrum statuere; nam C. 1, 16. e vita hominum flagitiosa ortam scribit mortem, praeterea C. 10, 1. contendit, Sapientiam Adamum custodivisse, ne peccaret,

Denique ex adjunctis verbis *πειράζουσι* — ὄντες
prodit, non omnes hanc mortem experiri. Luce-
gitur clarius est, h. l. Sapientem non loqui de
morte, quam dicunt corporalem, cujus fontem
seniores theologi judaici Adamum et diabolum do-
cebant esse cuique ad unum omnes sumus obnoxii.
= Hac imagine judaica exprimitur quod C. 1, 16.
apertius declaratum fuit, mortem h. e. interitum ob
hominum facinora, quae a diabolo secundum Ju-
daeorum opinionem derivanda sunt, irruisse. Is
felicitati hominum, utpote ad immortalitatem crea-
torum, si quidem virtuti adhaerere pergerent, in-
videbat atque idcirco permovit homines, ut pec-
cata committerent, quo ita morerentur, ut penitus
perirent. SCHULTHESSIUS in libro inscripto: Exe-
getisch - theologische Forschungen diaboli nomine
CAINUM innui putans ABELIS caedem h. l. comme-
morari contendit. Sed de corporali morte omnino
non est sermo, quod vv. seqq. satis docent, ut
taceam alias rationes, cur istud admitti nequeat.
Πειράζειν i. q. *πειράσθαι experiri*, Sir. 39, 5.; quo
sensu apud genuinos Graecos haud occurrit.
Ἐξείνουν, intell. diabolum. Οἱ — ὄντες, qui sub
ejus vexillo militant = mali.

C A P. III.

A r g u m e n t u m.

In continuanda refutatione profanarum futi-
liumque sententiarum cap. praeced. expositarum
auctor in hoc cap. bonorum felicitatem et malorum
impotentem malitiam vividis coloribus depingit.
Nan quamvis deus, optimis consiliis ductus, bonos
interdum aerumnis adfici et cruciari sinat, adeoque,
severa persequente pravorum malitia, mori, tamen

non ita eos obire, ut funditus intereant; etenim statim post mortem in dei tutelam recipi, et post iudicium summa felicitate gavisuros esse. Sed malos infelices esse et in hac vita et futura.

V. 1 — 3. Contra boni non intereunt, statim post mortem sunt in tutela dei, qui eos tuetur a omnibus calaminatibus.

Ἐν χειρὶ Θεοῦ h. e. in securitate Ps. 79, 18 et referas ad vitam post mortem; cf. Matth. 23, 46. *Ἀφροves* = ἄδικοι, ἀσεβεῖς 1, 3.

V. 2. Τεθνάναι, h. e. plane interiisse, penitus extincti esse videntur. Καὶ — αὐτῶν *pro miseria habetur a malis eorum mors*. Voluptatibus dediti sive mali pro calamitate mortem habent, quia excessu vitae plane deleri hominem putant. Atque maxime tristem justorum mortem existimant, quia, quod vitae concessum fuerit, ne id quidem ad voluptates percipiendas iusti impenderint, contra doloribus afflicti fuerint. Apposite autem bonorum mors ἐξόδος et v. seq. πορεία dicitur.

V. 3. Ἀφ' ἡμῶν, a nobis viventibus. Σύντριμμα, translatus a vasis testaceis, quae comminuta nulla ratione refici possunt, inde contritio, interitus. Ἐν εἰρήνῃ. HEZELIUS; non turbantur morte, non angore premuntur adpropinquante morte. Male. Sensus enim hic: tutos esse a calamitatibus terrestres vitae in statu quodam medio.

V. 4 — 8. Etiam si in hac vita malis vexantur, tamen non infelices sunt, nam calamitatum, quibus ad virtutem explorandam et perfectiorem reddendam premuntur, eximia reportabunt praemia.

Καὶ — καλαδί. 1) *etiam si funditus interiisse videntur hominibus* (stultis). Sic interitus diceretur poena divina, ut mors aliaeque calamitates. Ἡ — πληρής. Ἀθανασίας si pendet a voce ἐλπίς, πληρής dictum puta pro πεπληρωμένη, ut sit sensus:

en immortalitatis spei exitus respondit; nam
 epti sunt in dei tutelam v. 3. 2) *κολαθῆναι*
 erri licet ad calamitates, quas pii in hac vita
 iuntur, quarum caussam Judaei iram dei puta-
 nt. Cujus opinionis omnia in Vet. Test. ita
 nt sunt, ut adferre locos supersedeamus. Hanc
 licationem si sequeris, *ἐν ὧψει* sume vel pro
 ὀφθαλμοῖς, ut sententia totius commatis sit:
 unsi hominibus (stultis) *videntur* puniri a deo
 missis calamitatibus, vel *ἐν ὧψει* tibi sit: *in*
spectu hominum, dum conspiciuntur ab homi-
 nis h. e. dum in hac terra degunt. Posterius
 estat. Ἀθανασίᾱς jung. cum *πληρῆς* tamen
 um spes est plena immortalitatis h. e. sperant
 en firmo animo immortalitatem et sic solatii
 em sibi aperiunt. Quam rationem praefero
 iter seqq.

V. 5. Ὀλίγα παιδεύθ. *paucis calamitatibus*
 sz. Stultis calamitas videtur esse κόλασις,
 anti est παιδεία. 2 Cor. 4, 9. GROTIUS ὀλίγ.
 mpore intellexit. Male; opponitur enim *μεγαλ.*
 7. Cf. 2 Cor. 4, 17.

V. 6. Ὡς χρυσ. vide Zacch. 13, 9. Malach. 3, 3.
δαρπωμα θυσίας; unum vocabulum sufficeret.
 saepius vel emphaseos vel explicationis gratia
 alantur verba ejusdem fere potestatis. Homeri
 γ. 152. πῆμα κακοῖο. Clemens Rom. in
 t. II. μῖσος ἀντιμιθίας. Constitt. Apost. p. 204.
 τρεῖς τῆς κόμης. Prae omnibus cf. epist.
 III ad Ephes.

V. 7. Ἐν — αὐτῶν, h. e. quando facta bono-
 et malorum deus explorabit et judicium feret.
 ndemum summa felicitate fruuntur. Patet igitur
 re eos, qui v. 1. οὐμὴ — βάσανος et v. 3.
 i. ε. ε. de summa beatitudine scriptum arbitran-

Potius hoc statuit philosophus noster, animos
 orum statim post mortem a deo recipi, ubi a

calamitatibus eos tueatur, summa autem felicitatum demum gavisuros esse, quando omnium hominum facta deus judicaverit. Cf. v. 13. 18. c. 4. 6. At quod MESSIAE regnum in hoc et aliis Sapientiae locis (v. c. C. 5, 23.) ENGELBRETHUS sibi indagari videtur, hujus ne incertissima quidem vestigia in toto libello nos deprehendisse confitemur. — Felicitas judicium secutura imaginibus adumbratur 1) splendore v. 7. ut Matth. 13, 43. 2) imperio, quo boni recturi sint populos v. 8. ut Matth. 19, 29. Apoc. 11, 26. quarum imaginum fons est Dan. 7, 18 et 22. C. 12, 3. Ps. 149, 4 — 9. 3) quod a nemine nisi a deo in ipsos imperium exerceatur v. 8. ut 1 Cor. 15, 24. Apoc. 19, 6.

Kαὶ — διαδραμοῦνται. GROTIUS: „velocitatem habebant majorem, quam ignis in stipula; corpora enim eorum erunt coelestia, qualia quae sunt celerissime moventur.” In quibus nescio, an sit ignis in stipula summae velocitatis imago commoda, et qui laudatur a GROTIO Zacch. locus C. 12, 6. de velocitate non agit. Huc accedit, quod corporum coelestium, qualia a GROTIO ex Nov. Test. inferuntur, vestigia aperta in nostro l. non deprehenduntur, nec auctor noster, utrum praediti aliquo corpore an sine eo boni vivere pergant, ullo alio loco clare explicuit. Dubium igitur est, utrum sententiam philosophorum orientalium et rabbinorum, quibus lucida corpora post mortem placebant, an Platonem sit secutus. Cf. MORI dissert. supra 1 Cor. 15, 35 — 55. in ejus dissert. theoll. p. 206 sqq. Denique illo ipso, quod ad velocitatem corporum designandam scriptum sit, *bonos circum cursitare*, nos offendimur; saltem huic. l. indignum est. KLEUKERUS alique: „cum purefacti et quasi perfectissimam lucis naturam adepti fuerint, tanquam dei ignis perstringent ea, quae hujus mundi sunt stipula et palea.” At hoc longius petium

deinde voci *καλάμη* significatus *huius mundi* *ulae* quasi obtruditur. — Nobis praecedentia: — *ἀναλάμψουσι* et haec *ἐκ παραλλήλου* vitur: posita. Imago autem felicitatis tanquam *ūdoris* corusci lateque fulge. *hūs* petita est ab: *stipulam* corripiente citoque sese spargente; *hūa* hoc peccavit auctor, quod conjuncto cum *significata* eo, quod ad metaphoram pertinet, *eam* confudit, ut ignis loco boni currant. Cuius *fusionis* egregia exempla prostant Marc. 3, 16. . . . *Proprie* igitur dicendum erat: *καὶ εἰλψουσι σπινθήρες ἐν καλάμη διαδραμόντες*. *HASSIUS* *rpretem* Syrum, quod *διαδραμοῦνται* ad *δικαίους* *ilerit*, vituperans, verbum cum *σπινθ.* jungit, *admittente* verborum positione.

V. 8. *Κρινοῦσι*. *Judicium* pars est officiorum *um*, inde pro *regnabunt* C. 1, 1. Hoc ad *citatem* spectat, quam hucusque judaïcis utens *ionibus* depinxit. Versu seq. vergit ad *Platonis* *tentiam*.

V. 9. Et vero etiam id, quod verum est, in *ira* vita, qua dei consortio utentur, perspicient.

Οἱ — *αὐτῶ*, *qui fiduciam posuerunt in deo*, ante vita terrestri; qui ei adhaerebant et quae-que praeceperat, exsequebantur, vel qui crede-
it, deum promissa servaturum et impertiturum *icitatem* atque idcirco legibus divinis obtempera-
it. *Ἀληθείαν* = τὸ ἀληθές. Liberatus enim *poris* vinculo animus, veri specie haud elusus, *am* veritatem intuebitur. *PLATO* in *Phaed.* p. 81. a. *οὗν οὕτω μὲν ἔχουσα (ἡ ψυχὴ) εἰς τὸ ὅμοιον* *τῇ, τὸ αἰδὲς, ἀπέρχεται, τὸ θεῖον τε καὶ* *ἄνατον καὶ φρόνιμον. οἱ ἀφικομένη ὑπάρχει* *τῇ εὐδαίμονι εἶναι, πλάνης καὶ ἀγνοίας καὶ* *βῶν καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν* *ν ἀνθρωπίνων ἀπηλλαγμένη. ὥσπερ δὲ λέ-* *ται κατὰ τῶν μεμνημένων, ὥς ἀληθῶς τὸν*

λοιπὸν χρόνον μετὰ Θεῶν διαγούσῃ. Alii ἀλλὰ
 Θεῖαν dei *veracitatem* significare arbitrantur. ἢ
 αὐτοῦ desideraretur. — Ἐν ἀγάπῃ, scil. πρὸς
 Θεοῦ, ergo: qui propter amore erga deum ejus legi-
 bus obtemperant, virtutem colunt. Προσμενοῦ
 h. e. dei consortis utentur, quo felicissimi erunt
 Plato in Phaed. p. 69. e. ὁ δὲ κεκαθαρμένος καὶ
 τετελεσμένος ἐκεῖσε (eis ἄδου) ἀφικόμενος μετὰ
 Θεῶν οἰκήσει. Cf. praeterea PLAT. Phaedrum. —
 Ἐκλεκτ. Hoc nomine Judaei se ornabant, utpote
 qui a deo ex omnibus populis selectos se credebant;
 inde *amati*.

V. 10—14. Contra impii, virtutis derisores
 nec fidem servantes, miserrimi sunt, nam in vita
 futura punientur et in hac variis malis vexantur
 et ipsi et eorum progenies (qua parentum *miseria*
 augetur), ut praestet, sine liberis esse.

Καθὰ ἐλογίσαντο. Si cum AUGUSTO καὶ
 scribis, sententia emergit a toto libro aliena; nam
 mali nihil post mortem fore, arbitrantur, cf. C.
 Igitur mecum legas καὶ ἄ; praep. enim κατὰ
 imitationem praep. ὧν usurpatur, Ezech. 36, 18.
 veritas: *propter ea, quae cogitarunt*. Facta
 memorantur, quia cogitatio (λογισμός) factum
 credit idque vel bonum vel malum reddit. Rom. 2, 5. Phil. 2, 11. Ἐπιτιμ. Poenam
 potissimum in judicio extremo.

Ἀμελ. τοῦ δικαίου 1) pro τῶν δικαίων, quae
 curam non gerunt justorum, eos nihili faciunt
 inde spernunt. Vide, quae in superioribus de ra-
 tione tradita sunt, qua iniqua bonos tractent. 2)
 τοῦ δικαίου pro τῆς δικαιοσύνης, qui nihil curant
 virtutem, eam derident. Καὶ τοῦ κυρίου ἀποσάρ-
 τες. Ex hoc loco satis apparet, auctorem Judaeos
 infidos intelligere, cum de malis loquatur.

V. 11. Σοφίαν γὰρ — ταλαίπωρος. Dixit
 σοφίαν, utpote quae semper conjuncta est cum

te, τῇ δίκαισύνῃ, ut qui hanc adspernetur, possit, quin illam contemnat. Παιδείαν scilicet ea, quae Sapientia docet, puta virtutem et cognitionem. Ταλαιπ. Partim enim felicitatis rae non eis est exspectatio, partim jam in hac consiliis pravis infelix eventus respondet. ὧν pro αὐτοῦ scilicet ταλαίπωρου. Sic numerus atus est in Liv. libr. XXI. c. 11. Κενή — αὐ-
1) vana, h. e. nulla est bonorum futurorum spes exspectatio; omnia enim arctis huius vitae limitibus circumscribunt (vid. C. 2.), quod ipsum ad in miseriam multum facit, cum non habeant, consolentur acgrum animum, labantem erigant, tem exhilarent (C. 3. v. 4.). Haec spes bonis tio. 2) At qui κενός pro οὐδείς a nemine facile tur et κενή ἐλπίς proprie est ea spes, cui itus non respondet, praestat ἐλπίδα perverso- ad hanc vitam referre, et quo facilius oratio edat, σοφίαν — ταλαίπωρος uncis includere, ὡτῶν spectet ad ἀσέβεις v. 10. Sic vero post αἰώματος suppleas ἔσαι et intelligas de miseria ra, reliqua vero καὶ κενή etc. de miseria ter- ti. Καὶ οἱ πόποι — αὐτῶν explicant spei κε- ra. Κοπ. ἀνον. = ἄχρησα ἔργα labores fu- , inutiles; omnia, quae suscipiunt, fructum ferunt. Ἀνόητοι lectio est merum mendum.

V. 12. Aliud genus miseriae terrestris. Ἀφρο- desipientes propter maritorum flagitia, quae res imitantur; potissimum de impudicitia cogi- um. Cf. hebr. הָלַבְּבִים Jud. 20, 10. Πονηρὰ α mali liberi, utpote qui ipsorum parentum depraventur.

V. 13. Ἐπικατάρατος — αὐτῶν, execrabilis eorum progenies. Hoc non ad solos liberos tat, verum etiam ad nepotes. Respexisse vi- r auctor sententiam, improborum progeniei

perferendas esse, quas parentes meruerint, poena
Exod. 34, 7. Cum vero tam multus sit in descri-
benda miseria progeniei hominum impiorum (C.
v. 16—19. C. 4, 3—6.) et in comparanda sorte
eorum, qui liberis carent (C. 3, 13. 14. C. 4, 1.
7. etc.), verosimile est, impios C. 2. descriptos, ve-
quia tale argumentum ibi non tangitur, potius eos
qui C. 1. admonentur, ut sibi caveant a murmura-
tione v. 8. 10. 11. dei providam curam circa bonos
sic impugnasse, ut dogmatibus judaicis uterentur.
Constat enim, esse a Judaeis numerosam prolem
et longaevam vitam pro documento divini favori
plerumque habitam. Qua sententia arrepta, in
hunc in modum ratiocinati sunt: numerosa proles
et senectus in bonis censenda, sed experientia
docet, pios saepe carere liberis, dum impii iis
abundant, saepeque praematura morte fungi; patet
igitur, deum non esse providum. Contra cuius
argumentationis priorem partem providentiam di-
vinam et favorem erga pios sic defendit, ut, me-
merosam prolem per se spectatam non esse expe-
tendam, respondeat; impiorum enim progeniem
etiamsi per tempus floreat, tamen perituram, pios
vero, si vel nullos eis liberos deus donet, alterius
vitae praemia esse reportaturos. Cap. demum 4, 7.
ad alteram partem respondetur. — Ὅτι, v.
1 Sam. 2, 25. i. q. *διό propterea, ideo*. Cf. SCHWABER
ad Olear. de stylo Nov. Test. Quia pessima pro-
genies ad parentum calamitatem plurimum con-
fert, propterea praestat, *uxor si sine tale sobole
vivat*. Instituitur h. l. comparatio inter conjugium
castum, prole carens et connubium, in quo pravi
liberi gignantur; qua comparatione satis apparet,
non quodque matrimonium quasi polluens ab auctore
damnari aut vituperari. Nihil vult, nisi hoc
satiusest sine liberis esse, quam malos habere,
nam progenies per se spectata ad parentum sortem

turam nihil confert. — Μακαρία *felix* tum in c vita, quoniam propter progeniei pravitatem in moerore adficitur, tum in futura, quoniam, si liberos non pepererit, ei vitio non vertetur, erum potius sola eius vita pura et casta in cen- um veniet, nec proles ejus pravitatis testis erit, . 4. v. 6. Στεῖρα, quamvis viro nupta, tamen *prole carens*; nam στεῖρα opponitur uxoribus v. 12. tymol. Mag. καὶ τὴν μὴ τετοκυῖαν γυναῖκα τεῖραν λέγουσιν. — Ἡ ἀμίαντος, dummodo ne sciva fuerit, sed casta. Ἦτις — παραπτώμα- ν explicat τὸ: ἀμίαντος. — Ἐξεῖ καρπὸν, *caemio adficietur*, Phil. 4, 17. Jacob. 3, 18. aud temere auctor καρπὸν ἔχειν dixit; latet enim logia in voce καρπός, quae uteri etiam fructum signat, πρὸς ἣν Thren. 2, 20. Ps. 132, 11. Hesych. καρπός = τὰ τέκνα.

V. 14. Εὐνούχος scil. μακάριος ἐστίν. Εὐνούχ. st is, qui liberis caret, sive quia est spado sive lia ratione procreandis liberis impar. CLEM. ALEX. trom. 3. p. 426. Colon. explicat εὐν., ἄγαμον, al sponte sua matrimonio abstinet; sed perperam. εὐν. sic mere positum isto significatu caret; cata- restice ita usurpare licet, quod factum esse nexus ententiarum monstrare debet, ut Matth. 19, 12. aque nullo modo *abstinentia a matrimonio* h. l. uidatur, sed consolatur tantum auctor eos, qui bole carent, aut comparat eorum sortem cum rentibus, qui malam progeniem procrearunt. μὴ — πονηρά, dum, modo ne quid fecerit nec gitaverit alieni a legibus divinis. Ἐν χειρὶ ne emas, namque ἔργα ἐν χειρὶ, cum opponantur ci ἐνθυμηθῆναι, nihil est nisi *facere*. Μηδὲ — νηρά, h. e. cujus tanta erga Deum reverentia , ut ne consilium quidem ejus voluntati contra- um ineat, Matth. 5, 28. Πίσις, *fides in ser- ndis legibus divinis*. — Καὶ κληρός. Quae

modo sine imagine dicta erant, haec jam imagine ostenduntur, in qua, ut in v. 13. ἔξει καρπὸν latet dilogia. Nam Deut. 23, 1. vetitum erat, ne eunuchus Israelitis adnumeraretur, nec ejus nomen libris censualibus inscriberetur. Nostro loco externa hujus conditionis respectum deus tam parum habet, ut adeo sacerdotum, qui omni labe expertes esse debebant, numero eum adscribat; κληρος enim est *munus sacerdotale*. Sacerdotes munera sortiebantur, quorum aliud alio erat magis honorificum ideoque gratius, (inde κληρος θυμηρέστερος). Act. 1, 17. 25. Luc. 1, 9. ibique interpretes, potissimum PAULUM. Adplicatur a Sapiente locus Jes. 56, 4. 5. ad vitam futuram, in qua templum dei sit coelum, sacerdotes, pii et felices.

V. 15. Virtus enim et recta intelligentia fontes sunt felicitatis.

Ἀγαθὼν cum emphasi dictum, quod praeter sententiarum nexum collocatio etiam verborum docet. BRETSCHNEIDERO ἀγαθοὶ πόνοι non virtus est, sed *concubitus legitimus*. Sic enim ille „πόνοι pudice de re venerea sive concubitu dicitur, ut et κοίνη. Sensus: liberi e legitimo concubitu felices erunt, florebit semper progenies castitatis.” At verba καὶ ἀδιάπτωτος — φρονήσεως me movent, ut de virtute omnino intelligam. Ἀδιάπτωτος active sumas; ἀδ. ῥίζα, *radix, quae non deficit unquam*, quae semper succum suppeditat felicitatis arbori.

V. 16—19. Neque adeo ex prole, cui nihil in hac vita neque in futura favet, felicitatem ullam malis repetere licet.

Μοιχῶν, *adulterorum* omninoque malorum. Ulterius auctor prosequitur sententiam v. 12. paucis verbis expressam. — Ἀτέλεστα ἔσαι, *non ad finem* (neque in hac vita neque futura) *pervenient*;

in hac enim immortalitate privabuntur, in illa gloria carebunt. BADUELIUS, adprobante KLEUKERO mavult ἀτέλεστα dictum esse pro βέβηλα, profana, quo opponatur verbis: κληρος — θυμωρέερος. Sed mysteriis hic non est locus, tum inepte sacerdotum munera ad mysteria trahuntur, denique pravi bonis, non boni pravorum proli sunt oppositi. — Ἐκ παρανόμου κοίτης σπέρμα = τέκνα μοιχῶν. — Ἀφανισθήσεται. Διλόγως dictum; est enim *delebuntur et inglorii, infames erunt*. Cujus dilogiæ rationem habeas vers. seq.

V. 17. Μακρόβιοι. GROTIUS cum aliis μοιχαῖς subjectum esse putat, nos contra *eorum progeniem*; μακρόβιοι enim, ex constructione non grammatica sed ad sensum accommodata, positum est pro μακρόβια. — Εἰς οὐθὲν λογιθήσονται, *pro nihilo habebuntur*, non magni aestimabuntur, quo parentes gaudere possint. KLEUKERUS, obnitiēte parallelismo, de praemiis futuris explicuit, quorum progenies ista non particeps redderetur. Dignus Plutarchi locus, qui transscribatur: τοῖς μητρόθεν ἢ πατρόθεν οὐκ εὖ γεγονόσιν ἀνεξάλειπτα παρακολουθεῖ τὰ τῆς δυσγενείας ὀνειδῆ παρὰ πάντα τὸν βίον, καὶ πρόχειρα τοῖς ἐλέγχειν καὶ λοιδορεῖσθαι βαυλομένοις. Καὶ σοφὸς ἦν ἄρα ὁ ποιητής, ὅς φησιν.

Ὅταν δὲ κρηπὶς μὴ καταβληθῇ γένους
Ὀρθῶς, ἀνάγκη δυστυχεῖν τοὺς ἐκγόνους.
(De puer. inst. C. 2.)

V. 18. Ἐλπίδα scil. melioris conditionis in vita, futura vel immortalitatis. Non tam propter parentum pravitatem, quam quod ipsi virtutem non colebant, omni spe destituti sunt.

C A P. IV.

A r g u m e n t u m.

Fundamentum felicitatis est virtus.

V. 1 et 2. Probi, quamvis sint sine prole, tamen felices erunt.

Κρείσσων — ἀρετῆς, scil. quam πολυτεχνία cum scelestā vita. Ἐν μνήμῃ αὐτῆς pro solenniore τῇ μν. ἀ.; αὐτῆς vero refer ad ἀρετῆς, h. l. abstr. pro concret. vid. v. 2.

V. 2. *Bonorum immortalis est memoria*; quam sententiam auctor verbis ὅτι — ἀνθρώποις prosequitur. Αἰών scil. μέλλων, *vita post mortem futura* cf. 3, 14. — Τῶν ἀμείνων ἀθλων. 1) (ἀθλος) *certaminum in quibus nihil spurcitium contrahitur*, quod plerumque fit in ἀθλοῖς solennibus. Eadem comparatio studii virtutis cum certamine squalore certantes obtegente instituitur Jo. Chrysost. in priorē Homil. a me edita p. 7 §. 6. Ἀγῶνα vero et ἀθλους juncta, ne mireris. Vid. C. 3, 6. 2) (ἀθλον) ἀγῶνα τῶν ἀμ. ἀθ. *certamen, in quo praemia impolluta* h. e. praemia purae sceleris vitae *constituta sunt*. Sensus: boni vicerunt omnes difficultates virtuti contrarias, quapropter deus eos remunerabitur. Plato in Phaed. p. 62. c. κἄλον γὰρ τὸ ἀθλον καὶ ἡ ἐλπίς μεγάλη. Olim pro ἀμείνων conjeci ἀμαράντων, quam conjecturam nunc non necessariam judico. Parum quoque commendabilis est ARNALDI conjectura locum sic mutantis: ἐν τῷ αἰῶνι σεφανοφοροῦσα πομπεύει, τὸ τῶν ἀμείνων ἀθλον, ἀγῶνα νικήσασα.

V. 3. Proles autem impiorum, quamvis multa, nec parentibus utilitatem adfert, neque ipsa diu manet.

Πολ. — πληθος pro πληθος καίπερ πολύ-
ον h. e. πολὺ ὄν. Ἐκ νοθ. μοσχ. non pro:
τα μοσχεύματα. Quamvis enim Hebraei praep.
ita utuntur saepius, ut *nonnulli* ante sit sup-
ndum, Exod. 17, 5. tamen periphrasi nominativi
inservit. Supple igitur πληθος ante ἐκ νόθων
χ. Νόθα μοσχ. autem dicuntur *parentes adul-*
i, igitur mali. — Οὐ δ. ῥ. ε. βάθος, *non alte*
lices aget, h. e. non stabiles sunt, non manent.
δέ — ἐδράσει. Eadem sententia.

V. 4—6. Etiam si ad maturitatem pervenire
entur, tamen mox intereunt, neque ejus ulla
litas est exspectanda.

V. 6. Τέκνα ἐξ ἀν. ὑπ. pro ἐξ ὑπν. τῶν
μων. — Κατὰ γονέων; nam pravorum paren-
a proles etiam prava est.

V. 7—9. Summa sententiae hucusque exposi-
erat haec: Bonus tantum felix erit, nec proles,
statuunt, per se spectata ad id confert. Jam
tor in eo est, ut alteram argumentationis par-
a refutet. (Vide C. 3, 13. et quae ibi monui-
s.) Sic igitur pergit: Boni, quamquam brevis
a eis concedatur, tamen beatitudine fruuntur,
us non in senectute ratio est, sed in sapientia
integris moribus. Τελευτῆσαι vice partic. τε-
υτῆσας, *etiamsi prior*, quam injustus, *morietur*.
ἀν. ἔσαι; opponitur aerumnis et calamitatibus
io in hac vita ferendis. Cf. 3, 1. Syrus addit:
ve in longitudine dierum inveniatur, in honore
." Quod additamentum falsum esse, arguunt
i. γῆρας γάρ etc.

V. 9. Πολιά etc. MENANDER (laudatus a
PTIO.)

οὐχ αἱ τρίχες ποιοῦσιν αἱ λευκαὶ φροεῖν,
ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρωμ.

Philo de Abrahamo Tom. II. p. 89. ed. Mang.
ὁ γὰρ ἀληθεῖα πρεσβύτερος οὐκ ἐν μήκει χρόνου
ἀλλ' ἐν ἐπαινέτῳ βίῳ θεωρεῖται.

V. 10 — 13. Deo quia accepta est eorum
vita, propterea non diu inter pravos vivere eo-
sinit, ne quid labis accipiat virtus.

Εὐάρεσος et ἡγαπήθη HASSIO miseram tau-
tologiam continere videntur suspicanti, scribae vi-
tium hic latere, adeoque reponendum esse vel
ἡρεπάγη vel ἡγαγήθη vel ἀπήχθη. At ἡρεπάγη
illico sequitur, ἡγαγήθη est forma prorsus solecca
et ἀπήχθη nimis recedit a literarum ductu. Nos
nihil mutamus; εὐαρ. γεν. enim si sensu medio ac-
cipias, sententia est: ita vivens ut dei favorem
sibi conciliaret, vere amatus est. Μετετέθη,
nempe ab hac terra. Ζῶν junge cum μεταξύ καὶ
ἀνὰ μέσον. KLEUKERUS cum ARNALDO suspicatur
auctorem respexisse ad Henochi sortem, vivi
coelum sublatis, ideoque hanc interpretationem
cum habere posse: talis adeoque vivus e corrupto
genere adsumitur, in meliores regiones transfertur.
Ne ita vertamus; vetat μεταξύ, quod nequit con-
strui cum verbo motum designante; taceo alii
rationes.

V. 11. Σύνεσις, rationem, i. q. Φρόνησις.

V. 12. Βασκ. Φ. improbitas, quae hominum
mentem fascinat; cui periculo boni, dum in terra
vivunt, sunt expositi. Ἀμ. τ. καλὰ, candidi
mores, virtutem, nigrat, corrumpit. Homines
pravi honesta et inhonesta non qualia sunt, sed
vitium virtutis specie repraesentantes, vitii contra
specie virtutem, morum integritatem corrumpunt.
Πεμβ. ἐπιθ. cupiditas circa varia errans, ab
tempore ad aliud impellens.

V. 13. Τελειωθεῖς. KLEUKERUS cum GROTIUS
vertit: „qui se totum dedit virtuti, exutis vitiis
vocabulo a mysteriis repetito, quod eum designat.

omnibus examinis gradibus superatis ad *αυτο-*
υν pervenisset. Equidem, quia verba *ἐπλήρωσε*
ἰνους μακροῦς et *διὰ τοῦτο ἔσπευσεν* subsequun-
tur, propterea *τελειωθείς ἐν ὀλίγῳ* de matura
arte accipere malim. Luc. 13, 32.

V. 14. Vita et illa quidem brevis multum
est, ut calamitatis sit indicium, ut ea dei erga
nos amor demonstretur.

Ἀρξή etc. Tritum est dictum: *ὅν οἱ Θεοὶ*
λαοὶ ἀποθνήσκει νεώς. Non longe abit Jesaia
1. Cf. quoque Homer. Od. O. 245.

V. 15, 16. Reliqui autem homines haec dei
pientia et benigni consilia ignorant praeter justos,
i de malis iudicium olim ferent.

Οἱ λαοὶ i. q. in Nov. Test. saepissime ὁ *κόσμος*,
ἄνθρωποι — *αυτοῦ*. Hic pauca e' textu excidisse
sentitur, nam participiis uti pro verbis finitis sal-
tem Nostri non est. *Μηδὲ* — *διανοία* neque *σεύει*
μεν; hebr. *וְלֹא* *יָדָעוּ*. *Ἐν τοῖς ἐκλ.* et *ἐν τοῖς*
ἐκ ex hebraismo pro genitivo; *electi* autem et
reprobati sunt boni. *Ἐπισκοπή* cura, quam mani-
festat pii praematura mors.

V. 16. *Κατακρινεῖ* (cf. C. 3, 8.) nempe in aeo
aero. *Τοὺς ζῶντας ἀσεβεῖς*. *Vel ζῶντας* abso-
lute dictum est pro *μακρὸν ζῶντας* h. e. malos,
quasi longissima vita fruuntur; ex quo apparet,
et brevi concessa non constare poenam nec lon-
ga favorem divinum; *vel ζῶντας* positum est
pro *καίπερ ζῶντας* hoc sensu: adeoque eos homi-
nes malos, qui vivunt, cum iudicium habebitur,
annabuntur a iusto, quamvis mortuo, utpote in
aeternum vivente. *Τελεθεῖσα*. GROTIUS explicat
supra v. 13.

V. 17 — 19. Jam prophetarum more auctor
urgens sonanti ore pronunciat miserum malorum
hominum.

"Οψονται et νοήσουσι atque v. 18. ὄψονται ἐξουθενήσουσι et ἐκγελάσεται pro temporibus praess., haec enim ad hanc vitam referas; sed poëtico furore auctor correptus vaticinatur. Εἰ τί ἡσφαλίσατο, cur eum in tutum receperit. Causa nota est ex antecedentibus VV. 11 et 12.

V. 18. Ἐν νεκροῖς, inter bonos mortuos cum meminerint malorum, qui in Orco miseris versabuntur usque ad iudicium extremum et deinde plane interibunt.

V. 19. Ὅτι ῥήξει — πρηνεῖς. Metaphorica ratio est in eo, qui e praerupto loco subito deturbatus tanto terrore corripitur, ut ne clamare quidem possit. Σαλ. — θεμελίων. Arbor radicibus evulsa hanc imaginem suppeditavit. Ἐως ἐσχέρας, ad extremum vastabuntur. Tria haec ῥήξει αὐτ. ἀφ' ὧν. πρηνεῖς et σαλ. ἀ. ἐκ θεμελίων αὐτ. ἕως ἐσ. χερ. vitae intermediae miserum statum expriment; qua propter ἔσονται ἐν ἐδύνῃ.

V. 20 — C. 5, 23.

Nunc exponitur malorum et bonorum status post statum intermedium et post iudicium.

Ἐλεύσονται — δειλ. prodibunt (scil. in iudicium) computatione peccatorum pavidi, perterriti, vel ἐν συλ. pro eis συλ. = ἐξετάσμον τῶν ἔργων h. e. in iudicium. BRETSCHNEIDERUS Spic. ad Lex. : ἐλεύσονται δειλοί timebunt ἐρχομένων sumto pro γίνεσθαι, qui usus neque in Sacris scriptis obtinet neque in profanis. Ἐξεναντίας scil. κείμενα vel θέντα. Ἐλεγχ. nempe improbitatis.

C A P. V.

Argumentum vide Cap. praec. v. 20.

V. 1. Τότε, in iudicio. Ἐν παρήσῳ π. confidentialia multa, cum bono animo, non pertur-

i. mali conscientia. Ἀθετούντων pro aor. *vili pendebant et spernebant ea, quae fecit*; uerū ex diverso studio consequebatur; ctenim ἅτι sectabantur, quae sensibus grata sunt et munda, voluptates, opes, honores; contra justus, qui Dei voluntatem exsequi conatur, in iis solum et operam collocat, quae illis sunt con-
ia. Hinc studium justī in iustis μανία videtur
; v. 4.

V. 3. — 13. Querentes mali inducuntur, ut
or addatur dictis.

Διὰ στενοχωρίαν πνεύματος, *per angustiam
ritus h. e. angore pressi. Παραβολ. ὄνειδ. fa-
la contumeliosa*; fabulae nobis erant; contume-
e de iis in circulis dicebamus Cf. 1. Reg. 9, 7.
m conieci ὑπερβολήν; sed vulgaris lectio bene
cedit. Οὗτος ἦν per attractionem pro οὗτος
w.

V. 4. Τὴν — ἄτιμον vel ἀτίμου mortem ejus
ebamus pro ignominiosa h. e. pro morte stulti,
nientis; quod justus, voluptatibus spreto, se
um virtuti dederat, aliamque vitam fore spera-
at, quae malis nulla videbatur esse. Vel ἄτιμον
ertur ad id solum, quod nihil boni, honoris aut
emii justum post mortem nacturum, mali opi-
bantur.

V. 5. Πῶς admirantis est h. l. Optime auctor
mirationem parvis verbis absolvit. Ὅτιοι Θεοῦ et
ui syn. deo consecrati ideoque dilecti. Jam
ioscunt mali, quod C. 2, 18. ridebant, bonos
esse dilectos.

V. 6. Ὁ ἥλιος scil. τῆς σοφίας vel φρονήσεως
ex membro anteced. supple δικαισύνης. Prius
dd. latt. additur.

V. 7. Ἐνεπλήσθημεν. Parum concinne pro
ρεῦσθημεν. Auctoris menti vox conjuncta ἀνο-
s obversabatur magis, quam τριβοι. ARNALDUS

ex conjectura scribere mavult ἐνεπλάγχθ. BRETSCHNEIDERUS ad Sirac. II. 16. ἐνεπλέχθ. quibus conjecturis non opus est. Aliud eidem p in dissert. I. vide prolegomena nostra. Διωδὲ μὲν — ἀβάτους, *in vias peragravimus solitudinem*, e. vera ad virtutem et felicitatem via non cedebamus. Τὴν ὁδὸν κυρίου, *viam, quam in deus homines voluit* quaeque ad veram felicitatem ducit.

V. 8. Πλαῦτος μετὰ ἀλαζονείας, *divitiis quibus adeo superbiebamur.*

V. 9. Παρήλθεν — v. 12. αὐτοῦ. Hae images, quibus caduca malorum voluptas in his tunc percepta depingitur, quamquam suum cuique pretium et honor stat, tamen nimis accumulatae ne seam creant, serioresque auctoris aetatem produnt in qua, gustu depravato deque simplicitate pauperum solliciti, ornamentis undequaque arreptis plures lectoribus studebant. Ἀγγελία παρ. abstr. concret. KLEUKERUS: nuncius, qui postquam venit, statim redit. Equidem de cursore intelligitur citissime agros, pagos, urbes percurrente.

V. 12. Ἀνελύθει. Vix dubito, cum Graecis scribendum esse ἀνελέλυθε, vel, quod mihi accedit ad ἀνελύθει pari literarum numero, ἀνελύθει; tempore aor. in antecedentibus etiam est auctor. Vulgatam lectionem defendit Theophrastus sic: „Bene dicitur aer, qui sagitta divisa condensatur postea solvi, et in se quasi solutus redire. Sed aer sagitta divisus eoque condensatus est tantum imago insolentissima et portentosa, ne diu ridicula, nec Sapiens dixit de aëre condensato sed sagitta diviso, (τμηθεῖς) qui igitur, si in pristinum statum restituitur, redit in se, non solum. Accedit, quod verbi ἀναλύειν forma tantum accipitur cum de nautis illud proprie dicatur, qui discedunt naves adligatas solvunt, potestate discedendi,

indi gaudet, at ἀναλυθῆναι forma passiva hoc su adhiberi nequit. Ὡς ἀγνοῆσαι pro ὥστε . pone ἀγνοῆσαι suple τινά.

V. 13. Οὕτω κ. ἡ. γ. ἐξελιπομεν. Posito iso post ἡμεῖς ita veritas: idem nobis evenit, ti sumus et perimus. Ἐν δὲ τῇ κ. ἡμῶν κατε- πανήθημεν, provitate nostra in perniciem, in- itum ruimus. Aor. pro praes. Alii: vitam con- msimus in pravitate; quae versio si vera esset, item ἡμῶν e textu removendum foret. Non arum voce καταδαπανηθῆναι et sqq. nostra sen- tia, qua mortem malorum interitum statuimus ae, commendatur. Addit versio latina: „Taliam lixerunt in inferno hi, qui peccaverunt”; quae eria aegre cum v. 1. concilianda explicationis gra- ia adjecta esse videntur. .

V. 14 et 15. Incipiunt verba auctoris, con- imantis, quae mali conquesti sint, opponentisque eta bonorum. Ἐλπίς, spes felicitatis cum ipso pio. Χοῦς, pulvis. Cd. Alex. exhibet χροῦς augo. Prius praeferendum esse videtur. Ὡς ἀχνη ὑπὸ λ. δ. λεπτή. Insolentia hujus imaginis fendit VV. DD. KREISSIGIUS in Symb. P. VI. 14. reponi vult ex Syro ἄχνη. Idem BRET- NEIDERUS in Diss. I. p. 34. Quae conjectura onfirmatur duobus Cdd. Parisienss. Vid. THILO in pecim. Exerolit. etc. p. 10. Διεχύθη et παρώδευσε autata ab auctore construct. pro participiis.

V. 15. Φροντὶς αὐτῶν. KLEUKERUS: „ea, quae enixe curabant et suscipiebant cum cura.” PLOTIO, cui nos quoque adstipulamur, sic vertenti: „cordi s. curae iusti sunt deo” parallelismus mem- orum favet.

V. 16 — Καὶ ἐρημ. v. 23. His imaginibus, maximam partem e prophetarum scriptis haustis, raelitis tutelam et victoriam, internecium hostibus luntiantium, hoc declarat auctor, deum bonos

felices redditurum (λήψ. — κυρίου v. 16.) tutos
omni injuria (τῇ δεξιᾷ — αὐτῶν v. 16.) con-
iratum malis (λήψ. — αὐτοῦ v. 17. et ὀξυνεῖ
ῥομφ. v. 20.), qua est justitia et sanctitate (ἐνδυσ-
δικαιοσ. v. 18. et λήψ. — ὁσιον. v. 19.), judicium
exercebit in eos (περιθῆσ. — ἀνυπόκρι. v. 18.), qui
dimicante contra eos tota natura, peribunt (ὀπλα-
— ἐχθρ. v. 17. et συνεκπολ. — ἐκλικμήσει αὐτὸ
v. 20. 22. 23.).

V. 16. Βασίλειον scil. ξέμμα. 2. Macc. 11, 1
Genuinis Graecis βασιλ. foret *regia*, qua potesta-
HASSTIUS vocem sumpsit, adversante membrorum
concinnitate.

V. 20. Repetitur v. 17. Ἀπότομος, epitheton
parum aptum irae locum habet propter sequenti-
ῥομφαίαν. Inest *severitatis* notio.

V. 21. Naturae contra injustos cum deo dimi-
cantis singulae partes enumerantur, fulmina, grandis
aqua, ventus. Καὶ ὡς ἀπὸ εὐκ. τ. τ. νεφῶν
construas: καὶ ἀπὸ τῶν νεφῶν ὡς εὐκύκλου τόξου
Ubi imago praecedit, genuini Graeci praepositio-
nem repetunt. Plat. Phaed. p. 67. c. Ψυχὴν —
μόνην καὶ αὐτὴν ἐκλυομένην ὥσπερ ἐκ δεσμοῦ
ἐκ τοῦ σώματος et p. 82. e. ὥσπερ δι' εἰργμοῦ
τούτου (scil. σώματος) σκοπεῖσθαι τὰ ὄντα. —

V. 22. Καὶ ἐκ — χάλαναι obscura sunt
Gaabius post θυμοῦ suppleas τοῦ θεοῦ hunc
modum interpretatur: „ab ira (dei) saxa emittent
grando plenissima, frequentissima feretur.”
Ἀπετρόβολον h. l. est substantivum et ex antecedenti
vel ὡς ante ἐκ πετροβόλου, vel verba τῶν νεφῶν
pone id supplenda. Illud foret: „quasi e balis-
grandines irae (vehementiae) plenae ferentur.” Quod
praefero.

V. 23. Καὶ ἐρημώσει — ἀγρύμια h. e. pravitudo
in caussa erit, cur solitudo futura sit hominum
Nam boni tantum superstites erunt. Πᾶσαν τὴν

non urgenda sunt. Cum auctor exitum malorum depingens, colores hausisset ex iis rebus, qui in rerum natura, in terra maximus terror in-
itur, maxima et pulcherrima foedantur et
astantur, terram fingere locum, ubi iudici-
um exerceret, aptissimum fuit. Sed uti grandi-
a aquam, ventum, ita etiam illum ipsum locum
imaginibus habeas, nec ex h. l. concludas,
eos in hanc terram reversuros esse, Nostrum
visse.

Καὶ ἡ κακοπραγία — δυνασῶν h. e. adeoque
qui in hac terra imperio potiti erant, eo pri-
buntur propter vitia; quia desinent esse, at si
ni sunt, regnabunt C. 3, 8. et sempiternum eorum
t imperium 6, 24. h. e. felices in aeternum
int. Alii verba καὶ ἐξημώσῃ — δυνασῶν iudicio
tremo non convenire rati, nec conciliari cum eo
esse, discissa ea ab hoc capite, insequentis initium
se statuunt, itaque ad hanc vitam referunt. Sed
is non videt, quam arcte καὶ ἐξημώσῃ — δυνασῶν
m superioribus cohaereant, quam parum apte
descriptionem novam et illam quidem a prae-
dente abhorrentem exordiat, adeoque capitis
xti argumentum interpretationi, quam proferunt,
versetur.

C A P. VI.

A r g u m e n t u m.

Redit auctor ad eos, quos erat Cap. I. ad-
rtatus, sibi que ad uberiores sapientiae ejusque
ectuum descriptionem viam parat. Ita autem
um sententiarum animo informa: Vita scelcsta
mmae calamitatis est fons, virtus contra maximis
nis nos beat. — C. 5. Hinc, si effugere mala

velitis et compotes fieri felicitatis, agite, sapientia studeatis, ad quam aditus non est difficilis. Quali vero ea sit, deinde se expositurum, pollicetur.

V. 1—11. Vos igitur, reges, audite admonitiones meas, nec credite, vos nimis elatos esse, quam ut in poenas divinas, officiis neglectis incurratis, sed scitote, iudicium magnorum quam parvorum severius esse. Vos itaque sapientiam colatis et edoceri patiamini. — In Vers. lat. capituli initium hoc: „Melior est sapientia, quam vires et vir prudens, quam fortis.” Prov. 24, 6. Eccl. 9, 16. Quae sententia, vera illa quidem, adeo abhorret a sententiarum tenore, ut, esse eam huc aliunde intrusam, satis pateat.

V. 2. Γεγαυρωμένοι — ἐθνωῶν. Est glossa M. Voss. ad h. l. γεγαυρ. χαίροντες, ἀγαλλιώμενοι, ἐγκαυχώμενοι. Profanis quoque scriptoribus notum vocab. Batrachom. v. 258. a cognato γαῦρος, γαυρίαμα. Vid. Hesych. Hinc sensus: multitudinem gentium superbientes. Attamen non vituperantia, h. l. est γεγαυρ. quod e commate ἐκ παραλλήλου posito prodit.

V. 3. Ὅτι jungit cum ἐνωτίσαθε, ut adferat causam, cur adeo reges, quamquam potentissimi, magna praeditos, audire sapientem fas sit. Non enim sibi debent potentiam.

V. 4. Ὅτι pendet ab eodem verbo. Viri perstringuntur ab injustis regibus committi solita, quamquam non hos, sed populares minus, quam par est, fidos, intelligat.

V. 5. Κρίσις — γίνεται. In potentiores severius iudicium deus exercebit, partim quoniam melius vel edocti sunt vel saltem esse possunt ea, quae sint agenda quaeque omittenda et fugienda, quam inferioris sortis homines (ἐλάχιστοι), partim quia regum peccata auctoritate valent, ut multi imitentur, adeoque aliis benefaciendi saepius occa-

e gaudent. Γίνεται pro ful. ut v. seq. ἐξίν
ἔσαι.

V. 7. Οὐ γὰρ ὑποσελεῖται, non enim sub-
iet se h. e. non timebit alicujus externam con-
ionem. Non ob potestatem, qua reges gaudent,
us eos timebit; nam haec ipsa a deo concessa
t v. 3. Cf. Deut. 1, 17. נר quod LXX reddunt
ἡσέλλεσθαι. Ita respondet verbis οὐδὲ ἐντραπή-
ται μέγεθος. Caeterum de sententia confer
b. 34, 19 sqq. — Ὁμοίως τε προνοεῖ περὶ πάν-
ων. Haec adjecta sunt, ut meminerint, populos
orum ludibrio non esse commissos, in quos
evire quoque modo liceat. Quorum enim sortem
us hand indignam censet, cui prospiciat, eorum
ludem reges omni modo promoveant, necesse est.
.114, 9.

V. 9. Τύραννοι = βασιλεῖς. — Σοφίαν, abs qua
a officiorum (v. 4.) tantum notitia derivatur,
tum etiam ipsa eorum executio (v. 18.). Ἴνα
| παραπέσητε, ne peccetis C. 12, 2. HASSIUS:
in perniciem ruatis; quae vis vocabulo sic nude
sito non subest. Sequentia quoque peccandi no-
nem postulant.

V. 10. Τὰ ὅσια. HASSIUS σοφίαν intelligit;
ea omnia, quae sunt hominibus a deo imperata
ut faciant vel omittant, quorum cognitionem
pertit sapientia. Patet enim, hoc comma oppo-
um esse verbis: μὴ παραπέσητε. — Ὅσιωθή-
ται (2 Regg. 22, 26.) = δικαιωθήσονται,
gri cum reperti fuerint, praemiis adficientur.
αχθέντες nempe τὰ ὅσια edocti et moribus
vita exprimentes. Διδαχθῆναι enim h. l.
est potestas voc. hebr. נל. 1. Chron. 5, 18.
ילוי למלח h. e. qui edocti sunt bellum et qui
unt. Simile est Homericum illud: λευγαλῶι
ἰσόμενθα καὶ οὐ δεδαηχότες ἀλκὴν. Neglecto
en usu hebraico qui ὕστερον πρότερον statuunt

et ita ordinanda verba putent: οἱ γὰρ διδαχθεὶ
τὰ ὅσια εὐρήσουσιν ἀπολογίαν καὶ οἱ φυλάξα-
ῶσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται, iis non oblo-
mur. — Εὐρήσουσιν ἀπολογίαν, *invenient de-*
sionem. In iudicio de iis habendo excusabu-
justificabuntur adeoque praemiis digni habebu-
Ex eo, quod poenis non adficiuntur, conseq-
eorum felicitas; itaque εὐρήσ. ἀπολ. auctor
μείωσιν dixit pro: *felices erunt*.

V. 12 — 17. Sapientia est bonum praecla-
utpote quae ad felicitatem sempiternam hon-
ducat, et facilis inventu. (De facilitate Cf. I
9.). — Qua quidem laude ejus studium in he-
nibus auctor excitare voluit, et animos ad
adpetentibus. Λαμπρά. *Lucidam* appellat au-
σοφίαν, ut declaret, facilem inventu esse;
quae in obscuro sunt, saepe frustra quaerui-
atque ut amabilem eam pingat et praeclarar-
expetendam. Hoc significans, eam ἀμάραντον ε-
dicit, *non marcescentem*, quo epitheto flux-
caducis bonis, puta, divitiis, honoribus oppor-

V. 13. Φθάνει — προσγνωθῆναι, *prae-*
eos, qui eam appetunt. Jungendae amicitiae
homines hoc occasionem et ansam praebet,
sensim sensimque sese internoscunt. Sapientia
non prius terit tempus in disquirendo, examini-
et perscrutando homine, quam amicum se ei
dit, sed statim se appetenti offert. Cf. Prov. 1

V. 14. Ὁ ὄρθρ. — αὐτήν. Ὁρθρίζει
mane surgere, mane aliquid agere, denique
proficisci. Aliae significationes in Lexicis rece-
solitae ab ipsis lexicographis temere sunt inve-
H. l. postremo significato accipias, Sirach. 4.
De sententia vide Prov. 8, 17. Qui mane p-
ciscitur ad eam, vel qui mane surgit ad perver-
dum ad eam, eoque studium et ardorem amor-
que ejus consequendae demonstrat, οὐ κοπι.

non *aerumpnas* feret, non defatigabitur in via longa facienda et difficultatibus plena; nam *πάρεδρον εὐρήσει τῶν πυλῶν αὐτοῦ ante fores domus suae inveniet* eam, h. e. modo eam appetas et mox compos fies. KLEUKERUS non, sicuti nos, *τῶν πυλῶν αὐτοῦ* ad iter facturi domum refert, sed *palatium* statuit sapientiae, *αὐτοῦ* vertens *ibi*. Quod quam sit durum, quisque sentit.

V. 15. Τὸ γὰρ — *τελειότης* sive a sciolo quodam scriba, quod suspicor, adjecta sint, sive auctor scripserit, uncis includantur; verba enim καὶ ὁ ἀγ. δ. α. τ. α. ἔσαι respondent commati ὁ ὀρθρίσας — *κοπιάσει*. — *Φρονήσεως τελειότης = Φρόνησις τελεία*. Prudentissimi est adpetere sapientiam. Γὰρ trans. part. Ὁ ἀγρυπνήσας, *qui vigiliarum laborem sapientiae caussa non vitat*, ei se non subtrahit, h. e. qui studiose id agit, ut sapiens evadat. Ἀμερ. ἔσαι is sine cura erit, non diu defatigabitur, non diu anxius erit de ea investiganda, nam etc. vid. v. seq.

V. 16. Τοὺς ἀξίους αὐτῆς, *qui digni sunt*, quibus se tradat sapientia, sunt amatores ejus, qui eam adpetunt, et hoc studio dignitatis suae documenta dant. Καὶ ἐν ταῖς — *εὐμενῶς*. Hoc comma et sequens explicant superius. *Εὐμενῶς* *hilariter et comiter*, quo invitantur homines, non absterrentur. Ἐν πάσῃ ἐπ. ὑπ. αὐτοῖς, h. e. in modo de ea cogitant, parata est ad eos accedere.

V. 17. Ἀρχή etc. 1) Cur facile, qui sapientiam adpetant, eam nanciscantur, inde concluditur, quod, qui institutionis ejus amantes sint (οἱ ὀρθρίσαντες v. 14. οἱ ἀγρυπνήσαντες v. 15.) sapientes esse jam coeperunt. Παιδείας scil. τῆς σοφίας *institutionis*, quam impertit sapientia. 2) Si γὰρ non reddit rationem sententiae praecedentis, sed est partic. trans. vel inducit in tractationem insequentem, quale est Platonicum illud ἐγὼ γὰρ,

ἐφ' ἧ etc. Phaed. p. 63. b. et κινδυνεύουσι γάρ etc. Phaed. p. 64. a. totum hoc ἀρχή — βασιλείαν et v. 21. commendationem continet institutionis sapientiae, cum ad summam felicitatem ea perducatur. Qua commendatione, cum summae felicitatis sempiternum etiam regnum pars sit, potissimum reges adliciuntur, ut sapientiae παιδεία studeant. Sic παιδεία est institutio de sapientia. Φροντίς cum emphasi dictum, oppositum soli desiderio (ἐπιθυμία), unde Φροντίς originem repetit. — Caeterum observandum est, auctorem, personificatione neglecta, parum concinne cum superioribus voc. ἀρχή αὐτῆς copulasse.

V. 18. Ἀγάπη scil. σοφίας. Idem suppone eandem voc. in seqq. Βεβαίωσις ἀφ' ὁρασίας. Ut ex aliis locis, sic etiam ex hoc evincere licet, immortalitatis non omnes participes fore.

V. 19. Ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. Boni cum deo erunt ibique regnabunt C. 5, 16. h. e. felices erunt. Propinquitas dei, felicitatis post mortem futurae fundamentum vel potius imago, petita esse videtur ex PLATONIS scriptis. Praeterquam quod in Phaedro, quo dialogo, ingenio quasi luxurianti obsecutus, divus philosophus docet, animum alis instructum cum diis per totum coelum vehi, amissis alis in terram delabi, corpore includi, ita deinceps nasci et hanc usque ad reditum ad suos deos migrationem optimos animos tribus, deteriores decem millenorum annorum intervallis absolvere. Phaedo multos locos huc spectantes continet, e quibus duos excerpere lubet. Socrates de se proficitur: ὅτι μεντοὶ παρὰ Θεοῦς δεσπότας πάντες ἀγαθοὺς ἤξειν, εὖ ἴσε' ὅτι, εἴπερ τι ἄλλο τῶν τοιούτων, δισχυρισαίμην ἂν καὶ τοῦτο pag. 63. c. Ad quem locum Jamblichus addit: ἡ μὲν γὰρ ἀμείνων ψυχὴ μετὰ Θεῶν οἰκεῖ, καὶ περιπορεύεται κατ' οὐρανὸν βελτίονός τε λήξεως (sortis).

τυγχάνει. Et pag. 69. e. Dictum mysteriorum PLATO suum faciens: ὁ κεκαθαρμένος τε καὶ τε-
τελεσμένος ἐπέισε (εἰς ἄδου) ἀφικόμενος μετὰ
θεῶν οἰκήσει.

V. 20. Σοφίας. Expectaveris παιδείας, quo
syllogismi forma perfectior foret, sed quia, qui
παιδείας studiosus est, idem non possit, quin amet
sapientiam, permutatae voces excusari possunt.
Βασιλείαν. Post βασιλείαν non Θεοῦ supplendum
propter sqq.; *felicitatem* potius, ejus ratio sit in
propinquitate dei, *συνουσία* ejus, intelligas, at
v. 21. *regnum*; quae dilogia admodum huic loco
convenit.

V. 21. Postquam ita sapientiam commendavit,
quae sit ejus natura et origo, se expositurum lu-
centissimo animo, promittit. — Τί δέ — σοφία,
intelligas naturam et proprietates sapientiae. Ὡς
γένετο. Quo auctore orta sit. — Quae in seqq.
de sapientiae divinae natura effectibusque dispu-
antur, ea cum ex effatis Vet. Test. placitisque
Platonicis tum dogmate persico de emanationibus,
ex lucis adspectu orto, originem traxerunt. Vide
adnotata ad 7, 26. Uti enim e luce quoquoersus
radii, alii aliis clariores, emittuntur, sic isti phi-
losophi orientales ex Oromaze, quem multum
abest, ut a materia prorsus secretum sibi finxerint,
ut lucis naturam ei tribuerint, varias, quamquam
eiusdem οὐσίας, naturas, emanasse et adhuc emanare
finxerunt. Cujus opinionis summa arrepta con-
stantaque iis, quae Platoni de ideis, anima mundi,
eiusque formatione placuerant, Judaeorum non-
nulli, inter quos Cabbalistae, e deo, purissima
lūce, omnium rerum fonte unico, ἀπορροίας pro-
fluxisse emanationis actu, statuebant i. e. vires
divinas, indissolubili vinculo substantiae divinae,
et radios luci, annexas, minime naturas propria
subsistentia utentes. (Cf. Sohar. Gen. fol. 26.

Sohar. Ex. fol. 49.). Principem autem inter eas locum obtinet *ἐνέργεια*, in quam deus totam vim suam substantialem ita transfudit, ut, omnium virtutum divinarum particeps (Sohar. Ex. fol. 21.), numinis supremi sit imago (Sohar. part. 3. fol. 91.). Per eam, continuato emanationis actu, reliqua sunt creata atque omnia reguntur, quod omnia penetrat (Sohar Chadasch fol. 13.). Plura horum philosophorum commenta sciendi cupidum amandamus ad KNORRII Cabbalam denudatam. Simili ratione Noster, utpote iisdem ex fontibus hauriens, sed sine tantae artis et acuminis specie sua proferens, deum dicit *Φῶς αἰδίων*, e quo vis quaedam divina sapientia, emanaverit (*ἀτμὶς τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ἀπόρροια τῆς δόξης, ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου* (7, 25 et 26.) divinas in se comprehendens virtutes (*πνεῦμα φιλάγαθον, εὐεργετικόν, φιλόανθρωπον, ἀμέριμνον, παντοδύναμον* etc. v. 23.), per quam deus mundum creaverit (9, 9.), quaeque per omnia ideoque per spiritus penetret subtilissimos (v. 24. 23.) etc. Sicuti autem Cabbalistic *ἀπόρροιαί* non fuerunt naturae, a deo separatae, propriaque οὐσία existentes (*ὑφιστάμενα, πρόσωπα*), sic Nostro quoque sapientia mera est vis divina operans. Quocirca eadem modo deo modo ejus sapientiae tribuuntur v. c. 7, 17—21. cf. cum v. 22. C. 9, 1. cum v. 9. *Μυστήρια*. Non perstringit eos, qui arcanas doctrinas se tenere professi cum aliis communicare eas vel invidia vel contemptu moti nolebant; id quod KLEUKERUS arbitratur neque enim forma nec ipsa res vituperationis speciem habet. Immo suam ipsius cognitionem vel potius opinionem de Sapientia, ejus origine, natura et attributis *μυστηρίων* magnifico nomine ornat. — *Γενέσεως* sc. αὐτῆς. Mundi originem verbo *γενέσεως* significari maxima interpretum pars perperam statuit; multo durius SCHULTHESSIUS Salomon

iginem, adeoque inter πῶς et ἔγινετο supplet
 ἴ. — Ἀπ' ἀρχῆς — ἐξίχνιάσω, in primam
 us originem inquiram; omnia enim sibi de Sa-
 entia docere proposuit, quocirca ejus originem
 nul tangit. Τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ea, quae cognita
 illa habeo.

V. 23. et 24. Namque nec invidia moveor et
 pientum multitudo omnibus est utilitati et sa-
 entia regis populo.

Φθόν. τετηκώς, invidia tabefacta, macilenta,
 nguida, utpote ab effectu ita dicta, cum, qui
 laborant, tabefiant. Φθόνος h. l. est persona.
 Ovid Metam. II.

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto,
 nec fruitur somno, vigilantibus excita curis;
 sed videt ingratos, intabescitque videndo
 successus hominum.

Συνοδεύσω. Auctor, metaphora sumta ab eis,
 ii ad locum aliquem deducunt, sese representat
 centem ad sapientiam abnegata invidia, itineris
 imite h. e. sine invidia edocebo vos; ἀφθόνως
 παδάσω C. 7, 13. — Οὗτος pro τοιοῦτος sc.
 τῷ φθόνῳ συνοδεύων. — Οὐ. κοιν. σοφία, non
 mpos fiet, non adsequetur sapientiam, quo
 rca non poterit aliis monstrare illam. Caeterum
 imadverte κοινωνεῖν hic constructum esse cum
 su tertio, quem usum imitatus est Paulus 2. Tim.
 22. Rom. 15, 27. Contra auctor epist. ad Hebr.
 cte genitivo utitur C. 2, 14. — At qui σοφίας
 co σοφία scribere malint, quia facile fieri potuerit,

ΣΟΦΙΑΣ, cum jota adscriberetur ex veterum
 ore, mutatum sit in σοφία, atque verbi κοινωνήσε-
 tivam significationem urgent, ii me, si unus
 dex lectionem exhiberet, non admodum dissen-
 rum sciant. BADUELLUS: „neque enim cum eo,
 ii invidia contabescit, iter faciam h. e. versabor”
 versante sententiarum nexu. — In vers. latina

additamentum ab h. l. alienissimum prostat hoc:
„diligite lumen sapientiae omnes, qui praeestis
populo.”

C A P. VII. et VIII.

A r g u m e n t u m.

Describuntur sapientiae natura et effectus.

V. 1—6. Ne auctorem (Salomonem) propter regiam dignitatem communi hominum sorte exemptum putent, atque sic altioris tantum conditionis animas ad sapientiam capiendam idoneas esse rati, ab ea discenda et appetenda deterreantur, ipsum communi sorte usum fuisse aperte se profitetur, nec quidquam se habere diversi a reliquorum hominum natura. — Qua professione hoc declarat, communi et debili sorte homines non impediri, quominus sapientissimi fiant, et hominibus, etsi summo loco natis, tamen opus esse sapientia.

Πρωτοπλάστου respicit alteram hominis formati narrationem, in Genesi C. 2. v. 7. traditam.

V. 2. Σάρξ. CARNEM tantum s. corpus repetit a parentibus; anima enim ante exstitit, quam humanum corpus indueret, C. 8, 19. C. 9, 15.; in qua doctrina partim PLATONEM sequitur, partim ZOROASTRUM. Δεκ. χρόνῳ. Non pleni decem menses intelligendi, sed decimus inchoatus, vid. Virg. Ecl. IV. „Matri longa decem tulerunt fastidia menses.” Ad quem versum SERVIUS: „mares decimo nascuntur mense, foeminae nono.” Totidem menses computant saepe PLAUTUS et TERENCEUS. HIPPOCRATES in libr. de septimestri partu eos, qui decimo mense partu edantur, perfectos esse docet, de quibus magna augurari liceat. Noster certe

hoc noluit, nam in eo versatur, ut parem se omnibus originem habuisse monstret.

Ἐκ σπέρματος α. κ. ἡδ. ὑπ. συνελθούσης, efficiente semine et voluptate in coitu. Haec enim tria requiruntur, ut infans fiat. Qui ἐκ de tempore interpretantur, non advertunt, neque actionis significatu σπέρμα gaudere neque temporis.

V. 3. Ὅμοιοπαθῇ γῆν, terram, quae omnes similiter excipit = κοινῇν. Syrus: ut fieri solet in omnibus. Non male; nam ὁμοιοπαθῇ esse potest pro adverbio ὁμοιοπαθῶς s. ὁμοίως: eodem modo, quo alii, natus sum. Simili fere ratione Horat. Od. I. c. IV. v. 13.: aequo pede regumque turrets; pro vulgari: aequae ac. II. c. XVIII, 32: aequa tellus pauperi recluditur regumque pueris. — Κατέπεσον. Hebraeos, more Romanorum, infantes recens natos in terra posuisse, itaque communi omnium matri tradidisse, non constat; verbum quoque καταπίπτειν minus convenit. Potius καταπίπτειν, εἰς τὴν γῆν est nasci. Sic Hom. II. 19, 110. πίπτειν μετὰ ποσσίν γυναικός. Κατέπεσαν κλαίων dictum est pro κατάπίπτων ἐκλαυσα. Ἴσα = ἴσως. H. e. ego quoque lacrymatus sum, eundem clamorem edens. Pro ἴσα scribendum ἦκα ARNALDUS et GABIUS censent; qua conjectura non opus est. Praeterea καὶ desideraretur, nam apud Nostrum tria membra sine tali particula vix occurrunt.

V. 6. Μία = ἴση.

V. 7—10. Quapropter deum rogavi, ut sapientiam mihi largiretur, cui concessae reliqua omnia posthabui. Διὰ τοῦτο, nempe quia aequae infirmus fui atque reliqui, neque naturale mihi donum erat sapientia. Ἡυξάμην. Inveniuntur preces Cap. 9. Vide quoque 1 Reg. 3. 6 sqq.

V. 8. Ἐν συγκρίσει αὐτῆς = ἐναντίον αὐτῆς.

V. 9. *Ατίμητος*. BIELIUS: non aestimatus. Absurde; potius qui aestimari nequit, hinc λίθος ἀτίμητος, lapis pretiosissimus. "Οτι — αὐτῆς. Judaeum hic facile agnoscas, sapientiam auro et argento aestimantem. Praeivit SALOMO in Proverb. 3, 14. 15. C. 8. 10. 11. C. 16. 16.

V. 10. Καὶ προειλόμην — ἔχειν h. e. malui carere luce, quam sapientia. Prov. 8, 10. 4, 18. Ἐχειν autem quamquam voci σοφίαν soli conveniat, tamen ex attractione cum φῶς etiam construendum, ut sit φῶς ἔχειν pro φῶς ἰδεῖν. Quidquid interpretes moliantur, φῶς solem esse vel diei lumen, ex oppositione prodit: ὅτι ἀκοίμητον etc. quo exquisito epitheto sophia, solis luci, quae in ejus occasu (κοιμωμένου) evanescit, opponitur. "Οτι — φέγγος. Sententiarum nexui magis convenit, haec verba metaphorice sumpta de σοφίας vi vitae conservandae vel institutione intelligere (φέγγος), quae semper efficax sit ad nos beandos semperque utilis (ἀκοίμητον), quam cogitare de σοφίας lucida natura, de qua sermo fit v. 26.

V. 11 et 12. Quippe quacum omnium bonorum particeps factus sum, quamquam nescius, esse omnia ab ea repetenda. — Haec adduntur, ut et magnum sapientiae pretium extollatur et demonstretur, non propter bona illam ab ipso expetitam fuisse (ἡ γνῶσιν δὲ αὐτὴν γενέτιν εἶναι τούτων), sed propter dignitatem per se spectatam et decus.

V. 12. Ἡγεῖται σοφία. Ἡγεῖσθαι et γενέτιν εἶναι eo differunt, quod γεν. εἶναι simul amplectitur τὸ ἡγεῖσθαι, at non vice versa. Itaque laetitiam de bonis perceptam Noster inde repetit, quod jam ante bona accepta sapientiam coluerit, quo, nisi aliud, hoc certe sibi persuasum habuit, se non insipientia bonorum compotem esse.

V. 13 — 16. Iterum profitetur, quod ante promiserat (C. 6, 22. 23.), se sine invidia eam esse

descripturum ejusque bona expositurum, simulque optat, ut deus consilium adjuvet. — Hoc autem est ex vitiis scriptoris nostri, quod, ordine minus servato, repetere easdem res soleat, praesertim quando grave aliquod argumentum pertractatur.

Ἀδόλως, *non malo consilio* h. e. ut artibus, doctrinis a sapientia instructus ita aliis nocerem. Ἐμαθόν scil. αὐτήν. Ἀφθόνως τε μεταδίδωμι. C. 6, 23. Πλοῦτον αὐτῆς ea, quae efficit bona. Γάρ interpreteris sententia ommissa: *dolendum esset, si absconderetur*, nam etc. vel γάρ adfert causam, cur sine invidia communicet sapientiam. Qui enim communicat, eo ipso non aliquid amittit, quia ipsa est ἀνεκλιπῆς θησαυρός v. 14.

V. 14. Ὅν οἱ. Scribe ὧ οἱ. — τὰς ἐκ παιδείας δωρεάς, *dona, quae redundant ex institutione sapientiae*, quibus deo quasi oblatis amicitiam jungunt.

V. 15. Κατὰ γνώμην, *secundum sententiam*, convenienter voluntati et consilio 2. Marc. 9, 20. Ἐνθυμηθῆναι, *cogitare de sapientia ejusque effectibus*. Ἀξίως τῶν λεγομένων, *convenienter dictis* (ἀδόλως ἔμαθόν, ἀφθόνως μετ.), h. l. *non admixto malo, alios in errorem inducendi et fallaciis ludendi, consilio nec invidia*. Ex his patet, quid sibi velit Θεὸς τῶν σοφῶν διορθωτῆς scil. qui ita animum sapientum regit, ut, quod velint, vere exsequantur. KLEUKERUS, quocum et alii faciunt, εἰπεῖν κατὰ γνώμην intelligit de oratione cognitae convenienti, et ἐνθυμηθῆναι κ. τ. λ. de cognitionibus dono (sapientiae) dignis. Legit enim ille δεδομένων, quam lectionem exhibet Cod. Vatican. BADUELLUS contra verba εἰπεῖν κατὰ γνώμην refert ad facultatem orationis, qua concepta animi et cogitata facillime exprimantur, quam facundiam et eloquentiam adpellent, et ἐνθυμηθ. ἀξ. τ. δεδ. accipit de gravitate sententiarum, cui illa orationis

vis respondeat. At BADUELLI interpretatio nimis artificiosa est et quaesita, quam, ut vera sit; huc accedit, quod εἰπεῖν κατὰ γνώμην eloquentiae potestate subdita Graecis inauditum est. KLEUKERI versionem, etsi a sententiarum nexu non abhorret verbisque convenit, maxime propterea rejicimus, quod non nisi maxima difficultate lectionis δεδομένων originem explices. Nostra autem ratio λεγομένων veram lectionem sistit, quod, dummodo γνώμην interpreteris, ut nos, membra εἰπεῖν κατὰ γν. et ἐνθυμ. α. τ. λ. sunt parallela. Scriba vero, γνώμην de cognitione male accepto, λεγομένων absonum habuit adeoque, ut membra ἐκ παραλήλου ponerentur, voce δεδομένων commutavit. Auctoritates quoque externae suadent, λεγ. ut praeferamus; tuetur enim hoc Cod. Alex., legerunt Syrus et Arabs.

V. 16. Caussam indicat primum, cur deus τῆς σοφίας ὁδηγός sit, dein, cur τῶν σοφῶν διορθωτής.

V. 17—21. Recensentur, quae deo vel Sapientiae (v. 22.) debeat, cognitionem rerum metaphysicarum et physicarum, physiologiam coeli, astronomiam, astrologiam, zoologiam, psychologiam, botanice, pharmacopoeam, ut verbo dicam, omnia. — Τῶν ὄντων, *omnium rerum, quae existunt*. Γνωσιν ἀψευδῆ. Haec explices e Platonismo, secundum quem δόξα, in qua acquiescunt philosophiae imperiti, amplectitur fluxa et mutabilia, γνωσιν autem, ad quam, qui philosophiae vivunt, perveniunt, versatur in idearum aeternarum cognitione, illa nec fallaci et opposita τῇ δόξῃ. Cf. Timaeum p. 48. a. et Phaedonem. Attamen Noster a PLATONE recedit eo, quod γνωσιν eamque ἀψευδῆ tenere sese profitetur omnium rerum, quae existunt, indeque earum etiam, quarum homini δόξα tantum esse potest v. c. τῶν στοιχείων etc.

Quod vero ne mireris, a deo *γνώσιν* auctor repetit. Quo minus vero cum BRUCKERO τῶν ὄντων h. l. de solis ideis, quo nomine apud Platonem veniunt, explices, impedit repetitum *ἐγνων* v. 21., quo elucet, omnia vocibus *σύστασιν* et *ἐμφανῇ* interjecta, comprehendi voce τῶν ὄντων. Praeterea si *εἰδέναι σύστασιν κόσμου* etc. aliud esset ac *γνώσιν τῶν ὄντων*, particula conjunct. non omissa foret. Deserto igitur h. l. Platonico usu dicendi tamen in seqq. auctor adeo hujus philosophi placitis adhaeret, ut immemor traditionis Mosaicae creationis mundi ne mentionem quidem faciat. — *Σύστασιν κόσμου. Συνιστάναι, σύστασις* voces usitatae philosophis, formationem universi qui deo tribuunt. Plat. Tim. p. 36. d. *Ἐνέργειαν στοιχείων*. scil. inditam a numine; nam primitivae vires non in-sunt elementis. Quae qualiaque elementis effecta sint, exponit PLATO in Timaeo pag. 53. c. — 60.

V. 18. *Ἀρχὴν — χρόνων*. Physiologiam coeli tenet, ut anni tempestates noverit. Sic *μεσότης* amplectitur aestatem et autumnum. Licet tamen *χρόνους* intelligere de mensibus (Sir. 43, 6.), ut hic invenias graecam mensis in tres decadas divisionem, quarum prima est *μὴν ἰστάμενος* s. *ἀρχόμενος*, altera *μέσων*, tertia *φθίνων* s. *λήγων* s. *ἀπιών*, et cognitio vicissitudinum lunae a Sapientia derivetur.

Τροπῶν (scil. *ἡλίου*) *ἀλλαγάς*, *solis conversiones*, solstitiorum vicissitudines. Sunt autem duo, alterum hibernum, alterum aestivum. Alii, *τροπῶν* in *τρόπων* mutato, casuum vel morum vicissitudines vertunt. Quod minus ferri posse nobis videtur, quoniam, quascunque cognitiones sapientiae debere se auctor nunc profitetur, eae sunt earum rerum, quas deus ab initio efformavit, puta mundum externum, temporum vicissitudines, astra, animalia. Igitur nosse, quae varia in vita humana accidunt vel mores, quamquam sapientis sit, tamen a nexu

huj. l. alienum: Μεταβολὰς καιρῶν. Nisi velis idem esse, quod antecedens τρ. ἀλλ., de messis et festorum tempore explices. Sir. 47, 10.

V. 19. Ἐνιαυτῶν — Θέσεις. Hic sermo est de astronomia, quae multum colebatur ab Aegyptiis, ut negligebatur a Judaeis Palaestinensibus (Cf. JAHNII biblische Archäol. Tom. 1. Vol. 1. p. 481.), et astrologia, quam omnes populi orientales magni aestimabant praeter Judaeos, quibus, ne colerent, a Mose interdictum erat, Levit. 20, 27. Reges circa Palaestinam regnantes astrologos alebant, quorum consilio et auctoritate omnia gerebant. Jer. 27, 2. Jes. 47, 9. Dan. 2, 2. Daniel quoque cum tribus suis amicis fortasse in ea institutus erat, sed cultor legis Mosaicae in usum non convertit. Sequentibus tamen temporibus, postquam multa Zoroastricae religionis placita cum sua conjunxerunt Judaei extra Palaestinam degentes, harum etiam disciplinarum studio abripi sese passi sunt. Magi, quos Matth. C. 2. Hierosolyma venisse memorat, astrologi forsitan judaici erant, adeoque docti Hierosolymitani eorum monita minime neglexerunt. Unde apparet, Jesu temporibus in ipsa Palaestina hanc artem non omnino fuisse sprete. Ἐνιαυτῶν κύκλους, annorum circulos scil. solarium et lunarium eorumque computationem.

V. 20. Zoologia, Psychologia, Botanice et Pharmacopoea. Πνευμάτων βίαις. Plerique ventorum potentiam hic inveniunt, pauci spirituum vel animorum. At ventorum vehementiam huc non inferendam esse cum elementa supra jam memorata arguunt, tum maxime, quod duobus membris aut eadem disciplina aut similis describitur. Conjuncti autem sunt πνεύματα cum διαλογισμοῖς ἀνθρώπων. Inde vel spiritus s. daemones explicare oportet vel hominum animos. Πνεῦμα autem apud Nostrum idem saepe velle, quod ψυχή, prodit ex C. 15, 11.

C. 16, 14. Hoc si sequeris, psychologia a sapientia derivatur, sin autem illud, theurgia s. magia. ZOROASTER, dum praeexistentiam, quam dicunt, animarum ponebat, simul, quod animis cum superioribus geniis prius intercessisset, quam corporibus includerentur, commercium statuit post conjunctionem etiam cum corpore durare. Quae doctrina uberrimus theurgicarum et magicarum disciplinarum per totum fere Orientem et Aegyptum divulgatarum fons exstitit. Ars haec ne coleretur a Judaeis primis temporibus, a Mose cautum erat Levit. 20, 27. Deut. 8, 10. Sed ut multa alia, sic etiam hoc institutum in oblivionem venit. Confer, quae Rabbini de Salomonis notitia spirituum finxerunt in EISENMENGERI: entdeckt. Judenth. Vol. 2. p. 441. Διαφορὰς Φυτῶν, *diversitatem plantarum*. Aegyptii laudantur inventores botanices. Plin. histor. nat. XXV. 2. Plantis autem potissimum veteres utebantur in medendo morbis. Inde Hebraeorum עץ החיים Prov. 3, 18. 11, 30. Pauca tantum medicamenta suppeditabant animalia et fossilia. Δυναμ. ἑλζῶν. Cum medicis et pharmacopolis Aegyptus abundaret, pharmacopoea facile hic exspectari poterat. Caeterum confer ad h. vers. 1 Regg. 4, 33.

V. 22 — 26. Stans nunc promissis (Cf. 6, 21.) sapientiae naturam uberius explicat. — Ἡ σοφία Quae modo deo se debere professus fuerat, eorum nam sapientiam fontem nuncupat. Sic saepe commutantur in Vet. et Nov. Test. deus et spiritus; hujus mutationis ratio in aprico est. Ἐν αὐτῇ actio alteri αὐτῇ praeferenda. Personae enim speciem induit sapientia. Habes h. l. numerum sanctum ter septenarium attributorum sapientiae. EUSEBIUS quidem in Praep. Evang. lib. 11. C. 14. g. 521. et lib. 7. C. 12. p. 321. decem epitheta, παφές — ἀμέτρητον, omittit, nec versiones antiquae,

utpote plura enumerantes, cum textu graeco sentiunt. At glossis, quibus lectores aut inter verba graeca difficiliora explicuerint, hoc tritum, neque textui graeco ob solos Eusebii fidem esse denegandam, cum BRETSCHNEI putaverim. Nostrum autem non casu sed cor sanctum illum numerum implevisse, prodire videtur, quod ejusdem fere potestatis verba λεπτόν, τρανόν, εὐκίνητον atque βέβαιον et ἁλές ab ipso sunt cumulata. Νοερόν intelli Vox PLATONI maxime usitata. Sic quoque philosopho anima mundi est λογισμοῦ μετέχ. Vid. Timaeum p. 36. e. Ἁγίον, purum a saas et ψυχικῶ aut profectum a deo. Ps. 51 Μονογενές, origine simplex vel unicum, omnibus caeteris divinum. Plato in Tim. 31. mundi opificio sic: Ἴνα οὖν τόδε κατὰ τὴν μοῖαν ὁμοιον ἢ τῷ παντελεῖ ζῶν, διὰ ταῦτα οὔτε οὔτε ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ' ὁδε μονογενὴς οὐρανὸς γεγενώς ἐστι καὶ ἐσ. Quocum loco conferas epitomen hujus diae quae inscribitur: Dialog. Tim. Locri p. 94. ἐποτόνδε τὸν κόσμον — διὰ τὸ πάντα τ' ἄλλαν αὐτῷ περιέχεν ἓνα, μονογενῆ, τέλειον, ἑμψυτε καὶ λογικόν. — Πολυμερές; quia effectus varii, vel quia singuli homines ejus partii fiunt. Forsan hoc epitheton sumtum est e Tim Locro, ubi anima mundi in 114695 gradus ditur. Μονογενές et πολυμερές BADUELLUS mentem (νοῦν) et rationem refert, quatenus principia resque simplices et intelligibiles contra haec contra multiplices et compositas, quae rinatione comprehendantur. Sed hoc longius tum et ab Auctoris philosophandi ratione abhe Caeterum Cabbalistae quoque illis duobus voc saepissime utuntur. — Λεπτόν, εὐκίνητον, τρανόν et ἀμόλυντον propter lucis naturam. — Εὐκί-

riter se movens, igitur celeriter et facile aliquid
ciens. — Ἀμολ. *immaculatum* h. e. ejus claritas
ut solis et lunae maculis imminuitur vel obscuratur
interrumpitur. Sir. 17, 30. — Σαφές *clarum*,
nitus ex epithetis antecc. — Ἀπήμαντον. Pas-
a. significatione (*cui nihil nocet*) extollitur lux
note semper clarissima, cujus splendor nulla re
minuitur. Activa signif. h. l. languida foret. —
ξύ. Vel a celeritate, qua lux propagatur vel a
mmo acumine sap. hoc epith. ornatur. — Ἀκώ-
τον, *ineluctabile*, efficacissimum, potentissimum.

V. 23. Βεβ. et ἀσφαλές, *non errans*, Jes.
, 2. Ἀμέριμνον, *securum*. Ps. 50, 8 — 14.
ae de dei beatitudine Judaci praedicant, haec
ster de ejus spiritu s. sapientia. Conferre licet,
ae Plato docet de mundo, quem dicit οὐδενὸς
ἐρου προσδεόμενον. Tim. p. 34. b. et statim post
ἐ πάντα ταῦτα εὐδαίμονα θεὸν αὐτὸν (ὁ θεὸς)
ἐννήσατο. — Παντοδύναμον. Est enim πάρεδρος
ὑ. θεοῦ C. 9, 4. et mundum creavit C. 9, 9. —
ἀντεπίσκοπον C. 1, 7. — Καὶ διὰ πάντων —
πτοτάτων et (v. 24.) διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ
ἰστων hoc sibi vult: Non solum penetrat in res
rporreas, intellige ordinem in mundo conspicuum,
rum etiam in puras mentes h. e. adeoque in
minum ejus cupidorum animos ita descendit,
sapientes evadant. Caeterum ista καὶ διὰ etc.
ducta esse videntur e Platonica animae mundi
criptione. In Tim. p. 34. b. philosophus sic:
χὴν δὲ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ (scil. mundi) θεὸς
πάντος τε ἔτεινε καὶ ἔτι ἔξω τὸ σῶμα αὐτῇ
ἐκάλυψε καὶ κύκλῳ, κύκλον στρεφόμενον,
αὐτὸν ἓνα, μόνον, ἔρημον κατέστησε. Et pag.
d. ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῷ ἐνυστάντι πᾶσα
τῆς ψυχῆς ἐύστασις ἐγγένητο, μετὰ ταῦτο
τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνοτο καὶ
τον μέσῃ ἐννάγων προσηρμόττει etc. Idem.

PYTHAGORAS, qui, testante CICERONE de nat. Deor., censuit, animum esse per naturam rerum intentum et commeantem, id quod de *ἐνέργεια* divina Cabalistae praedicarunt.

V. 24. Πάσης γὰρ — σοφία. Motus celerrimi notio sumta est ex lucis natura, quae facillime propagatur, quamque clarius exprimit v. 26.

V. 25. Monstratur sapientiae puritas ab ejus origine divina. Ἀτμῖς. Hēsych. ἀπαύγασμα. — Τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως = τοῦ Θεοῦ τοῦ δυνατοῦ. — Ἀπόρροια emanatio, id, quod emanavit. Vox alias philosophis usitata, qui atomorum concursu conflatum mundum statuunt et effigies rerum, imagines ab eis discedentes, designant, h. l. aliud sibi vult. Vide 6, 22.

V. 26. Ἀπαύγασμα lux eradiata. GROTIUS explicat παρήλιον, collatis verbis Philonis de somniis: καθάπερ γὰρ τὴν ἀνθήλιον αὐγὴν, ὡς ἥλιον, οἱ μὴ δυνάμενοι τὸν ἥλιον αὐτὸν ἰδεῖν, ὁρῶσι, καὶ τὰς περὶ σελήνην ἀλλοιώσεις, ὡς αὐτὴν ἐκείνην, οὕτω καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, Λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοοῦσι. Sed docent praecedentia, praesertim ἀπόρροια, voci ἀπαύγ. emanationis notionem subesse, in qua doctrina Nostrum philosophos graecos secutum esse, multi falso opinantur. Nam ista non ex philosophia graeca ad orientales permanavit, sed contra. Etenim schola Ionica mutatione unius principii, quod dicunt, res diversas fieri statuit. PYTHAGORAS autem, cui τὸ ἓν = μονάς = lux primitiva et τὸ ἄπειρον = ἄκριτος δυάς, duo principia, placuerunt, ex quorum conjunctione reliqua orirentur, ita adhaesit mathematicae cogitandi et exponendi rationi, ut ejus placita mirum quantum ab emanatione abhorreant. Eleatici vero philosophi, τὸ ὄν aeternum esse solumque existere docentes, abstractam hanc, quam dicunt, ideam adeo urserunt, ut mun-

dum, cujus originem explicare conati fuerant, ejusque mutationes prorsus tollerent. Contra, qui atomorum concursu omnia fieri statuebant, non ex emanatione, sed ex illo ipso *concursu* rerum originem derivarunt. Et ANAXAGORAS ejusque adseclae, duo principia, νοῦν et ὁμοιομερείας, ponentes, harum *mixtione* res oriri docuerunt. At vero PLATO, quem potissimum h. l. lucem Nostro prae-tulisse contendunt, duobus principiis, Θεῶν et ὕλης, statutis, ita mundi formationem describit, ut potius de *conjunctione* idearum cum materia cogitandum sit, quam de emanatione. Patet igitur, emanationis dogma a philosophia graeca non inventum esse. Sed, etsi non totum, tamen ejus vestigia in quaque fere populorum orientalium religione facile deprehendas. Judaei autem tum demum id excoluerunt, cum placita Persica cum philosophia graeca copulavissent. Φῶς αἰδίων, deus. Quamvis Vet. Test. scriptores, qui ante exilium babylonicum vixerunt, deo tribuant gloriam כבוד Exod. 26, 14., halitum ejus lucem esse fingant Job. 41, 12., veste lucida ornatum repraesentent Ps. 104, 2. Exod. 15, 13.: tamen ex his adtributis non nisi audacter concluditur, veteres Hebraeos lucem deum esse credidisse, cum nullus locus obviis sit, ubi aperte lux appellatur, accepto sensu physico. At vero etiam apud PLATONEM talia frustra quaesiveris, nec nisi falsis ratiocinationibus ex aliis ejus placitis iisque perperam intellectis haurire licet. Etenim, qui citatur locus ex Alcibiade I. p. 133. c. οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ βελτίστου καθαρώτερόν τε καὶ λαμπρότερον τυγχάνει ὅν, is ipse non tantum spurius est, et serioribus temporibus interpolatus, postquam lucis theoremata ex Oriente oriunda Platoni quoque obtruserunt, verum etiam in spurio legitur dialogo. Nec, quae τοῦ ἀγαθοῦ (dei) cum sole et luna comparatio a PLATONE in

Republ. VI. p. 506. instituitur, ad dei spectat naturam internam, sed effectum; in cujus comparationis initio disertis verbis haec dixit: ἀλλ' αὐτὸ μὲν τί ποτ' ἐστὶ τὸ ἀγαθόν, εἰσώμεν τὸ νῦν εἶναι. Omnino vero tale dogma a philosopho graeco proferri nequivit, cujus placita maxime abhorrent ab omnibus, quae materialismum, quem dicunt, sapiunt. Jam cum Noster disertis verbis deum *ὧς αἰδίων* dicat, non errabimus, si, eum ZOROASTRI de Oromaze idem perhibentis sententiam secutum esse, statuamus. Ἐσπτρον ἀκηλίδωτον, *immaculatum speculum*. Speculum, quod ab omnibus partibus rejicit lumen, et totam imaginem, qualis est, repraesentat. Ἀγαθότης. Non sine consilio dei quatuor attributa *δύναμις, δόξα, ἐνέργεια, ἀγαθότης* ab auctore recensentur; quaternus enim numerus sacer. Exod. 22, 25. 26—28. 36—39. Ezech. 1, 10. Zacch. 6, 1—5. Conferre licet, quae docent Cabbalistae de quatuor mundis. Vide quoque RELANDII dissert. de Samarit. p. 34.

V. 27 — C. 8, 19. Opera s. effecta Sapientiae celebrantur, immixtis passim de ejus natura placitis.

Μία οὐσα, *quamquam una est*. Μένουσα ἐν αὐτῇ, *nulli mutationi subjecta*; rebus, quas efficit, nihil mutationis in ipsa efficitur. — Πάντα καινίγει h. e. efficit in natura vicissitudines v. c. temporum, prudentiores melioresque reddit homines, beat eos etc. Κατὰ γενεάς, *quaque hominum aetate* h. e. semper: *ψυχ. ὅσαι* sunt eorum, qui spiritui s. sapientiae non obluctantur, C. 1, 4. Καί — κατασκευάζει *adeoque prophetas efformat*. Ultimi prophetae proprie sic dicti fuerunt Haggaens, Zaccharias et Malachias. Spiritus enim, vetere Test. absoluto, non amplius in hominum animos quasi descendere plerumque putabatur. Vide 1 Macc.

4, 46. 9, 27. 14, 41. et Gem. Tr. Sanhedr. C. 1. §. 13. Cf. COCCENI: Duo tit. Talm. Sanhedr. et Maccab. p. 63. et CARPZOVII introd. in Vet. Test. P. 3. p. 73. aqq. Igitur non amplius existere temporibus auctoris nostri prophetae proprie sic dicti, sed quia Salomonis personam induit, propterea, recte observato tempore, prophetarum seriem finitam non esse, fingit. Fieri tamen etiam potuit, ut cum JOSEPHO et PHILONE statuerit, post absolutum Vet. Test. donum prophetiae non desiisse. Vide Philonem de Cherub. p. 112. De Migrat. Abrah. p. 393. JOSEPHUS Antiqq. XIII. 10, 7. HYRTACO et de Bello jud. III. 7, 9. sibi prophetiam vindicat. Nullo igitur jure FABER inde argumentum petit, librum nostrum diu ante absolutum Vet. Test. esse exaratum.

V. 28. Οὐδέν — συνοικοῦντα reddunt rationem, cur deo amici sint. Pro οὐδέν expectares οὐδένα; tamen illud ferri potest.

V. 29. 30. Ἄσρων Θέσιν. Exquisite dictum pro ἄσρα τεθειμένα, astra ordine disposita. Φωτί vel dici vel ignis. Προτέρα. Exquisite pro λαμπρότερα, quod unus Cd. Parisiens. exhibet. Οὐκ — κακία (γ) non excipit malum h. e. nihil tetri et obscuri vim exserit in eam, semper splendet. Quo minus κακίαν de vitiositate morali, quam dicunt, accipias, impediunt verba anteced.

C A P. VIII.

Argumentum, vide Cap. praec.

V. 1. Laudatur sapientia a potentia et providentia. Ut primum hujus Cap. vers. cum anteced. copules, postulat sententiarum tenor. — Διατείνει σύρ. h. e. efficacem se praebens pertingit. Πέρασ scil. τοῦ κόσμου, quem quasi circumdat.

V. 2. Jam auctor exprimit studium, quo flagraverit; sapientiae sibi parandae. — Ἐξήτησα et ἐράσσης ἐγενόμην est ὑπερον πρότερον. — Νύμφ. ἀγ. intimum consortium exprimit et consuetudinem; V. 17. συγγένειαν dixit. Cf. Prov. C. 8.

V. 3—7. Atque digna est, quae adpetatur et propter ejus nobilitatem amicitiamque cum dea et utilitales, quas omnibus hominibus adfert, puta divitias et virtutem.

Εὐγένειαν. Nobilitas, quam dei consortium (συμβ. θ. ἐχ.) illustrat, clare commonstrat (δοξάζει), apte laudatur, cum modo de connubio cum sapientia ineundo sermo fuisset. Intimam sap. cum deo conjunctionem PHILO eodem ferè modo exprimit: τὸν γοῦν τόδε τὸ πᾶν ἐργασάμενον δημιουργὸν ὁμοῦ καὶ πατέρα, μητέρα δὲ τὴν τοῦ πεποιηκότες ἐπισήμην, ἢ συνὼν ἃ θεὸς ἐκπαιρεῖ γενέσθαι. GROTIUS εὐγένειαν non ad sapientiam pertinere ratus, verum ad homines, ita vertit: „Sapientia illustrat nobilitatem hominis.” Sed usque ad v. 5. exponitur, *qualis ipsa sit*, et v. 5. demum *ejus effectus* enumerantur.

V. 4. Ἐπισήμη h. l. prudentia dei consilia. Ps. 119, 66. Deus cum ea omnia consilia communicat et ei aperit, id quod inter amicos arcto amicitiae vinculo junctos fieri solet. — Αἰρετὶς τ. ἐ. αὐτοῦ h. e. dea suadet et suppeditat id, quod sit perficiendum.

V. 5. Τί σοφίας — ἐργαζομένης. Admodum breviter expressa sunt, quae ita plenius forent dicenda: ἐρωτάω, τί σοφ. — ἐργαζομένης, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθυμητότερον αὐτῆς, vel ante τί supple: certe est sapientia et γὰρ post eand. voc. De sententia vero vide C. 7, 8. Prov. 8, 18. — Τα πάντα, bona coelestia et terrestria.

V. 6. Εἰ δὲ φρόνησις ἐργάζεται. In his verbis vitium latere, plures jam ante me suspicati sunt. GRABIUS loco ἐργάζεται scribendum censet ἐράζε-

ται (amatur), verb. inauditum Graecis et Hellenistis, quod AUGUSTUS in textum recepit, quodque in Cd. Alex. reperiri, nuperrime contendit SCHULTHESIUS. Ipse vero diffusus voc. ἐράζεσθαι legere mavult Φρονήσεως ἐρᾷ τις. Lenior medela nobis videtur esse, si post receptum ἐργάζεται τις suppleatur, quod alias quoque frequenter omittitur (conf. HEINDORF. ad PLATON. Georg. p. 34.), vel rescribatur τις, utpote quod propter sequens τις facile excidit, et Φρόνησις in Φρόνησιν mutetur, ut sensus sit hic: si quis studiose adpetit Φρόνησιν. Eodem significatu obvium ἐργαζ. vide apud Joh. 6, 27. Φρόνησις h. l. praecipue cognitio theoretica, s. rerum divinarum; nam de practica v. 7. demum loquitur, et verba τῶν ὄντων τεχνίτης ad theoriam nos ducunt. — Τίς αὐτῆς. Ante τις supple: σοφία γε δὴ ἐργασέα h. e. certe sapientia est adpetenda, nam cui majore jure omnium rerum compages et ordo est adscribendus. (C. 9, 9.). Scit igitur ea omnia et cum aliis sciendi cupidis communicat. Vel sic plenius exprime: εἰ Φρόνησιν ἐργάζεται (τις), ἐρωτάω, τίς αὐτῆς — τεχνίτης καὶ τί διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐργασέον αὐτῆς. Eadem ratio ineunda in commate inseq.

V. 7. Σωφροσύνην, moderationem cupidinum, abstinentiam eorum, quae sunt fugienda. Φρόνησιν, cognitionem eorum, quae sunt facienda aut vitanda, PLATONI plerumque σοφία dictam. Ἀνδρίαν, eam virtutem, qua id agimus, quod est agendum. Quibus tribus conjunctis, si nulla virtus ulla re delinquit, δικαιοσύνη s. harmonia ethica oritur. Hic locus certissimo argumento est, Nostrum in conficiendo, opusculo Graecorum placita haud neglexisse. Apud populos orientales hanc virtutum divisionem frustra quaesiveris, sed a Socratis temporibus per scholas graecas ad alios

permeavit, aliis aliter philosophis eas exponentibus. Plato de legibus IV. pag. 172. Meno pag. 365. *Ὡν χ. οὐδ. ε. ε. β. ἀνθρώποις.* Quia cum virtute summa felicitas conjuncta est.

V. 8. Tum sapientia ea quoque tribuit, quibus prophetæ caeterique sapientes inter Judæos excellabant.

Πολυπειρίαν, proprie *cognitionem ortam ab experientia*, h. l. simul sagacitatem comprehendit. Vide enim seqq. — *Ποθεῖ τις.* Supple *ποθεῖτω τὴν σοφίαν.* — *Τὰ ἀρχαῖα*, *præterita.* Οἷδε *εἰκάζειν.* Si hanc lectionem tuemur, voc. *εἰκάζειν* non subest notio *conjiciendi*, sed *comparandi.* At veremur, ut hoc graece dicatur: *τὰ ἀρχαῖα εἰκάζειν καὶ τὰ μέλλοντα* pro *τοῖς μελλούσιν.* Huc accedit, quod non in comparando res *præteritas* cum futuris *πολυπειρία* cernatur, sed in earum cognitione. Quapropter, *præferre alteram lectionem εἰκάζει (conjectura adsequitur)* a plurimis auctoritatibus externis exhibitam, non dubito. *Στροφαὶς — αἰνιγμάτων.* Cf. Sir. 39; 2. Prov. 30, 1. sqq. *στροφὰι λόγων*, *sermones*, qui prima fronte aliud significare videntur aliud vero exprimunt, *metaphorici et parabolici*, breviter et sententiosæ dicta et id genus alia, quorum multa exempla obvia in Proverbiis et Ecclesiastico. — *Λύσις αἰνιγμάτων.* Certum sapientis criterium apud Judæos 1 Regg. 11, 1. Exempla vide Prov. 30, 18. sqq. Si artem rhetoricam *στροφ. λογ.* GROTIUS esse vult, contra artem disputandi s. dialecticeu *αἰνιγ. λύσιν*, hoc tantum demonstrat, magnos etiam et sagaces interpretes interdum a vero aberrare. — *Σημεῖα — χρόνων.* Omnia, quæ sunt eventura, præscit; *σημεῖα* et *τέρατα*, *res magnæ et mirandæ*, quarum causam ab ipso deo vel alia natura, homine excelsiore, Judæi repetebant; *χρόν.* et *καίρ.* pro iis, quæ tempore fiunt solito ordine.

no praescientiam et divinationem suam prophetae
sunt sapientiae. Cf. C. 7, 27.

V. 9—16. Postremo bona sapientiae enume-
ratur potissimum ea, quibus rex sapiens usus sit.

Ἀγαγέδαι scil. uxorem. Matrimonium in-
di consortii h. l. imago. *Συμβ. ἀγαθῶν, μετα-
bitur ad honesta*, vel in bonis rebus versanti
hi consulet, quomodo in iis manendum. Hoc
stulare videntur vv. opposita *φροντ. καὶ λύπη*. —
παράνσεις malim legere *παραινέσις*. Sic v. 7.
σις, αἰρεσίς.

V. 10. *Ἐξω*. Supple: *ταῦτα ἐλογισάμην ἐν
αὐτῷ*. — *Νέος* = *καίπερ νέος ὢν*.

V. 11. *Ὁξύς* — *κρίσει*. Acutum Salomonis
iudicium vide 1 Regg. 3, 16—28. *Ἐν ὄψει δυ-
σῶν* *דַּיְוִים*; h. l. praecipue *reguli*, Salomonis
peria subditi, 1 Regg. 4, 24. vel *proceres* civi-
is v. c. duces exercitus, sacerdotes, qui etiam
ἄρχοντες (*ἀρχοντες*) audiunt.

V. 12. *Χεῖρα* — *αὐτῶν, silebunt*. De qua pro-
biali locutione vide Prov. 33, 32. — Vers. lat.
bet: „et in conspectu potentium admirabilis ero et
aies principum mirabuntur me.” Qua duplici ratione
καὶ ἐν ὄψει — *θαυμαδίησομαι* versa esse videntur.

V. 13. *Ἀθανασίαν, gloriam sempiternam*.
ὡς μετ' ἐμέ, vel pro *ἐν τοῖς μετ' ἐμέ apud
posteris*, — nam memoriam etiam Noster inter
na, quibus virtus ornetur, recenset, C. 6, 1. —
l *progeniei* relinquam etc.

V. 14. *Διοικήσω*. Hic nihil suppleas; vere
im populos gubernare sapiens tantum rex valet.
ὑποταγήσεται, non rebelles erunt; quia sapiens
x mitis est et clemens et justus.

V. 15. *Τύραννοι*. Aevo Salomonis qui circum-
habitabant reguli, nihil movere ausi sunt. Inde
petitum. — *Ἀκούσαντες* scil. *περὶ ἐμοῦ*.
καὶ πλῆθει, coram populo, siue in iudicio siue in

concione. Ἀγαθὸς — ἀνδρεῖος. HOMERUS de Agamemnone: ἀμφοτέρων, βασιλεὺς τ' ἀγαθός, κρατερός τ' αἰχμητής.

V. 16. Εἰς τὸν οἶκον. KLEUKERUS opponit τὸν οἶκον bello; quod vix admittitur propter adjectum μοῦ. Rectius igitur statuitur, vitam privatam publicae, quam modo pinxerat, h. l. oppositam esse.

V. 17. et 18. Ut desiderium sapientiae tot rerum laetarum commemoratione excitatum crescat et augeatur, jam brevissimis verbis, quamquam non servato ordine, repetuntur et in uno quasi cumulo exhibentur, quae modo copiosius exposita erant.

Φροντίσας. Graecis φροντίζειν illi dicuntur, qui in rerum naturam et res coelestes investigant. Xenoph. Mem. 1, 1. 11. unde φροντισῶν nomen acceperunt Xenoph. Mem. 4, 7, 6. et ludibrii causa φροντισήριον efformatum. Vide Aristophanem in Nubb. H. l. φροντίσας omnino est *meditans*. Συγγένεια; sens. amplissimo; ratio enim habenda matrimonii cum sapientia ineundi, v. 2.

V. 18. Ἀγαθή adjectum voc. τέρψις, quia, quae voluptas de mala quadam re percipitur, ea non honesta est, quod secus se habet, si quis pollet sapientia. Ἐν πόνοις — ἀνεκλ. cf. v. 5. — Ἐν συγγυμνασίᾳ — φρόνησις cf. v. 7. συγγυμνασ. proprie *communis exercitatio*, inde commercium, i. q. ὁμιλία explanationis gratia adpositum. Εὐκλεια — αὐτῆς, cf. v. 10. — Κοινωνία λόγων significat amicitiam cum Sap. junctam, quod amici inter se colloquuntur et sermocinantur. Εἰς ἑμαυτὸν. SCHULTHESSIUS non male conjecit εἰς ἑμαυτοῦ.

V. 19 — 21. Quamquam et corpore et animo valebam, tamen cum suis viribus solis homo sapiens non evadat, deum rogavi, ut sapientiae me participem redderet. (Cf. C. 6, 7.)

Παῖς ἐνφυής, puer integer, labe vacuus. H. l. ad solum corpus spectat; vid. v. 20. Olim

jeci πᾶς h. e. et corpore, et animo, sed eo, posse nos ea conjectura commode suscedere. AUGUSTUS in Vers. germanica εὐφύης generis nobilitate accepit, quae potestas vocatio non subest. Ἀγαθῆς spectat ad mores, ut ψυχῆς ἀγαθῆς, animi a cupiditatibus aberrantis et sapientiae adpetentis. Animorum in diversa est indoles, alii proni ad voluptates, ad virtutem. PLATO de animorum diversitate d statuerit, vide ad v. seq.

V. 20. Μᾶλλον δέ est corrigentis, Gal. 4, 9. que auctor jam ordinem corrigit vv. praecedd. ἴς — ἀγαθῆς, quo prodire videri poterat, summum rei versari in corpore, vel ante animum prius efformatum fuisse. Ἀγαθὸς ὢν scil. τὴν χεῖρ, quia animus meus bonus erat. Ἠλθον — ἵαυτον. Cum animus potissimum efficiat hominem et corpus quasi σκεῦος sit vel σκηνή, de se quam hominem dixit (ἦλθον) quamquam corpore suo. Negari autem nequit, ZOROASTRI (cf. C. 7,) vel PLATONIS placitum accepisse Nostrum, et docetur, animos, priusquam corporibus includerentur, in alia quadam vita exstitisse. Phaed. 87. a. Paululum vero a graeco philosopho iens recessit, cum pendere corporis integritatem animi praestantia doceret, qua excelluerit in iore vita. PLATO enim non corporum humanorum, sed studiorum et facultatum animi diversitates cognitione rerum coelestium in pristino statu ita oriri statuit. Quo plus rerum coelestium derit animus, eo potiore in hac vita hominis conditionem. Cui rei optimo argumento est locus Phaedro obvius pag. 248. c. Non animi προὔχον tantum PHILO quoque statuit (de Somniis I. 592. ἀπολιποῦσα μὲν γὰρ (ἢ ψυχὴ) τὸν οὐρανὸν (lege οὐράνιον) τόπον — καθάπερ εἰς ξένην ἥραν ἦλθε τὸ σῶμα), sed etiam animorum

diversitatem, quae tamen non corporis vel integri vel labe adfecti caussa esset, quod Nostro placuit sed quae homines in hac vita ad diversa studia permoveret. De Gigant. T. 1. p. 263. De Confus. lingg. T. 1. p. 416. At alii Platonici, qui Aegyptium philosophiae habitum se adtemperabant operosissimi fuerunt, ut ostenderent, variam fuisse ante descensum in corpora animarum conditionem, variam vivendi rationem, variam quoque inclinationem in deteriore et corporeum statum; inde factum esse, ut meliores et perfectiores animae in corpora puriora descenderent, magisque lapsu depravatae in deteriora, adeoque brutorum detruderentur. Cf. Plotini Enead. IV. 3, 15. Porphyrii Sentent. XXXIII. p. m. 77.

V. 21. Ἐγκρατής scil. τῆς σοφίας, Sir. 4, 28. 15, 1. Malim hoc supplere, quam ἐγκρατίας laudem inferre. Namque primum abstinentiae Salomo non admodum studuit. Deinde quemquam mirum habere deberet, quod a sapientiae laude ad solam abstinentiam auctor deverteret. Nexus itaque postulat, ut h. l. ἐγκρατής sit compos. Auctor enim rationem, qua ipse sibi comparaverit σοφίαν, declaraturus, docet simul, quomodo et alii ejus reddi possint participes. Neminem autem sapientiam posse adipisci, nisi a deo edoctum; et eam ob rem, precibus adeundum esse. Subjungit itaque, quas ipse miserit, preces. — Καὶ τοῦτο — χάρις uncis includantur. Ἐξ — μου. Propter precum sinceritatem. Deut. 6, 5.

C A P. IX.

A r g u m e n t u m.

Preces, quibus a deo sapientiam sibi expetita factae ad exemplar precum Salomonis, 1 Reg. 3, 6-10.

V. 1—4. Deus potentissime et sapientissime, concede mihi, precor, sapientiam.

Θεὸς pro Θεός. — Κύριε τοῦ ἐλέους σου. Quamquam vertere licet: domine, cui liberum tuae clementiae arbitrium est, tamen σοῦ h. l. est inconvenientissimum. Auctoritates externae fluctuant. Deest quidem fere. Complut. Vulg. Syr. et, teste BADUELLO, in castigatioribus codicibus. Contra FLAMINIUS NOBILIUS in Polygl. angl. Tom. 6. adfirmat, adesse in omnibus fere codicibus graecis. Solis igitur internis argumentis nitimur, σοῦ damnantes, utpote ineptum. Lectionis originem ex eodem pronomine h. l. saepius scripto λόγον σου et σοφία σου repetere forsaneliceret; at equidem suspicor, σύ ante ὁ ποιήσας ab auctore scriptum esse pro ἐποίησας, quod pronomen scriba in σοῦ mutaverit. Huic sententiae mire favet, quod v. 2. optimi Codd. non κατασκευάσας exhibeant, sed κατεσκευάσας. Finitum autem hoc verbum locum habere non potest, nisi εἰς (es) ante ποιήσας suppleatur, id quod tum demum licebit, cum σύ ante ὁ ποιήσας restitueris. Olim conieceram τοῦ λαοῦ σου. Sed partim imitatio precum obviarum 1. Reg. 3, 6., ubi etiam a misericordia deus laudatur, partim alterius lectionis originem e scriptura τοῦ λαοῦ σου explicandi difficultas, ut meae ipse conjecturae minus confiderem, effecit. — Ἐν λόγῳ σου, verbo. Genes. 1. seqq. Sed collato v. sq. et 9. et C. 8. v. 5., ubi sapientia omnia ἐργάζεσθαι dicitur, praefero cum HASSIO, λόγον et σοφίαν pro synon. habere.

V. 2. Ἀνθρώπων. Auctor alterius fragmenti, in quo deo Jehovah Elohim nomen est, sententiam expressit, juxta quod prior vir creatus est, isque ex limbo C. 2. v. 7. Plura de his disseram in Commentatione de imagine divina mox proditura. Ἰνα δεισπόζη. De sententia vide praeter Genesin Ps. 8, 7. sq.

V. 3. Καὶ διέπη — κρίνη, *et ut virtutem excoleret*. Cujus partes tantum memorantur, et potissimum excolendae, puta justitiam in gubernando (διέπειν) et judicando (κρίσιν κρίνειν).

ὁσιότητι, *sancte*, ita ut nec crudelitatis nec injustitiae crimen committatur; ergo *secundum aequitatem*. Ἐν εὐθύτητι ψυχῆς = καρτίας, *hebraice* בְּיָשָׁר 1 Reg. 3, 6. cf. Ps. 95, 10. *recte et ju-*

V. 4. Πάρεδρον θρόνων = θρόνου h. e. q. suppeditat consilia deor. Prov. 8, 27. Ἀποδομάζειν *reprobare*, h. l. *rejicere*. Verbi cum praejuncta constructio haud solennis. Negando expressum quorum sic adfirmativum sensum constituas: recipi me in numerum dilectorum. Παιδῶν, *dilectorum* quos sapientia deus imbuat.

V. 5. Nam ego infirmus sum homo et doctus.

Δούλος — παιδίσκης σου. Appositio τοῦ: εἰμί supple igitur εἰμί ante ἄνθρωπος. Δούλος עֶבֶר יְהוָה, *est legatus dei*, is, qui dei voluntatem hominibus patefacit; quo nomine Moses saepe natus Deut. 34, 5. Joh. 1, 1. et prophetae Jer. 25, 26, 5. Quae vocabuli vis quia huic loco et convenit, alteram accipias, ex qua *dei cultor* significat. 1 Reg. 3, 6. Job. 2, 3. Ps. 93, 1. H. facile eruitur sensus vocis παιδίσκης. Ps. 86, *Ego cultor tuus natus cultoribus tuis*. Haec negando studet deum ad exaudiendum permovere.

Ὀλιγοχρόνιος. Vox ab autore formata. Ad sensum: Ars longa, vita brevis. — Ἐλάσσων — νόμος. Dicendi usui magis accommodata foret haec constructio ἐλάσσων ἢ κατὰ σύνεσιν κρίσεως καὶ νόμων, *inferior, quam ut intelligam judicium (exercere) et leges tuas*, juxta quas judicium erendum est, et quae docent, quid tibi placeat quidque displiceat. HASSIUS ratione personae et hominis non habita nec precum 1. Regg. 3,

occurrentium κρίσιν et νόμους ad dei πρόνοιαν re-
tulit, mundi gubernationem hic significari ratus.

V. 6. Et eo magis egeo sapientia, quod adeo
is, qui scientia polleat, nisi conjuncta sit sapientia,
nihili aestimabitur.

Τέλειος opponitur τῷ: ἐλάσσω ἐν συνέσει,
est igitur *intelligens, doctus*. Simili fere modo

1. Paral. 25, 8. τοῖς τελείοις opponuntur οἱ μαν-
θάνοντες. — Ἀπὸ σοῦ scil. οὔσης vel ἐλθού-
σης. — Εἰς οὐδὲν λογιθήσεται. Nam sapientia
demum omnibus virtutibus et facultatibus dignita-
tem et splendorem et pretium tribuit.

V. 7 et 8. Spero autem, mea a te vota be-
nigne iri exceptum, fretus iis, quae gratia tua mihi
jam concessit et quae mihi mandare dignatus es.

Σύ με προ. βασ. λαοῦ σου. De vaticinio,
quo Jehova per Nathanem prophetam Salomoni
regnum promittit, vide 2. Regg. 7, 13. — Δικαζήν.
Vide C. 1, 1. — Υἱοὶ καὶ θυγατέρες τοῦ Θεοῦ,
populus Israeliticus. Jes. 93, 6. Jer. 31, 9. Hos.
11, 1. Cf. praeterea notata ad C. 2, 13. — Εἰπας
οἰκοδομῆσαι. De hoc jussu templi condendi cf.
2. Regg. 7, 13. cum 2. Paral. 2, 1 sqq., quibus ll.
satis prolixè descriptum est. Ea Salomoni soli de
se praedicare licuit, utpote cui soli a deo impera-
tum erat, ut templum exstrueret. Errat igitur
FABER, qui, a SERUBABELE librum nostrum com-
positum esse, contendit.

V. 8. Πόλει κατασκευάσεως. Arca foederis
Hierosolyma transportata, urbi ירושלים, ירוש
יבנה שן nomen erat. Ps. 46, 5. Jes. 48, 2.
Dan. 9, 24. Μίμημα σκ. ἁγ. ad ναόν et θυσιαστήριον
spectat. — Ἦν προετοίμασας ἀπ' ἀρχῆς. Alii
quoque doctores judaici deum ante mundi initia
cum sex aliis rebus πρωτότυπον tabernaculi sancti
creasse, ad cujus exemplum Moses et Salomo sua
aedificassent, contendunt. Vid. CORRODII Kritische

Gesch. des Chiliasmus Vol. 1. p. 612. Quae opinio ut oriretur, ipsum Vet. Test. ansam dedit. Exod. 25, 9. Cf. Act. 7, 44. PHILO quoque τὰ ἄδύτα τῆς σκηνῆς de coelo συμβολικῶς intelligit, quocum consentit JOSEPHUS. Verba igitur ἀπ' ἀρχῆς mundi initia exprimunt; contra HASSIUS ad tempus promulgatae per Mosen legis refert, ut templum a Salomone exstructum μίμημα tabernaculi Mosaiici fuisse h. l. dicatur. Perperam; nam quamvis ἀπ' ἀρχῆς initium temporis qualiscunque designet, tamen h. l., ubi de tabernaculo a deo non Mose condito agitur, auctorem de mundi initiis et tabernaculo coelesti cogitasse, patet.

V. 9—12. Ea utebaris in efformando mundo, gnara eorum, quae tibi placeant; itaque, ut ego quoque sciam nec delinquam, mittas eam a coelis.—

Καὶ παροῦσα explicant μετὰ σοῦ, scil. ἦν. De sententia confer Prov. 3, 19. — Ἡ εἰδυῖα τὰ ἔργα σου, gnara operum, quae perficere constituisti. Ἐν ὀφθαλμοῖς σου pro σοί. Εὐθὺς. Forma vocabuli LXX interpretibus tantum usitata; respondet Hebraeorum טוּב et יָשָׁר; quod *rectum, accommodatum est legibus tuis*. Ἐν ἐντολαῖς (ἐν, ב), *secundum leges*. Desiderium voluntatis divinae cognoscendae, quam penitus novit sapientia, in caussa est, cur haec ab auctore expetatur.

V. 10. Ἀγίων οὐρανῶν. Judaei tempore Christi tres coelos distinguere solebant. Primi tres sunt regiones, suprema, media et infima; complectitur atmosphaeram et nubes. Alterum est siderium, in quo sol, luna et stellae s. immensum illud expansum, רִקִּיעַ, quod omnem mundum ambit. Tertium est sedes dei, angelorum et beatorum in vita futura. 2 Cor. 12, 2. Recentioris aetatis Judaei, alio sacro numero, septenarium dico, adhaerentes, septem solebant coelos distinguere, quorum

nina in scriptis Rabbinicis passim occurrunt. Gemoth R. XV. „Deus S. B. fecit sex coelos et septimo habitat.” Devarim R. II. Midrasch ehillim CXIV. ubi nomina coelorum reperiens; cf. etque WETSTENIUM ad 2. Cor. 2. Attamen nobis verisimile est, auctorem numerum certum, sive ium sive septimum, in animo habuisse, cum tali uteretur; nam ἁγίου uni tantum convenit, dico, in quo deus habitat cum sapientia. Quod suspicor, pluralem numerum adhibitum esse, nam coelum apud Hebraeos non singulari numero signetur, et hic numerus majestati dei et aeternitatis reliquorum ejus incolarum aptior videatur esse. Cf. FISCHER in prolus. IV. de vitiis xx. N. T. p. 161. ed. recent. Sic V, 4. et 12. ἔνων pro θρόνου propter dignitatem. — θρόνου ἡς non pro θρόνου ἐνδόξου; σοῦ enim impedit; unum in quo sedet majestas tua. — Εὐάρεστον πά, רצו. — Σωφρόνως sapienter. MENOCHIUS: „brie, juxta praescriptum, ne modus excedatur mensura.” Parum apte. — Φυλάξει με ἐν δόξῃ αὐτῆς. Δόξα, רבב tribuitur sapientiae, luce divinae, et ἀπαυγάσματος lucis aeternae. λ. me custodibit, curam mei ager, ne errem, sua, illustri potentia. Sic antiquissimi interpretes; et recte. Alii „conservabit me in gloria, am ei debeo.” Male, nam nondum nactus erat gloriam, sed expetivit.

V. 13 — 17. Opus autem est sapientia mortalis, utpote qui propter infirmitates ad divinae luntatis cognitionem pervenire sine ea non possunt.

V. 13. Γινώσκειται scil. nisi accedat sapientia a missa cf. v. 17. Τίς — Θεοῦ; hic locus sententiae et quodammodo verbis etiam convenit cum v. 40, 13. Verba vero ἡ τίς — κύριος parallelismi adjecta sunt. Qui igitur Paulum apostolum

in ep. ad Rom. e nostro libro hausisse autumant, istius loci V. T. parum memores fuerunt.

V. 14. Δειλοί, *miseri, debiles*; partim quia cum notionibus nostris res non semper conveniunt, partim si veras cognitiones tenemus, eadem ad parva tantum adtinent et tenuia, v. 16. — Ἐπισφαλεῖς, *infirmæ* sunt cogitationes hominum, utpote qui modo hoc, modo illud pro vero habent; modo vero haesitant et dubitant. At diversis iisque terrenis cogitationibus distracti altius exsurgere et coelestia cogitare nequeunt. Quae cogitandi infirmitas a corpore auctori derivatur (v. 15.), PLATONI ita sese accommodanti, ut ejus adeo verbis utatur. E multis locis in Phaedone obviis, in quibus corpus a PLATONE animo ad altiora adspiranti esse oneri docetur, paucos transscribere lubet. Pag. 64. e. Οὐκοῦν ὅλως δοκεῖ σοι ἡ τοῦ τοιούτου (scil. φιλοσόφου) πραγματεία οὐ περὶ τὸ σῶμα εἶναι, ἀλλὰ, καθ' ὅσον δύναται, ἀφесάναι αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν τετραφθαι; Cf. pag. 65. a. Pag. 66. b. ita: οὐκοῦν ἀνάγκη, ἐκ πάντων τούτων παρίσταται δόξαν τοίανδε τινὰ τοῖς γνησίως φιλοσόφοις — ὅτι κινδυνεύει τις ὥσπερ αἰτροπὸς ἐκφέρειν ἡμᾶς μετὰ τοῦ λόγου ἐν τῇ σκέψει, ὅτι ἕως ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν καὶ συμπεφυρμένη ἡ ἡμῶν ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ τοιούτου κακοῦ, οὐ μῆποτε κτησώμεθα ἱκανῶς, οὐ ἐπιθυμοῦμεν φάμεν δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθές. Pag. 89. c. ubi sermo de animi et corporis separatione: ἐμβριθεὶς δὲ γε τοῦτο (τὸ σῶμα) οἶσθαι χρὴ εἶναι καὶ βαρὺ καὶ γεῶδες, ὃ δὴ καὶ ἐχούσα ἡ τοιαύτη ψυχὴ βαρύνεται etc. —

V. 15. Φθαρτόν, forsan oppositum aethereo coelestique et puro, quod, in descensus primo gradu, animum nactum fuisse, PLATO voluit. — Σκῆνος, *tentorium* (in quo habitet animus) corpus Pythagorei vocare solebant. Apud STOBÆUM passim; I. 16. OCELLUS LUCANUS: συνέχει

τὰ μὲν σκάνεα, ζῶα. 10. ARISTOXENUS: ὦν τὸ σκῆνος χρήζει, πᾶσι πάρεσιν εὐμαρέως, ἄτερ μόχθου καὶ ταλαιπωρίας· ὅκοσα δὲ μόχθου καὶ ταλαιπωρίας χρήζει καὶ βίον ἀλγύνει, τούτων οὐχ ἰμείρεται τὸ σκῆνος. In dialogo, qui Axiochus inscribitur, PLATONI falso tributo, cit. Aeschin. Socrat. Dial. III. 5. ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐσμεν ψυχῇ, ζῶον ἀθάνατον ἐν θνητῷ κατειργόμενον φρουρίῳ· τὸ δὲ σκῆνος πρὸς κακὸν περιήρμωσεν ἡ φύσις. Cf. PLATONIS Timaei Epitom. p. 1093. d. p. 1094. e. — Νοῦν πολυφροντίδα, *nullum cogitantem animum*. De πολυφροντ. vide C. 8, 17. Νοῦς PLATONI cogitationum fons, ut nostro quoque. Errant igitur, qui opinantur, nostrum, tenacem locutionis Hebraeorum, ψυχὴν, נפש, non νοῦν causam cogitandi dixisse. —

V. 16. Ταῖ ἐν χερσίν scil. ὄντα, 1. Sam. 21, 14. Latini dicunt: „quae ante pedes sunt.”

V. 18. Itaque, edocti a sapientia magistra homines voluntatem divinam eamque exsecuti felices facti sunt. (Praestat, haec de tempore praeterito quam de praesente explicare, quoniam auctor h. l. rationem habet eorum, quorum vita fataque in capp. seqq. commemorantur. Praeparantur enim lectorum animi ad cupide audienda, quae ex historia antiqua adnectuntur.)

Καὶ οὕτως — ἄνθρωποι. In horum verbb. positione latet ὕπερον πρότερον. Nam καὶ τὰ ἀρεσά σου ἐδιδάχθησαν ἄνθρ. praecedant, necesse est. Διωρθώθησαν αἱ τρίβοι = κατευθύνθησαν *rectae factae sunt viæ*, in rectis viis incesserunt, h. e. recte egerunt; nam qui male agunt, in obliquis semitis et tortuosis (σκολιαῖς) incedunt. Prov. 2, 15. 22, 5. — Ἀρεσά σου. Maluerim legere ἀρεσά σοι. — Hic preces finitas puta, nam in capp. statim subseqq. oratio non ad deum convertitur (v. 5. ἀμεμπτον Θεῷ. v. 10. βασιλείαν Θεοῦ), quamquam precedente

narratione rerum Israelitarum interdum Numen supremum compelletur.

C A P. X.

A r g u m e n t u m.

Nunc auctor ex historia biblica probare studet, sapientiam praestare et praestitisse omnia illa, quae Cap. VII. et passim ei tribuerat. In qua re ita versatur, ut oculis nostris subjiciat exempla partim Sanctorum veterum populi quae Israelitici, qui sapientiae amantes maxima commoda nacti fuerint, partim eorum, quos ejus contemptus perniciem traxerit.

V. 1 et 2. Exemplum Adami. Cf. Gen. I C. 2. — Πρωτόπλαστον. Cf. C. 9, 2. — Μόνον κτισθέντα vel *qui solus creatus*; Eva enim ex ejus costa est condita, Gen. 2, 22. et reliqui homines nascuntur, ut creatus esse *solus* Adamus jure dicatur, propterea Luc. 3, 38. *filius dei* nominatus; vel *dum solus erat, Eva nondum formata ex ejus costa*, necdum sollicitatus ab uxore ad peccandum. Prius placet, quia non μόνον κτισθέντα sed μόνον ὄντα expectares. — Διεφύλαξε scil. ne in peccatum incideret, impedivit, ne peccaret. — Ἐξείλατο merum glossema sapit. Praeferendum est verb. ἐξέτεινεν, quod v. conferas cum hebr. תָּרַח (traxit, extraxit) a LXX verso voc. ἐκτείνειν, Hos. 11, 5. Verba autem ἐξέτεινεν — ἰδίου vel idem valent, quod διεφύλαξε, ut insons appareat Adamus et, quod peccaverit in edendo fructu, id non ejus, sed Evae fuerit, vel ita intelligas, ut auctor dicat, post peccatum commissum Adamum a Sapientia in tutelam receptum sicque in statum integrum restitutum esse. Hoc praestat, nemo enim e re qualicunque

extrahitur, in qua prius non fuerit. Neutiquam igitur peccati, quod originale dicunt, h. l. mentio fit, immo contrarium docetur. Nonnulli quoque Rabbiorum Adamum etiam post lapsum aequae ac Mosen et Salomonem adeoque plus valuisse statuunt. Cum his, quae auctor habet, conferas C. 7, 17. sqq.

V. 2. Ἐδωκε — ἀπάντων. Ordo rerum in libris Mos. expositarum h. l. invertitur, quo clarius sapientiae effectus eluceat; namque jam ante lapsum dominium Adamo erat a deo concessum.

V. 3. Exemplum Caini. Gen. c. 4. — Αὐτῆς scil. σοφίας; nam ea σωφροσύνην ἐκδιδάσκει 8, 7. — Θυμοῖς ἀδελφοκτόνοις. Exquisitissima verborum compositio, Aeschyli tragoediis haud indigna. Συν- ἀπώλετο *periit*, scil. cum fratre, quamquam alia ratione. De morte silent libri Vet. Test. Auctor sequitur Rabbiorum fabulam, Cainum narrantium inter virgulta occultum a Lamecho coeco, cum venaretur, telo esse interentum. Vide ARNALDUM ad h. l. Vel συναπώλετο duplici sensu accipias, ut, cum intelligis Abelem, tibi sit *mori*, ad ipsum vero Cainum si retuleris, significet *interitum sibi parare* aut *infelicem fieri*, cuius usus exempla innumera exhibet lingua hellenistica. Sic ea, quae Noster de ultimis Caini fati tradit, optime conspirant cum Vet. Test. Confer enim Gen. 4, 11. sqq.

V. 4. Exemplum Noachi. Gen. 6. Δι' οὗ scil. Cainum. Utrum auctor statuatur, propter fratris caedem diluvium irruisse, an potius propter hominis flagitia ab illa caede oriunda, non liquet. Ὅν autem si qui collective, ut loquuntur, sumunt pro ἀδίκους, ii meminerint, pron. relativum, quando ad certum subjectum qualecunque referatur, sumi collective non posse, nisi subjectum quoque collective sumatur; id quod h. l. fieri nequit. Δι' οὗ *per quod* qui legit, is ex ἀποσὰς ἀπ' αὐτῆς suppleat ἀποσῆναι; *propter quem defectum a Sa-*

piencia. Sic omnes, qui in diluvio perierunt, a Sapientia defecisse dicerentur et propter communem defectum diluvium irruisse. Verum pauci tantum Cdd. teste GROTIUS et LUCA BRUGENSI (in Criticis ss.) et Vers. arab. *di ʾo* tuentur; in pluribus Cdd. iisque melioribus et apud Orig. legitur *di ʾon*, Vers. lat. habet *propter quem*. Ad haec *di ʾo* correctio videtur ejus esse, qui scripturam alteram *di ʾon* nimis contradicere libris sacris ratus, Nostrum cum Vet. et Nov. Test. conciliare voluit. Ideo non dubito *di ʾon* praeferre. — *Δι εὐτ. ξύλου;* intellige naviculam, *εὐτελ.* vilem recte dictam, si comparaveris cum ingentibus immensi fluctibus diluvii. *Κυβερν.* Ipsa alterius quasi Adami virtus opus erat sapientiae, ut et navigii fabricatio et gubernatio. Confer C. 6, 8. C. 9, 9—11.

V. 5: Exemplum Abrahami. Gen. 12, 1. sqq. Cf. Jos. 20, 1. sqq. *Ἐν ὁμονοίᾳ — συγχυθέντων conjunctis gentibus in pravitatis consensu*, quum omnes gentes unanimi consensu se conjunxissent ad pravitatem h. e. cum omnes pravi essent. Auctor respicit ad nefariam complurium deorum colendorum consuetudinem. — *Εὐρε — Θεῶ.* Auctor, non adversantibus libris sacris, contendit, Abrahamum, patria, in qua plures dii colebantur, nondum relicta, veriori unius dei venerationi fuisse deditum atque purum mansisse (*δίκαιον*) a paterno astorum colendorum ritu. Contrarium docent PHILQ. in Vita Abrah. p. 11. CLEMENS Recogn. lib. 1. Cf. Suidas sub voc. *Ἀβραάμ.* — *Ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις*, in amore erga filium Isaacum paterno, quamvis filium amabat. — *Ἰσχυρόν foretem*, ut ad filium dei jussu immolandum paratus esset Gen. 22, 1. SCHULTHESSIUS ita verbis junctis: *ἐπὶ τέκνου διεφύλαξεν ἰσχυρόν σπλάγχνοις*, hoc *ἰσχυρ. σπλάγχ.* explicat *ἀνελεήμονα, δυσπλαγχνον.* At *ἰσχυρ. σπλ.* foret valde misericors non ἀν.

ελεήμων. Caeterum ad ea, quae de Abrahamo laudantur, referas C. 7, 27. et C. 9, 17.

V. 6 — 8. Exemplum Loti, ejus civium et uxoris. Gen. 19, 1. sqq. Πενταπόλεως, regionis quinque urbibus celebris. Urbes autem sunt Sodomā, Gomorra, Adama, Zeboim, Zoar. Ultima quoque comburendae deo consilium erat, servata tamen est, quia Lotus in eam confugit.

V. 7. Καπνιζομένη — χέσος, *fumans constituta est terra*. PHILO de Abrahamo Tom. II. p. 21. καὶ μέχρι νῦν καίεται τὸ γὰρ κεραύνιον πῦρ ἥκιστα σβεννύμενον ἢ νέμεται ἢ ἐντύφεται. Πίστις δὲ σαφεσάτη τὰ ὀρώμενα τοῦ γὰρ συμβεβηκότες πάθους σημεῖον ἔσιν ὃ τε ἀναδιδόμενος ἀεὶ καπνὸς καὶ ὃ μεταλλεύουσι θεῶν. Judae epist. v. 7. Testibus novissimis peregrinatoribus adhuc fumat, alio aliter ejus causam explicante. Cf. Michaelis Comment. post. recit. in Societ. reg. Scientt. Gott. 1760. — Ἀτελέσιν — Φυτὰ *arbores nondum finitis anni temporibus fructum ferentes*. Arborum flores propter ardorem et exhalationes nimis celeriter excrescunt in fructum praematurum ideoque vacuum et inutilem. Tacitus de his locis (excitante Grotio): „cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenui, aut flore, aut solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.” Confer Solinum Polyhist. C. 37., praesertim Josephum de B. J. V. 8. qui proxime ad Nostrum accedit. At Veterum testimonia ridet MAUNDRELL in libro inscripto: Journey from Aleppo to Jerusalem, qui nullam in ista regione arborem vidit. Ἀπισούσης ψυχῆς nempe uxoris Loti Gen. 19, 17 et 26. quae contra jussum angelorum respexit, visura an id, quod praedixissent, vere eveniret. — Στήλη ἀλός. Hanc salis columnam Josephus ad sua usque tempora mansisse et a se conspectam memorat, Antiqq. I. 11. Mira-

culorum derisores suspicantur, Loti uxorem, dum domum rediret ab aqua maris mortui, multum salis continentis tumque forte imbribus aucti, supra littus effusa absorptam esse, postea vero, aqua relapsa, sale obductam repertam et a MOABITIS sepultam esse; tumulum autem, si forte collapsus fuisset, renovatum homines in eum errorem induxisse, ut sibi persuaderent, salis columnam adhuc superesse. Caeterum verba ἀπιστούσης — ἄλός tam abrupta sunt, ut excidisse pauca e textu suspicer.

V. 8. Τοῦ μὴ γνῶναι εο, quod ignorant; locutionis forma hellenistis tantum usurpata. Τὰ καλὰ = τὸ καλόν honestum. Τῷ βίῳ viventibus h. e. generi humano, ut Latini Vita utuntur. Μνημόσυνον refer ad fata Πενταπόλεως et uxoris Loti.

V. 10—12. Exemplum Jacobi. Gen. 25, 27. sqq.

Δίκαιον, οὗ ὡς appellatur in Gen. Ὡδήγησεν — εὐθείας recta via duxit in Mesopotamiam, vel metaphorice curam ejus gessit, ne delinqueret et ut ad felicitatem perveniret. Huc pertinet, quod a patre monitus feminam Cananiticam ducere non ausus sit Gen. 28, 1. sqq. — Ἐδειξεν αὐτῷ βασιλείαν Θεοῦ καὶ ἔδωκεν αὐτῷ γνῶσιν ἁγίων. Quid hoc sibi velit, non liquet. GROTIUS βασιλ. Θεοῦ accipit de providentia dei circa pios, collato Gen. 28, 12. et γνῶσιν ἁγίων de scientia loci sancti, ubi deus solenniter invocari voluerit illo tempore, unde loco nomen Bethelis, Gen. 28, 17. Sed haec et nimis longe petita et a graeco textu plane abhorrent. HASSIUS, coll. C. 6, 18 et 19., nihil aliud esse autumat, quam Josephi in colendo Jehova constantiam, praemium inde ortum, magnas, quas sibi comparaverit, divitias, denique omnia bona, quibus donet sapientia. At, qui ab HASSIO confertur, locus continet tantum βασιλείαν, omisso Θεοῦ; deinde pro ἔδειξεν jure expectares ἔδωκεν, tum

bis terve idem repetitum foret (ἐπλήθ. τ. πόν. et ἐπλούτ. αὐτόν). Quae omnia me movent, ut ἐδειξεν — ἀγίων de somnio interpreter, in quo deum Jacobus vidit et angelos, Gen. 28, 12. 13. cf. v. 17. Βασιλ. Θεοῦ igitur congregati angeli et beati, qui instar aulae dei, regis, sunt. Ἄγια autem dicuntur omnia, quae deo sunt propiora, omnes res coelestes. Dent. 31, 2. Dan. 4, 14. Eximia Jacobi cognitio legis divinae rerumque coelestium ab aliis quoque Judaeis celebratur. Vide EISENMENGERI entd. J. T. I. p. 321. T. II. p. 375. Sic historia probat, quae C. 7, 21. auctor de sapientia praedicaverat. — Ἐν μόχθοις; cum Labani serviret, Gen. 29, 14. Πόνοι res labore partae; qui usus potissimum apud Hellenistas obtinet (Prov. 3, 9. Sir. 14, 15. 28, 16.), apud Graecos rarus ille quidem, tamen non inauditus, cf. Xenoph. Anab. VII. 6. Mem. II. 5. ubi interpp. male jubent legi πόρων. Cf. ABRESCHII lectt. Aristaeon. p. 234. Nostro l. servi sunt intelligendi, cameli et asini, praesertim pecudes, quarum numerus Jacobi calliditate mire adauctus fuit. Sapientia autem divitias nunquam exhaustiendas tribuit C. 7, 18.

V. 11. Κατισχύοντων, Labanis. Gen. 33, 27.

V. 12. Ἐχθρῶν, Labanis cum fratribus, Gen. 31, 23. — Ἐνεδρ. Si non eosdem auctor respicit, Esavum taxat, Gen. 32, 6. Ἀγῶνα ἰσχυρόν cum deo, Gen. 32, 24. Vel, quod seriori aevo placuit, cum angelo.

V. 13 et 14. Exemplum Josephi. Gen. 37, 1. sqq. Ἀμαρτίας peccati, ad quod frustra incitabatur a Potipharis uxore, Gen. 39, 7. Λάκκος fovea, in quam coniectus est a fratribus. Fovcae autem et cisternae loco carcerum erant. Vid. Suid. s. h. v.

V. 14. Ἐν δεσμοῖς (Gen. 39, 20.), in quo carcere somnia interpretatus est ope sapientiae, utpote gnarae futuri (C. 8, 8.) et obscuri (C. 7, 21.). —

Σκῆπτρα βασιλείας *magnos honores*, quales gum, quos in Aegypto adeptus est; gaudebat e eximia potestate et auctoritate, Gen. 40, 41. PE de Josepho pag. 58. sic: εἴτ' αὐτὸν (Josephi τῆς βασιλείας κατίσῃσι (scil. Pharaο) διάδο; μᾶλλον δ', εἰ χρὴ τ' ἀληθὲς εἰπεῖν, βασιλ τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἀρχῆς ὑπαλειπόμενος αὐ τῆς δ' ἐν ἔργοις ἡγεμονίας ἐκσᾶς ἐκείνω. — ραννοῦντων αὐτοῦ, Pharaonis, qui eum in vine conjici jussit, et Potipharis. — Μωμησαμέν fratres, qui eum ludibrio habebant, postea v annonae caritate pressi ab eo frumentum petiver et acceperunt. Alii, adversante genere, mali h. l. Potipharis uxorem τᾶxari, quod falso e criminata sit. — Δόξαν αἰώνιον. Noli cur somnia SPENCERI et VOSSII, quorum ille Cherub et Arcam, signa Aegyptiorum hieroglyphica, opit tur a deo instituta, ut Josephi vitam et mort ab oblivione in aeternum vindicarent (Tom. II. Origin. Arcae et Cherub. p. 878.), hic contra A Josephi symbolum Aegyptiis fuisse multis contē (de Idololatr. 1, 29.). Δόξα αἰων. nihil est, honores aequales regiis et famae immortal inter homines.

V. 15 — Cap. 11, 4. Exemplum Judaeorum Aegypto liberatorum. Cf. Exod. 1, 1. sqq.

Λαὸν ὅς. κ. σπερ. ἄμ. ISRAELITAS, σπέ; ἄμεμπτον dictos, quia veri dei cultui dediti majorum verum deum colentium piorumque p pago erant; inde etiam ἁγιος λαός. Ezechiel (C. 8. C. 23, 3.) quidem non tales mores tribuit Isrlitis, ex Aegypto qui migrarunt, sed accusat idololatriae et ingrati erga deum animi. Q repugnantia quamvis dilui nequit, minus tar offendet, si reputaveris, Nostrum non tam histo quam philosophi partes agere.

V. 16. Θεράποντος, עֲבָד, Mosis. Βασιλεῦσι, plur. pro sing., vel βασιλ. sunt *principes civi-
is cum rege*, Ps. 105, 30. Ἐν τέρασι καὶ
μαίσις. Nam sapientia πάντα δύναται, C. 7, 27.
que inest πνεῦμα παντοδύναμον, C. 7, 23.

V. 17. Μιδόν, vasi aurea et argentea atque
vasa, quibus Aegyptios Israelitae spoliaverunt,
Exod. 12, 34. Σκέπη *tegumen*, Sir. 34, 18.
sapientia Judaeos nube de die tuebatur a solis
 calore et aestu; quod de suis auctor addidit, nihil
 horum a Mose de nube praedicatur. Cf.
Exod. 40, 14. sqq. Φλόξ ἄσρων poetice appellatur
caelestis columna, quae iter facientibus prae lucebat;
de qua vide interpp. ad Exod. 40, 1. sqq.

V. 19. Καὶ ἐκ — αὐτοῦς. Omnes fere in-
terpp. haec ad Israelitas referunt, quos sapientia
a mari eduxerit. Errant; nam primum propter
arborum ordinem non possumus, quin αὐτοῦς ad
Αἰθιοῦς h. e. Aegyptios trahamus, jure enim, si
Israelitis dictum esset, αὐταῖς δὲ vel ἐκεῖνας
expectares; tum quo jure, quae ratione ex
causando possunt quasi ebullientes dici ejecti esse
Israelitae, qui sicco pede mare transiverunt? nam
αβράζω non simpliciter est *educo*, quod interpp.
opinantur; cf. Exod. 14, 22.; denique διὰ τοῦτο
et cohaereret cum antecedd. Nos itaque Aegyptios
intelligimus a mare absorptos (κατέκλυσε); qui in
littoribus suffocati in littus ejecti sint (ἀνέβρασαν) cum
navibus et curribus, ut spoliarentur ab Israelitis. Cf.
Joseph. Antiqq. 2, 16. — Ἀβύσσον. Poetice res
amplificata.

V. 20. Ὕμνησαν. Exstat hymnus Exod. 15,
Exod. 15, 1. sqq. Ὑπέρμαχος valde certans, nam ὑπέρ in
compositione non semper modi migrationem indicat,
sed saepe augeat tantum, potissimum apud poetas,
e. g. ὑπέρθυμος, ὑπέρδικος, ὑπέρβιος apud HOMER.
vel ὑπέρμαχος est *defendens*. Hoc placet.

V. 21. "Οτι ἡ σοφία.—τρανάς h. e. haud i deo se tanta beneficia debere, eruperunt animo in ejus laudes, qui ante siluerant. Νηπι κωφῶν.

CAP. XI. et XII.

A r g u m e n t u m.

Tradita a sacra historia ulterius persequi fata populi Israelitici cum sorte idolatrarum, gyptiorum et Cananaeorum, comparat. Qua c paratione ostenditur, quanto amore illum semper complexus fuerit, sed quanta seyeritate cum mores haud mutarent, puniverit.

V. 1. Εὐώδωσε nempe ἡ σοφία; *sapie feliciter ad exitum perduxit*, felicem eorum largita est, quae susceperunt Israelitae. —

χειρί, בִּיר, *per.* — Προφήτου. *Propheta*, is vaticinia profert, vel interpretatur, deinde or qui qualicunque ratione conjunctus perhibetur cum deo, sive amicitia sive munere a deo n dato, ut sit *legatus*, sive alia re, Deut. 34, Hos. 12, 14. H. l. MOSES nomine hoc ornatu

V. 2. Ἐν ἀβάτοις, *in locis inuis, inac sis*, ubi alii populi absque dubio perissent.

V. 3. Ἀντ. πολεμίοις καὶ ἀμ. ἐχθρούς. I et ἐχθρ. h. l. synonyma. Sunt AMORRHAEI, I 2, 33. BASANITAE etc. Deut. 3, 3. Possunt ta simul CANANAEI intelligi; non enim necesse post ἀντέστησαν et ἀμύναντο suppleri ἐν ᾧ προφήτου ἀγίου.

V. 4. Ἐδίψησαν, Exod. 17, 1. Num. 20, 1 Ἀκροτόμου. Deut. 8, 15. LXX interpp. ψιμλήθη (e petra silicea) vertunt ἐκ πέτρας ἀκροτόμου Deut. 23, 15. ἐκ σερεᾶς πέτρας. Ἀκρότομος

et syn. τῷ: σκληρός, quod HESYCHIUS quoque et sub h. v.

V. 5 — C. 12, 1. Comparatur sors Aegyptiorum, ut a v. 5 — 14. commemoretur fortuna, quam versam utraque pars ab una eademque re, aqua, sortita sit. Aqua enim Israelitis sitim exstinxit, Aegyptios contra, in sanguinem mutata, vexavit. Adeo in sinu arabico Aegyptios absorpsit, Israelites vero permearunt sicco pede.

Δι' ὧν. Intell. *aquam*, quam in Nilo et rivis varie in tetrum tabidumque sanguinem mutatam Aegyptii, quamquam sitientes, tamen bibere nequiverunt, itaque vexati et puniti sunt, et in qua, quum Israelitas in terram sanctam fugientes persequerentur, misere perierunt (ἐχθροί ἐκολάσθησαν); quae intra e rupe scaturiens Israelitas (αὐτούς), siti in deserto pressos, recreavit, nec in sinu Arabico insitum interclusit (εὐεργήθησαν). — 'Απορούν.

'Απορεῖν quamvis saepissime de eo usurpatur, eget rebus ad vitam sustentandam necessariis (enoph. Anab. V. 8. 11.), tamen h. l. ampliore significato est *in rebus angustis versari*; itaque ad id quoque respicias, transitus *difficultatem et sitim*.

siti uberius exponit v. seq. ἀντὶ μὲν πηγῆς καὶ λ. Miseram vero Aegyptiorum mortem paucis verbis commemorat v. 11 et 12. Alii interpretes etiam Aegyptiis aqua inflictam (ἐκολάσθησαν) dicunt de eorum morte sola, quam in sinu Arabico miseram perpassi sint, non simul de siti, quam sustinere nequiverunt. At seqq. (v. 6. 7. 8.) eam explicationem efflagitant. — Versio lat.

libet: „Per quae enim poenas passi sunt inimici vestri, a defectione potus sui et in eis cum essent filii Israel laetati sunt.” Lectio nullius dubia. Verba enim *a defectione potus sui* explicationis gratia primum in margine scripta esse videntur, unde alius addita part. et in textum ea

suscepit. Commutatum autem ἀποροῦντες εὐποροῦντες versum est *cum abundarent*.

V. 6 et 7. Μέν opponitur part. δέ v. 1. Ἀεννάου ποταμοῦ, Nili, cujus semper fontes s
riunt, nec unquam deficiunt. — Λυθρώδει. Θρον apud HOMER. est *sanguis coagulatus*; sychius explicat: τὸ ἀπὸ Φόνου καὶ τὸ ἐξ αἵμ
καὶ πόνεως μόλυσμα. Inde αἷμα λυθρώδες c
pulvere permixtus, sanguis teter et foedus, se
Ταραχθέντες. Vitiosa scriptura eaque vetus,
antiquos interpp. syrum, latinum arab. ita cont
ut versiones aequae turbatas, atque olim Nili
fuit, nobis exhiberent. Graeci codd. omnes pr
Alex. exhibentem ταραχθέντος, tuentur τα
θέντες, lectionem futilem. Recipienda ergo scrip
cod. Alex., quae textum planum reddit et per
tuum. Facillime autem a negligentia scriba (c
(ε) poterat mutare. Jam verba ita constr
Ἀντὶ μὲν πηγῆς ποταμοῦ ἀεννάου ταραχθέ
(turbati) αἵματι λυθρώδει εἰς ἔλεγχον (in
nam, חכיה, Jes. 27, 3.). — Νηπιοκτόνου
ταγματός, decreti Pharaonis de infantibus c
dendis, Exod. 1, 16. — Αὐτοῖς, Israelitis.

V. 8 et 9. Caussa, cur Israelitas sitire ad t
pus deus passus sit. — Διὰ δόλους scil. Israe
rum in deserto. Voluit enim deus Israelitas
perientia edocere, quam gravibus poenis Aeg
adfecti fuissent, cum esset Nilus sanguine turb
Πῶς. Addit vers. lat. ante πῶς verba „quen
modum tuos exaltares et” huic loco non p
quidem incongrua, illata tamen videntur e C.
8. — Ἐκόλασας. Sive de praes. tempore il
ligas sive de praeterito, utrumque bene proc

V. 9. Ὅτε γὰρ ἐπειράδιησαν, cum Israe
a deo tentarentur nempe siti. — Καίπερ — ἐ
μενοι, quamquam in misericordia puniebant
h. e. quamquam poena (dolor) lenis erat. —

ῥῆτι κρίνομενοι, cf. 1 Cor. 11, 31. Quando de israelitarum aerumnis verba facit sapiens, vocabulis tunc leniorem sensum fundentibus; sic πειράζεσθαι τὴν παιδεύεσθαι, Aegyptii contra κρίνονται et βαρύνονται.

V. 10. Adfirmat lenitatem mali immissi Israelitis et asperitatem poenarum, quas Aegyptii luebant. — Τούτους, Israelitas. Νοουθετῶν adjectivi pro cum πατήρ jungas, ut pater exhortans, pariter corrigens. — Καταδικάζων oppos. τῶν νοουθετῶν. — Ἐξέτασας, torsisti, Act. 22, 24.

V. 11. Commemoratur altera Aegyptiorum calamitas, quam ab aqua sint passi. Ἀπόντες δὲ καὶ παρόντες, absentes et praesentes h. e. cum perirentur Judaeos et cum domi essent. Ἐργύνοντο; adfligebantur, conterebantur; Hesychius: ἐκπαυῶντο. Domi enim cruciabantur malis per Moysen a deo immissis, foris autem perierunt in mari. Ὁμοίως ne jungas cum verbo, calamitatum enim maxima erat diversitas, sed cum ἀπόντες et παρόντες; pariter atque, Xenoph. Entom. Ages. V. 1. —

V. 12. Λύπη, metaphorice res dolorem adferens, calamitas, Cf. Hesych. sub. h. v. Quibus rebus duplex λύπη constet, liquet e versu praeced.; imirum et absentes et praesentes malis circumventi sunt, sive domi pressi sunt plagis a deo inflictis, extra patriam perierunt in mari. — Καὶ στεναγμός. Ante supple διπλοῦς; duplex moeroris tempe de suis aerumnis et Israelitarum prospero processu. Hoc enim membrum referendum est ad eos, qui superstites e tantis malis fuere. — Μνήμων. Μνήμη recordatio h. l. res adversa, quae aliquis facile recordetur. Simile est nostrum: ich habe ihm ein kleines Andenken auf den Weg geben. Hinc στεναγμός μνημών παρελθούσων moeror de rebus adversis, quibus circumventi

erant et meminerunt. At quia hic voc. *μνήμης* usus neque hebraica lingua nec graeca comprobatur, dein maxima exemplarium graecorum patet *τῶν παρελθόντων*, quam lectionem interpres quoque latinus prae oculis habuisse videtur vertens: „cum memoria praeteritorum”, pauci contra *μνημῶν παρελθούσων*, nullum, quantum scio, *μνημῶν τῶν παρελθούσων*, quod AUGUSTUS in textum recepit; propterea nullus dubito, quin pro substantivo *μνημῶν* scribendum sit adject. *μνημῶν* et cum *συναγμός* jungendum; *moestitia memor. praeteritorum* h. e. moestitia animum occupans recordantium res praeteritas, damna sua et beneficia collata a deo in Israelitas.

V. 13. Brevius et obscurius exprimitur sententia v. 5. exposita.

Διὰ τῶν ἰδίων κολάσεων h. e. per id, quod ipsos poena, calamitate adfecit, nempe aquam. — *Ἦθοντο τοῦ κυρίου*, *senserunt dominum*, perspexerunt in dei tutela Israelitas esse.

V. 14. *Τὸν — ἐθαύμασαν.* Persuasos fuisse Aegyptios, Israelitas deum tuitum esse, hoc demonstrat, quod Mosen ante contemptum postea admirati sint. ARNALDI conjectura *ὃν* pro *τόν* legitis, quam GAABIUS repetiit, admissa, oratio melius quidem procedit, sed *τόν* defendi potest, nam oratio est *ἀσύνδετος*. — *Ἐν ἐκθέσει ῥιφέντα* olim expositum, Exod. 2, 1. sqq. *Ἀπεῖπον* plusquamperf. *rejecerant*. Adludit ad asperum modum, quo tractatus est a Pharaone, cum ducendū in sanctam terram Israelitas consilium aperuisset. — *Οὐχ ὁμ. δικ. διψήσαντες*, *cum non eadem ratione, qua Israelitae sitivissent*. Sitis enim Israelitarum partim non aequè dira fuit, neque continua atque Aegyptiorum, partim Mosis miraculo finita, quo deum Israelitis favere elucebat.

V. 15 — C. 12, 1. Hactenus contulit Sapiens neficium, in Judaeos a deo per aquas collatum, non poena, quam in aquis dederunt Aegyptii. non vero de ea agit calamitate, qua, immissis tibus, hi vexati fuerint. Bestiae autem fuerunt asinae, ciniphes, muscae, locustae, Exod. 8, 1. et 5. Illustratur quasi proverbium: per quod se peccat, per idem punitur et idem.

Ἀντί, ἡπὶ, propter Jes. 60, 15. Hebr. 12, 2. ἡκία, ὡς; injustitia h. l. spectatur idololatria. magis pateat sententia, ita solve: ἀντί τῶν ἱσμῶν τῶν ἀσυνέτων et ἀδίκων. Λογισμοὶ ὄντες sunt iidem, qui ἄδικοι. — Ἄλογα ἐρπετά, serpentes, Herodot. 2, 47.; praeterea Cnephum, agadæmonem, serpentis symbolo repraesentabant, AMPRID. de Heliogabal. Imp. C. 28. De anima non apud Aegyptios cultu, ejusque inter ipsos frequentate vide JUVENAL. Sat. 15. ibique RUPERT. — Κνώδαλα. Lex. Cyrill. Ms. Bremense: κνώδαλα, θηρία κυρίως μὲν θαλάσσια, τότε δὲ χερσαῖα. Posteriorem significatum potissimum sibi poetarum ei tribuit. HESIODUS: κνώδαλα, αὐτὰ περ ἡπειρος τρέφει ἢ δὲ θαλάσση. In EURIPYLI Prometh. vincit. boves κνώδαλα dicuntur, quos, quamquam Aegyptii venerati sunt, tamen inter h. l. non significavit, cum tali animalium genere nec Aegyptii vexati sint, nec ipsum εὐτε-
λε, vile, dici possit, utpote inter ipsos Hebraeos oratum. Apud NICANDRUM in Ther. v. 98. vilia quoque hoc nomine et τὰ μικρὰ ζῶα inguntur. Inter haec jure recensetur mus araneus, in Aegyptii divino honore prosecuti sunt. PLUTARCH. Symp. Libr. 4. quaest. 5. p. 670. Apud eundem NICANDRUM in Ther. v. 759. insecta quoniam noxia et venenata isto nomine veniunt. Talia quoque parva et vilia animalia omnino Noster intel-

lexisse videtur; cf. enim C. 12, 24. τὰ καὶ ἐν
ζώοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα et C. 16, 1.

V. 17. Οὐ γάρ etc. Talia animalium genera,
quae Aegyptios cruciarent, immisisti, qualia vene-
rabantur, ut punirentur eodem, quo peccavissent,
nam etc. — ΕΞ ἀμόρφου ὕλης, e materiā nulla
forma praedita. Hic vocabb. usus post PLATONIS
tempora potissimum invaluit in philosophorum
scholis. PLATO quidem, quamquam ad rerum
materiem designandam voce ὕλη nunquam usus
sit, quod etiam testantur veteres (PLUTARCH. de
Oraculorum defectu, pag. 414. SIMPLICIUS in
Aristotel. Physic. pag. 2.), tamen, proprio ejus
significatu servato, ita usurpavit, ut facillime a
sectatoribus improprius derivari potuerit, et ipse
pro inventore haberi. Locum vid. in Tim. p. 305.
Οὐ γὰρ οὖν δὴ τὰ νῦν οἷα τέκτοσιν ἡμῖν ὕλη. Inde
jam epitomator ejus dialogi impropriam significa-
tionem hausit, Tim. p. 346. ἀμορφος ὕλη. Hoc
vero auctoris nostri philosophema aliis ejus dictis
non modo non repugnare, verum optime con-
gruere, monstratum est a nobis ad C. 1, 14. —

Ἡ θρασυείας λέοντας. Cum Sapiens narret, per
quae animalia cultu divino exhibendo Aegyptii pec-
cassent, per ea a deo esse vexatos, quamquam
ferociora animalia e. gr. leones, qui eos perderent,
immittere potuissent, simul hoc contendit, leones
Aegyptiis divino honore non esse adfectos. Cui
rei plane contrarium a STRABONE Geogr. lib. 16
p. 787. narratur: αἰετὸν Θηβαῖοι (τιμῶσι), λέοντα
δὲ Λεοντοπολίται. Cf. AELIAN. de animal. lib. 12
c. 7. Quam difficultatem ut diluas, statuendum
est, vel Sapientem eorum venerationem ignorasse,
quod facile fieri poterat in ea terra, cujus ali-
um cultum regio (νόμος) servabat, vel leones eo
tempore coli jam desiisse, quod, teste PLUTARCHO,
canibus, quia Apidis a Cambyse necati cadavera

stavissent, accidit (PLUTARCH. de Iside et Osiride 368.), vel denique historicam fidem et ἀκριβείαν hoc philosopho ne requiras.

V. 18. Θυμοῦ πλήρεις, irae plenos. Alii: *neni pl.* Minus placet, quum, quæ necent, id quatur. — Ἦτοι πυρπνόον — ἀσράπτοντας. in designatur novum genus animantium, sed stiae ignotae modo memoratae (Θῆρ νεοκτ. ἀγ.); as deus creare potuisset, istis verbis describuntur. πυρπνόον ἄδμα, spiritus igneus, qui homines imbureret. Δικνωμένους scil. Θῆρας. Βρόμους *epitus*. Ubi foetor est, Graecis litera ω scribi-
r. Alexandrini vero istas vocc. confudisse viden-
r, ut βρόμον etiam de gravi olentia usurparent,
ib. 6, 7. Joël. 2, 20. Inde HESYCHIUS inter alias
ῥμου significationes ὀσμὴν quoque adfert. Igitur
ῥμ. καπνοῦ h. l. fumus male olens.

V. 19. Βλάβη *impetus damnosi*, qui vel igne
l fumo foetido fieret. Voc. βλαβ. enim contra
um solennem h. l. activa est significatio. Συ-
κτρίψαι, simul omnes plane conterere. "Οψις —
ιλέσαι. Tale quid narrant de ZERASTE.

V. 20. Ἐνὶ πνεύματι pro ὑφ' ἐνὸς πν. non
io vento sed uno halitu s. spiritu. — Δικῆς
il. σου, tua vindicta. Δυνάμεώς σου = σοῦ, τοῦ
νατοῦ. — Ἄλλὰ πάντα — διέταξας i. e. non
mere, neque crudeliter et immodice homines
unis, verum poenae sunt accommodatae delictis.

V. 21. Τὸ γὰρ — ἀντιῆσεται. Hoc comma
membrum modo praegressum: „ἀλλὰ — διέτα-
is commode refertur, ut sit sententiarum nexus:
poenas ad modum peccatorum constituisti, nam
nipotens es, igitur justum modum etiam servare
puniendo potes”, quod non aequè cadit in
omnes, quippe saepissime contra voluntatem et
nsilium modum excedentes. Vel trahitur ad
embrum: καὶ χωρὶς — δυνάμεώς σου, aliu ratione

eos perdere potuisses, nam omnipotens es, nec quidquam tibi potest comparari.

V. 22. 'Ροπή, *inclinatio lancis, tum id, quod momentum adfert, igitur res minima.* LXX interpp. מִן מִן רָשָׁה (pulvis in statera) vertunt ῥοπήν ζύγου. — 'Εκ πλασίγγων scil. pendens. De sentent. vide Jes. 40, 12. — 'Ραῖς ὀρόσου ὀρθρινῆς pro ῥαῖς ὀρόσου ὀρθρινῆς. Sic HORATIUS: stratus nunc ad aquae lene caput sacrae.

V. 23. Ὅτι πάντα δύνασαι. Omnipotentia enim impedimento est, quo minus deus, dum hominum peccatis indulget, sibi noceat, cum omnia ab eo pendeant. — Παρορᾶς, *connives, h. l. non statim vel minus severe punis, C. 12, 2.*

V. 24 et 25. Cur minus severe deus puniat, amor in caussa est, elucens ex creatione et gubernatione. Μισῶν h. e. nisi amares, proprie si odisses.

C A P. XII.

Argumentum vide in fronte Cap. praec.

Versus primus hujus cap. tam arcte cum anteced. cohaeret, ut perquam incommode ante τὸ γάρ novi cap. initium factum sit.

Τὸ γάρ — ἐν πᾶσιν. Cf. 1, 7. ubi de sapientia idem praedicatur, et C. 8, 1 et 6. Hoc comma ita cum praeced. v. jungunt, ut clementiae (τοῦ Φεῖδεσθαι) altera caussa adferatur; quae ratio nobis non arridet, nam particula ὅτι (C. 11, 26.) usurpata priorem caussam inferre, particula autem γάρ alteram, ommissa conjunctione, Nostri saltem non est. Igitur vel referas ad τὰ σά ἐστιν; ἄμωρος enim ὕλη non dei erat, sed aequae aeternae atque ipse, at postquam deus sapienter eam efformavit, s. spiritum, quo res existerent, cum ea

njunxit, omnia in ejus possessionem cesserunt; respiciendum ad *Φιλόψυχε, vitae amator, quomine jure ornaris, cum spiritus tuus immortalis, qui vitam largitur, in omnibus rebus insit.*

V. 2. Quia deus omnibus parcit, propterea catores leniter punit. — Hac sententia transi- n. sibi parat auctor ad exponendam sortem. Cananaeorum. *Διό, ob clementiam erga omnes, 11, 26, vel, qua es lenitate in peccatores. εἴ τι ἐλίγον, modice, nempe ut revocentur, qui liquerunt, ad poenitentiam. Alii: breve tempus. — ὀφείτε, leniter castigas. Ὑπομ. monens (poenitentia) peccatores de peccatis, quorum saepe conscientiam non habent. Πισεύσωσι ἐπὶ σέ, tibi fidem beant, ideoque morem gerant.*

V. 3 — 8. Id quod ex Cananaeorum vicinamque gentium exemplo prodit, a quibus, cum adestis et nefariis facinoribus odium tuum in se avertissent, non statim acerbis poenas sumisti, amisi, qua es potentia, omnes una delere potuisses.

Καὶ γάρ etc. *ἀλλά* v. 8. format apodosin. *ἐλαίους οἰκήτορας*, Cananaeos, Amorrhaeos viasque alias gentes.

V. 4. *Φαρμακεία, incantationes, artes magicæ.* Sic LXX *קַוָּל* (Exod. 7, 22.) *Φαρμακεία* rtunt. Vel *veneficia*, Jes. 47, 9. — *Τελεταὶ σοφίας.* Homines enim sacrificabantur. *Ἰνφρα κνοφόνους* dicit, C. 14, 23. De quo nefario u vide SELDENUM de diis Syris, Syntagn. I. C. 6.

V. 5 et 6. Clare nefarios homines depingit, o symplici αὐτοὺς ab factis eos designans, quae faria perpetrabant. In textu vero, qualis nuperne excusus est, non unum tantum scribae vitium et, sed plura. Primum enim quisque offenditur, od bis infantum caedes commemoretur, *τέκν. ἡ. ἀν. et αὐθ. γον. ψυχ. ἀβανθ.*, quae membra terpositis multis verbis parallelismum non for-

mant. Deinde σπλαγχνοφάγων sic scriptum superfluum est. Denique μυσαθεία nusquam nisi h. l. occurrit, et sic formalum, ut nemo intelligat. Versiones auxilii nihil suppeditant. Exemplaria graeca tam Mss. quam prelo excusa varie locum exhibent, neque unum est, quod omni ex parte incorrupte scribat. 1) Vaticanum exemplar, teste LUCA BRUGENSI, legit: *Θοίναν καὶ αἵματος ἐκ μύσους μύσας τε θιάσου.* 2) Codex Alex. *αἷματος ἐκ μέσου μύσας θιάσου.* 3) Editio Complut. *σπλαγχνοφάγους ἀνδρωπίνων σαρκῶν καὶ θοίναν αἵματος ἐκ μέσου μύσας θείας σου.* 4) Editio Basiliens. an. 1545. a Melanthonē edita: *ἐκ μέσου μύσας τε θείας σου.* 5) Editio Basiliens. an. 1550 edita: *Θοίναν καὶ αἵματος ἐκ μύσους μύσας τε θείας μου,* id quod ibi versum est: *dapes et sanguinis ex fastidio et fanaticos sacerdotes.* 6) Edit. Aldina: *Θοίναν αἵματος ἐκ μύσου.* Jam, cum nullum exemplar genuinum textum praebeat, ex singulis diversitatibus eam lectionem effingemus, quae verissima nobis videtur esse. Pro σπλαγχνοφάγων ex edit. Complut. receptum σπλαγχνοφάγους cum Θοίναν constructione jungimus; σπλαγχνοφάγους autem dictum est pro simplici φάγοντας, neque enim quis facile in conjuncta voce σπλάγγχον haeserit; vide enim Sophocl. Trach. v. 821. Ajacis v. 221. ibique HERMANNUM. Reliqua purissime servavit Cod. Alex. peccans in solo ἐκ μέσου, pro quo lege ἐκμύσου, ad quam lectionem Cod. Vat. cum Edit. Bas. altera proxime accedit, adeoque Aldina, quamvis male distracta voce, vere expressit; etenim ἐκμύσου est adjectivum formatum ut ἐκδικος, ἐκνομος, ἐκμιδος et sexcenta alia. Αἷμα ἐκμύσαν = αἷμα ἀθῶον = יָדוּ עַד 2 Sam. 3, 28. Sanguis innocens est infantum, misere a parentibus immolatorum, quem consumi cum carne a sacerdotibus auctor contendit (Θοίναν σαρκῶν

θρ. καὶ αἵματος ἐκμύσου). Quod eo magis
 fandum videri debebat Sapienti, quod ne ani-
 alium quidem carne cum sanguine vesci Israelitis
 ebat, Levit. 17, 10. Plutarchus περὶ δεισιδαι-
 νίας tradit, parentes sacrificiis, quibus infantes
 s immolarentur, interfuisse. Quam rem Noster
 auget, ut ab ipsis parentibus interfectos infantes
 intendat, nisi malis, eos interfectores h. l. dici,
 od sacerdotibus infantes immolandos tradant. —
 ἴσας θιάσου — ἀβοηθήτων; sunt membra pa-
 tela duobus superioribus. Parum autem refert,
 post μύσας addatur τέ necne. Aliis in locis,
 auctor bina membra conjuncta binis aliis ἐκ
 παλλήλου opponit, copula τέ uti non solet.
 tur h. l. a Cdd. una parte exhibita ab altera
 lecta rectius a nobis omittitur. Θιάσος, sacri-
 um in dei alicujus honorem cum pompa cele-
 tum, qualia Baccho exhiberi solita. Cap. 14, 23,
 locus mire cum nostro, qualem effinximus,
 spirat, sacrificia dicuntur κρύφια μυστήρια et
 ιανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κῶμοι. Μύσας, sa-
 dotes, utpote initiatos sacris scelestissimis. Ψυχ.
 ηθ. = τέκνων. Totum igitur locum sic mecum
 ribe: τέκνων τε φονέας, ἀνελεήμονας καὶ
 λαγχνοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίραν καὶ
 ατος ἐκμύσου, μύσας θιάσου καὶ αὐθέγτας
 εἰς ψυχῶν ἀβοηθήτων ἐβ. ἀπ.

V. 8. Ἐφείσω, leniter tractasti eos, utpote
 vives. Προδρ. — σφῆκας. Vide Exod. 23, 28.
 deus minatur, se missurum vespas. Occurrunt
 dem minae in Cananaeos Deut. 7, 10., et vespas
 e missas esse, obiter dicit Jos. 24, 12. quam-
 nusquam in pugnarum Cananaeorum narra-
 te memorentur, quod h. l. fit. Audacter Rabbini
 nulli tradunt, vespas in oculos Cananaeorum
 instructorum involando impedivisse, quo minus
 proelio hostem viderent sicque fugatos persecu-

tas esse et necasse. Sunt etiam, qui existiment, צרעה metaphorice intelligendum de terrore Cananaei immittendo vel immisso, cum parum credibile sit, a vespis gentes integras a sedibus suis expul-
sas. Contrarium docent HERODOTUS, APPIANUS et BOCHARTUS in Hieroz. lib. IV. p. 2. Sed quae-
cunque de locis Vet. Test. statuas, certe Noster metaphoricum sensum exprimere noluit. Κατα-
βραχύ, paulatim, ut vitae poeniteret ante actae
et dea obedirent. De caede, quam pedetentim
factum iri, deus praedixit, vide Exod. 23, 30.

V. 9 — 14. Lenitatis autem, qua ad meliorem
frugem ducere eos volebas, nec impotentia in
caussa est, nec timor. Quis enim tibi, si poenis,
quas meruerant, eos adfecisses, hoc exprobraret,
aut resisteret?

Θηρίοις δεινὰς etc. cuius rei multa exempla
prostant in Vet. Test. 1 Regg. 13, 24. 2 Reg. 2,
23. etc. — Λόγω, solo mandato. Cf. Ps. 83, 1.

V. 10. Κρίνων pro κατακρίνων puniens, ut
saepissime. Simillimam sententiam vid. Rom. 2, 4. —
Οὐκ ἀγνοῶν = καίπερ γινούς. Πονερά ἢ γέν.
αὐτῶν non, quod vulgo vertunt: pravum hominum
genus, nam omisso αὐτῶν scriptum esse deberet
ὅτι (αὐτοὶ) γένεσις πονερά vel ὅτι αὐτῇ ἢ γένεσις
πονερά. Potius γένεσις potestatem originis tuetur.
Hoc enim vult auctor, vix natos vel a natalibus
istos pravos esse, quo apte depravati Cananaeorum
mores notat. Vel innuit Chamum, Cananaeorum
avum, adeo protervum, cuius filio ipse Noa male-
dixerit, Gen. 9, 18. sqq. Pravi ejus mores ad
nepotum vitam transiverunt, unde, contracta con-
suetudine peccandi, et in alteram quasi naturam
eis versa, fieri non potuit, ut in melius sese
mutarent. Quo circa Sapiens: ἐμφυτός ἢ κακία
αὐτῶν.

V. 11. Σπέρμα — ἀρχῆς. Haec verba ΓΑΛ-
 1s uncis includenda esse recte monuit. Ἀπ-
 χῆς h. e. ubi inceperunt esse gens. Καταρ.
exitio devotum. Sic execrationes Chamo dictae
 tenderentur ad ejus progeniem. *In Chamo jam*
tio devota est gens. 2) *execrabilis, pessimus*.
 ud LUCIANUM Polyphemus de Ulysse: οἶα πέ-
 θα ὑπὸ τοῦ καταράτου ξένου. — Εὐλαβ.
 . ne quis ad rationes te vocet. Haec supplenda
 e, prodit ex seqq. Ἐφ' οἷς — ἐδίδους, *in qui-*
peccabant, securitatem dedisti, sinebas eos
 ure pergere in peccando, nec statim severas
 enas sunsisti.

V. 12. Τίς ἐρεῖ. E nexu sententiarum supple:
 am si ἀδειαν non dedisses, vel simul omnes
 tio dedisses. — Ἀπολ. = καίπερ ἀπολωλότων. —
 ἰτά pro περὶ v. 14. Aeschin. ad Ctesiph. p. 515.
 most. Phil. 2. p. 68. Itaque κατὰ junge cum
 καλέσει non cum ἐποίησας, quam structuram
 sitio verborum, Nostro frequentata, respuit.

V. 13 et 14. Qui in universum dicti modo
 unt (τίς), singuli nominantur. — ὦ refer ad
 ὅς non σοῦ; *cui omnia cordi sint*. — ἵνα
 ξῆς ut probes h. e. qui flagitet, ut probes, te
 n fuisse injustum. De sententia cf. Job. 36,
 . sqq.

V. 14. Περὶ ὧν ἀπ., *si quos forte perdi-*
ses.

V. 15 — 18. Sed tu justus es simulque benignus. — Fons harum virtutum.

Ἄλ. ἡγουν. τῆς σ. δυνάμεως. EICHHORNIIUS
 ναμιν sumit pro ἀρετῆς; sed potestatis notio ab
 l. non aliena, nam qui injuste agunt, vel ini-
 tiam inferunt, saepissime metu, ne accipiant
 urias, et imbecillitatis sensu eo feruntur. Neuter
 deo locum habet, qui omnium rerum fabricator,

omnia gubernat. Injuste igitur agere maxime abhorreret a potentia divina, fonte justitiae, quod sqq. monstrant. — Hanc vero sententiam cogitando addas, quae consequitur ex disputatis: igitur quamquam ad unum omnes simul internecione delevisse, justitiam certe exercuisses, et demonstrasses, severas poenas eos meruisse. Ἡ γὰρ — ἀρχή. Itaque qualiscunque demum fuisset Cananaeorum poena, certe non injusta fuisset.

V. 17. Potentiam tantum probas dubitantibus, quos audaciae etiam inter illos, qui te potentissimum agnoscunt, arguis. [Vide tamen notata ad vers. seq.]

Ἀπιστούμενος, si tibi fides negatur, nempe quoad potentiam tuam perfectissimam. — Εἰδῶσι scil. τὴν σὴν δύναμιν, quales Judaei. Ἐξελέγγεις τὸ θράσος, arguis audaciae, nempe poenis, quibus audacia humana punitur et potentia manifestatur divina. — Nonnulla exemplaria latina exhibent: qui te nesciunt; quo fit oratio parallela. Lectionis οὐκ ante εἰδῶσι, nullus mihi graecus testis adest praeter Augusti editionem, quae infimo margine voculam habet; reliqui omnes silent, et recte, etenim admodum incommode ignaris θράσος tribueretur, pro quo qui e Compl. edit. θάσος recipere vellet, is meminerit, faciliorem lectionem mutari in difficiliorem non solere.

V. 18. Ἡμᾶς nos homines, non solos Judaeos. Δεσπόζων ἰσχύος non pro concreto ἰσχυόντων, sed qui imperas potentiae tuae h. e. qui potentissimus es. Πάρεσι τὸ δύνασθαι; qua potentia, si forte homines nimis elati tibi resistere conantur, reprimis, quaeque te ab omni injuria tutum reddit. — Non negamus, in praeposito σὺ δέ paululum nos offendere, utpote cui nihil opponatur. Secundum interpretationem modo expositam vel omnino non expectares σὺ vel alio loco positum,

v. c. ante κρίνετε. Σὺ δὲ vero praepositum monstrat, sibi opponi non tam ea, quae fiunt, quam eos, qui agunt. Quocirca qui loco ἐνδείκνυσαι ex conjectura legere malit ἐνδείκνυται et voc. ἐξελέγγεις substituendum putet ἐξελέγγει, is nostrae suam sententiam subscribat. Qua recepta lectione deo oppositi sunt homines potentes, tyranni, qui, si potestas in dubium vocatur, adeoque cives se ei parum subjiciunt, eam non dubitantibus modo, sed etiam gnaris (h. e. sontibus et insontibus) poenis demonstrant gravissimis, scil. virium impotentes; deus contra bene moderans potentiam (δεσπ. ισχ.), quae, si velit, semper ei praesto est (πάρεσι γὰρ — δύνασθαι), non modo non injuste agit, verum etiam clementiam exercet. Θράσος autem refer ad ἀπιστούμενος, cujus potestas audacia appellatur, quia, insontes parum curans, hos quoque laedit. Textus vulg. lectionem ita ortam esse suspicor, ut scriba aure vel oculo lusus propter sequens σ loco ἐξελέγγει scriberet ἐξελέγγεις; quo facto, ut concinnior fieret oratio, ἐνδείκνυται mutatum est in ἐνδείκνυσαι.

V. 19 — 21. Qua clementia, in Cananaeos exercita, Israelitae incitantur cum ad eandem virtutem colendam, tum ad spem, fore, ut sibi peccata condonentur. — Causas, cur non subito omnes Cananaeos deus deleverit, sed sensim sensimque ex patria expulerit, Vet. Test. adfert primam, ut adessent, qui obedientiam Israelitarum erga Jehovam tentarent, Judic. 2, 22.; alteram ne regio illa inculta maneret Exod. 23, 29., nam Israelitarum numerus non is erat, qui eam totam colere et implere hominibus potuisset; tertiam, ne, deficientibus incolis, ferae terram occuparent l. c.

Τὸν δίκαιον, qui ad justitiae laudem adspiret, quales Judaei. Μετανοίαν = τόπον μετανοίας vel διδως sume sensu concedendi et permittendi Act. 2,

27. KLEUKERUS vv. *ὅτι* — *δίδως* vertit: „quia das (dedisti) poenitentiae locum Cananaeis.” Non obniterer, dummodo ne praecessissent vv. *διὰ τῶν τοιούτων ἔργων*.

V. 20 et 21. Utitur argumento a minori ad majus.

Δεήσεως, *התחנ* sign. *preces et gratiam* Jos. 11, 20. Esr. 9, 8., quo duplici significato lus auctor *δεήσιν* scripsit pro *χαρίν*. Teste THILONE vv. *καὶ δεήσεως* absunt a Cd. Alex., sex Parisiens. et Ed. Compl.; contra tres alii Parisienss. exhibent *καὶ δέσσωσας*; et in optimis Vers. lat. Cdd. Sangerm., S. Theod. et Corbej. duobus inserta sunt vv. *et liberasti*. Hinc Vir ille doctissimus *καὶ δέσσωσας* veram lectionem habet; mihi vero genuina scriptura *καὶ δεήσεως*, quia non intelligebatur et salvo sensu abesse a textu potest, in Cdd. una parte prorsus omissa, in altera in *καὶ δέσσωσας* mutata esse videtur. Accedit, quod e lectione *δέσσωσας* sensus prodeat a nexu sententiarum alienus; nam Cananaeos a morte minime fuisse liberatos, sed sensim sensimque, quo poenitentiae tempus relinqueretur, internecioni traditos, a Nostro contenditur.

V. 21. *Ἀκρίβεια*, *provida cura*, ne quis laedatur, aut nimium poenarum luat. Opposita est *ἀκρίβεια* iracundiae temerariae et inconsideratae, qua regi homines saepe sese patiuntur. *Ἐκρινάς* pro *κρινεῖς*. — *Ὁρκους καὶ συνθήκας* perhendiad. *foedera jurejurando sancita*. *Ἀγαθ. ὑπόσχ.* *bonarum promissionum*; in quibus (foederibus) egregia et jucunda promisisti nobis, Eph. 2, 12. Rom. 11, 24.

V. 22. Haec sententia transitum parat ad iterum commemorandos Aegyptios. *Ἡμᾶς οὖν παιδεύων* — *μασιγῇς*, inversa dicendi ratione pro *ἡμ. οὖν παιδεύεις* — *μασιγῶν*, nos igitur instituis, variis poenis (iisque levibus) inimicos nostros ad-

iendo; quamquam omnes simul eaque atrocissima
ena delere poteras. — *Μυριότητι* non, quod
interpp. volunt, acerbitas poenarum Cananeis
licitarum significatur, sed *varietas* levium poena-
m, quam interpretationem ipsa verba *μυρ. μαρ.*,
cludendi particula *οὖν* et seqq. *ἵνα σου τὴν*
αἰ. μεριμν. efflagitant. — *Κρίνοντες*, *judican-*
vel punientes nempe alios homines. *Κρινόμενοι*,
prople a te. "Ελεος vel *poenarum remissionem*
finem.

V. 23—27. Redit ad poenas Aegyptiorum
tio quidem minus acerbis, post servatos autem
avos mores maxime severas.

"Οθεν, et ad benignitatem demonstrandam et
is instituendos de ea. 'Αφροσύνη ζωῆς, *vitas*
sipientia constat dei veri neglectu, cultu ani-
alium etc. — *Βδέλυγμα* apud LXX saepe *ido-*
m et *quodcunque ad idolorum cultum pertinet*,
Regg. 11, 5. H. l. intelliguntur bestiae, quas
orum loco Aegyptii habebant. — 'Εβασάνισας
rsisti tantum; igitur non statim et atrocissimo
odo nec simul omnes internecioni dedisti. Vide
25.

V. 24 et 25. *Τῶν πλ. ὁδ. μακ. ἐπλ.* hyperbolice
ro: quam longissime aberrabant. *Καὶ ἐν ζ. τ.*
ζθ. ἄτιμα, quae adeo inter animalia Israelita-
um contemnuntur, angues, crocodili, feles, canes
c. Si *ἐχθροί* essent, quod opinantur interpp.,
egyptii, καὶ sensu careret adeoque *ἐχθροί* plane
iperfluum foret, vel saltem, si discrepantem
egyptiorum aliorum alia animalia colentium aut
ontemnuntium venerationem perstringere auctor
oluisset, obscuritati quasi studuisse videretur. —
ἡς ἐμπαιγμ. *ludibrio*; non atroces poenas immi-
sti, sed lusorias, quibus magis ludificari eos vo-
listi, quam cruciare. Cf. C. 11, 15. Caeterum

paranomasia latens in πασίῃν, ἐμπαιγμέν, παιγνίῳς, praeter alias multas, graecum archetypum arguit.

V. 26. A vers. 16. usque ad hunc dei clementiam in puniendis peccatoribus exposuerat. Jam vero in philosophando de Aegyptiorum fati ita pergit: Qui levi poena adfecti et parum curantes dei clementiam ad meliorem frugem non redeunt, sed in vecordia obstinaces perseverant, isti atrocissimas poenas expendunt. Id, quod etiam evenit Aegyptiis.

Παιγνίῳς ἐπ. lusu castigationis, levi poena. Ἀξίαν Θεοῦ deo dignam h. e. ejus potestate, igitur maximam. Πειράσουσι supple: ut Aegyptii experti sunt. Teste GROTIUS nonnulla exemplaria exhibent lectionem πειράζουσι nihil sensum mutantem.

V. 27. Ἐφ' οἷς — ἀληθῆ. Sic construe verba: *κολαζόμενοι γὰρ ἐν τούτοις (Θηρίοις), οὓς (ἀ) ἐδόκουν Θεοῦς, ἐπὶ τούτοις, ἐφ' οἷς αὐτοὶ πάσχοντες ἡγανάκτουν, ἐπέγνωσαν Θεὸν ἀληθῆ, ἐν πάλαι ἡρνοῦντο εἰδέναι, ἰδόντες scil. αὐτόν. — Ἐπὶ τούτοις, ἐφ' οἷς ἀ. π. ἡγανάκτουν. 1) prae-ter ea, quae, cum premerentur (πάσχοντες), aegre ferebant, seu, quibus indignabantur; intellig. minores calamitates, quas mutatis Nili aquis in sanguinem Aegyptii perpassi sunt. Ante ἐπέγνωσαν supple e vers. anteced. μὴ νοουθετηθέντες non mutatis tamen moribus. 2) Ἐπὶ τούτοις, ἐφ' οἷς propterea quod. Brevius autem ita dixisset: ἐπὶ γὰρ τῷ πάσχοντες ἀγανακτῆσαι. Sic Dinarchus contr. Demost. ἐξέβαλες σὺ Ἀρχίνον ἐκ τῆς πόλεως ἐπὶ (propter) προδοσίᾳ. Prius placet. Ἰδόντες (quasi) videntes eum (in poenis et miraculis). Ὅν — εἰδέναι quem modo se nosse negaverant, quamquam cognoscere facile poterant. Fortasse auctor haec sumsit ex Pharaonis responso, Exod. 5, 2. Πάλαι modo. Cf. VALKENAR. ad Eurip. Hipp. 1085. Aptè ad solos Aegyptios referre licet,*

ae a v. 23. leguntur; non enim constat, Cananaeos etiam animalia divino cultu prosecutos esse, apter vespis vexati sint ante caedem. Quod ro Menochius statuit, Cananaeos BEELEZEBUB, *um muscarum*, coluisse, quam ob rem muscis et abonibus cruciati fuerint, id, ex quo fonte userit, nescio. — Διό, vel ut cognoscèrent am, vel quia indignabantur tantum, non mutatis oribus. — Τὸ τέγμα τῆς καταδίκης. *Extrema* iena constabat morte primogenitorum atque Pharonis exercitusque interitu in sinu arabico. Si ananaeos simul comprehendis, cogites de eorum eade, qua a Judaeis perierunt.

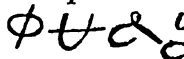
CAP. XIII. XIV. XV.

In capp. praecedd. injecta mentione idololatriae Aegyptiorum et Cananaeorum, longius prospiciens auctor inde ab hoc cap. usque ad c. XVI^{um} e origine et turpitudine ejus ita disputat, ut rimum in id genus inquirat, quod rerum creatarum, deinde quod humana arte fabricatarum cultu ernatur.

V. 1—9. Omnes quidem idolatrae stulti sunt, ipote qui ab operibus, eorum pulchritudine et ribus creatorem (h. e. fabricatorem) ejusque virtutes non agnoscunt, sed rebus ipsis animo inhaerentes pro diis eas habent.

Μὲν γάρ opposita sunt verbis *ταλαίπωροι δὲ* 10., ubi de majore turpitudine alius idolatriae meris ejusque origine sermo fit. — Φύσει. Ne corrupta Adami peccato natura humana intelligatur; nam Φύσει h. l. auget tantum stultitiam, quae tum hominem occupavit et quasi in naturam artit. Sic *πεφυσμένα* dicuntur vitia et virtutes, iae altas in animo radices egerunt. — Παρῇν,

ἰσχυσαν etc. Quasi gestam auctor rem exponit, quamvis sui aevi homines simul comprehendit c. v. 17. 18. C. 14, 1. etc. — Ὁρωμ. ἀγαθ. cf. Rom. 1, 20. Ἀγαθὰ, quaecunque a deo utilia sunt creata. Respondet h. l. τοῖς ἔργοις. Τὸν ὄντα Nachtigallus cum aliis pro versa voce hebr. הוה habet, Exod. 3, 14. cf. C. 6, 3. Aliis, ut BRUCKER, collato dei nomine τὸ ὄν Platoni usitato, placet, Nostrum veritatem hebraeam platonica veste superbire voluisse. Magis vero sententiarum nexu convenire videtur, τὸν ὄντα adjectivi loco sumpto, supplere Θεόν, verum deum, qui vere existit, contrarii enim sunt fictitii, res creatae, quae venerantur.

V. 2. Πῦρ. Persis, Chaldaeis, Aegyptiis ignis deus erat, VULCANUS Graecorum et Romanorum. Πνεῦμα, Boream, Eurum, Zephyrum et Notum Graecorum et Romanorum. Ἡ ταχινὸν αἶρα = πνεῦμα, vel αἶρ dictus est pro nebula, nubibus. Homer. II. 5, 776. ibique Eustath. Sunt etiam hymni nubium in Orphicis, Alii vv. τὸν ταχ. αἶρα pro glossemate habent; at nimis doctum est, quam ut tale sit. — Κύκλον ἄσρων vel planetas = ἄσρα, κυκλούμενα, Venerem, Saturnum etc. vel potius stellas omnino, quibus terra circumdata esse videtur, quarum cultus potissimum apud Persas vigebat. — Βίαιον ὕδωρ, fluvios et maria. Φωσῆρας οὐρανοῦ, solem et lunam a Persis, Aegyptiis et aliis cultos. Πρυτάνεις κόσμου rectores mundi. Notum liquet, utrum ad deos spectet, an ad Φωσῆρας οὐρανοῦ. Grammatica ratio ex hac difficultate non expedit, cum de articulo vel omittendo vel adiciendo Noster non admodum anxius sit. Aegyptii ignem coelestem interdum noctuque lucentem h. e. solem et lunam nominant (Φθις) ordinatorem, constitutorem rerum. Vide LA CROZ.

resaur. epistol. Tom. III. p. 155. Hinc verisimile
 , philosophum nostrum, Aegyptiorum opinionem
 perstringeret, *πρυτάνεις κόσμου* objecti, quod
 unt, loco posuisse, *Θεούς* vero explicationis
 itia adjecisse.

V. 3. *᾽Ων* scil. *ἔργων*. *Γνώτωσαν* et v. 4.
ῥάτωσαν non pro praes. temp. nam vitio ido-
 ris vertitur, quod non cognoverint cf. v. 9.
gignoscere debebant, nempe e rerum fabricatarum
 lchritudine. Cicero de natura deorum: Sic
 ilosophi debuerunt, si forte primus adspectus
 indi eos perturbaverat, postea, cum vidissent
 tus ejus finitos et aequabiles, omniaque ratis
 dinibus moderata immutabilique constantia, in-
 ligere, inesse aliquem non solum habitatorem in
 c coelesti ac divina domo, sed etiam rectorem
 moderatorem et tanquam architectum tanti operis,
 itique muneris. Conf. quoque Xenoph. Memorab.
 i a Socrate argumentum, quod duxit ab eo
 men, tractatur. *Τούτων ὁ δεσπ. τούτων* pendet
δεσπότης; sic v. 4. *ὁ κατασκευάσας αὐτὰ*.

V. 4 et 5. *Ἐκπλαγέντες* supple *Θεούς ὑπε-
 ἱμβανον αὐτὰ (τὰ ἔργα)*. *Ἀναλόγως* eadem con-
 idendi ratione, quae obtinet in aliis rebus, ubi
 c. ab effectis eorumque viribus ad eum, qui
 fecit, ejusque virtutes ratiocinando pervenimus.
 lii: *ope rationis*, qui usus nequit aliis locis com-
 obari. — Jure autem mireris, quod, cum verba
ἡγῆται et *ἐνέργεια* interposita sint, ad solam
 lchritudinem Sapiens redeat. Minime igitur du-
 kes *καί* ante *καλλονῆς* in textum recipere ab-
 dit complut. servatum, omissum a reliquis testibus.
 ic *μέγεθος* respondet *δυνάμει* et *ἐνεργείᾳ*.

V. 6. *Μέμψις ὀλίγη*, *parva vituperatio*;
 mparatione facta cum illis, qui hominum opera
 figmenta divino honore prosequuntur, hi parum

vituperandi sunt, cum adeo ii, qui deo cognosce
ex operibus student, facile in errorem abripiantur.

V. 7. Πείθονται τῇ ὄψει oculis decipi
patiuntur. Fere idem statuit Philo de decem
culis pag. 192, Ὅτι nam.

V. 8. Πάλιν limitat aut corrigit h. l. τῶν
1 Joh. 2, 8. quem usum apud profanos fru
quaeras.

V. 9. Στοχάσασθαι τὸν αἰῶνα mundum
plorare. Bene GROTIUS: Facilius est ex sum
ita bene congruente unum ejus summae opific
quam omnes naturae partes cognoscere, astro
cursus, caussas ventorum et maris aestum et tem
motum et eorum, quae μετέωρα dicuntur, et
mantium naturam, generationem, partes, earum
usum, arborum herbarumque et metallorum, ge
marum lapidum proprietates, quae vel singula
mensi sunt operis." Contra usum vero στοχάζε
cum accus. Sapiens conjunxit.

V. 10. Infelicissimi ii sunt, qui opera
humanae venerantur. Ταλαίπωροι, supple ο
εἰσιν. — Καὶ ἐν νεκροῖς — οἵτινες, et in re
mortuis, inefficacibus, spes est eorum posita,
etc. De sententia vide Jer. 10, 14. Qui ο
dei venerantur, ii saltem ab illis aliquid vel
vel mali exspectant et experiuntur, ut taceam
naturae magnificentia omnia superari. — Χρυσὸν
ἐμμελέτημα i. e. aurum et argentum, e quo fi
ras, deos repraesentantes, adfabre effingendo
exercita est; itaque intell. quasi scripisset: χρυ
καὶ ἀργυροῦν τέχνης ἐμμελέτημα. Simili rati
in Actis apost. C. 27. v. 19. οὐκ ὀφείλομεν νομίσαι
χρυσῶ ἢ ἀργύρῳ — τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.
Ἀπεικασματα ζώων. Animalium effigies a
Aegyptios duplicis erant generis; partim enim
humanarum et belluinarum partium forma com
nebantur, partim solam bestiae formam referebant.

le illarum una forma vide Herodot. 2. C. 42.; de hoc genere agit Clemens Alex. Strom. 5. p. 671. *ἰδὼν — ἀρχαίαν, statuam lapideam, vetustate venerabilem.*

V. 11 — 19. Commemoratis figuris aureis et argenteis deorum, imaginibus animalium, statuīs lapideis, quas divīno honore prosequerentur, auctor ostremo de simulacris ligneis ita disputat, ut originem hujusmodi idolorum monstret sua in re facem ei praetulit Jesaias in C. 44, 14 (q.), deinde materiae tenuitatem, vile idoli premium et quod egeat ope aliena, rideat, postremo ultitiam implorandi ab eo in vitae angustiis auxilium perstringat.

Εἰ δέ. Apodosis incipit a verbo ἀπέκασεν 13. Καὶ etiam, alii, collato hebr. י, exponunt *impli gratia*; quod quomodo locum habere possit, non video, cum novum idolorum genus censetur. — Εὐκύν. Φυτόν *flexilis arbor* h. e. *jus truncus non nodosus et propterea supellectili rectus* (εὐθύς) aptus. — Ἐκπρίσας nempe ex aliarum rerum copia. — Σκεῦος εἰς ὑπηρεσίαν; 2 Tim. 21. σκεῦος εὐχρηστον εἰς ἔργον.

V. 12. Τὰ δὲ ἀπ. Δέ continuat orationem τοιμ. τρ., ignem intelligit, quo cibis coquitur paratur. Ἐνεπλήσθη *satiatus est*. Igitur aliquid litatis ex istis ἀποβλ. cepit.

V. 13. Τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπ. *quod ex illis regminibus rejectum est*, ut ne cibo quidem rando aptum, quippe nimis nodosum (ὄζυμ.). — ἐπιμ. ἀργίας *in studio inertiae* h. e. *tempus bsecivum impendens*. Igitur et ipsa materies is erat, nec studium artificis ardens. Ἐμπειρία *prudente experientia*. Sola experientia effinxit in trunco hominis imaginem, non ne neque sapiente consilio, quibus regitur, qui

condidit navim (τεχνίτης σοφία κατεσκεύα C. 14, 2.).

V. 14. Μίλτος *minium*; color minimi pro Φῦκος *fucus*; de cujus generibus colorando insipientibus vide SCHNEIDERI harum rerum maxime gnari Lex. gr. s. h. voce.

V. 15. Οἶκημα non basin intell. sed *aedilam parietis*, quam seqq. quoque indicant.

V. 16. Προενόησεν, non, *novam curam ingerit*, quod nonnulli interpp. volunt, sed describendum *studium idoli clavibus (σιδήρω) adfigendi*.

sententia vide Jes. 44, 12. Περὶ κτημάτων, parta conserventur novaque addantur.

V. 17. Γάμων, ut faustae sint nuptiae ceptae.

V. 18. Βάσει metonymice *pedibus*. Ἀπετάτον, 1) *qui nihil expertus est*. 2) *ignoransim*, qui plane nescit, qua ratione necessarium hominum sit subveniendum.

V. 19. Πορισμοῦ h. l. potissimum *quaes* qui e mercatura fit. Ἐργασίας καὶ χειρῶν hendiad. pro *ἐργασίας τῶν χειρῶν*. Ita vero junguntur καὶ περὶ εὐτυχίας ἐργασίας τῶν χειρῶν *ut manuum opera bene cedant*. Εὐδράνειαν *vi et facultatem* ad quaestum faciendum et operibus manibus perficienda necessarias.

C A P. XIV.

Argumentum vide ad C. 13.

V. 1—8. Transit Sapiens ad stultitiam eorum qui, quamquam omnipotens deus trans maria limes sospites ducat, tamen ligneam statuam navigantes invocant.

Πάλιν, praterea. — Στέλλεσθαι πλ

1) *parare navigationem*, rebus ad navigationem

necessariis se instruere. Σαθροί. ξύλον, deum ligneum, quem domi servat, *penates*. "Αγρία κύματα poetice mare. 2) ἐλλεσθαι πλ. ii etiam dicuntur, *qui navigant*. Hesych. *σειλάμενοι* = *πλεύσαντες* et Phavorin. *ἐλλομαι ἐπὶ θαλάττης, τὸ παρῆναι*. Sic ἄγρια κύματα non mare in universum notant, sed tempestatem, et σαθροί. ξύλον sunt *dii tutelares*, quos Veteres secum habebant in navi, quosque implorabant orta procella. Horat. Od. 1, 14.

— non tibi sunt integra linthea,

non dii, quos iterum pressa voces malo.

V. 2. Causa, cur absurdum sit, ligneo deo magia confidere, quam navi, adfertur, quod navim cum consilio et adfabre exstructam deus gubernet. (Id quod non cadit in idolum, casu in dei honorem evectum, horisque subcessivis fabricatum, quodque deus odio habet).

Τεχνίτης. Sive legas τεχνίτης σοφία sive τεχνίτις σοφία res eodem quidem redit, tamen hoc exquisitius.

V. 3. "Οτι ἔδωκας — ἀσφαλῆ. Perperam nonnulli transitum Israelitarum per mare rubrum h. l. memoratum opinantur.

V. 4. "Ἰνα κἂν — ἐπιβῇ. AUGUSTUS: „etiam si quis sine navigio mari se tradat." Quod ut a sententiarum tenore alienum est, ita verbis. Potius: *ut vel sine arte navigandi aliquis, navim conscendere, audeat*. Noachus quoque imperitus erat navigandi. Eodem res rediret, si cum nonnullis Cdd. ἵνα omitteres; quod tuearis, utpote sententiam obscuriorem reddens.

V. 5. "Εργα non lignum et reliqua materies navigio construendo apta, sed *res eae omnes, quae ope navigationis hominibus utilitatem adferunt*, quaeque sine illa forsitan nulli usui fuissent, *merces*. Σχεδία = ἐλαχίσω ξύλῳ; cujus exiguitas

ostendit potentiam et curam divinam; cum t parva navicula homines ex vasto et pericul mari incolumes evadant. — Διευώθησαν pro pr

V. 6. Gubernationis divinae documento Noachus cum suis. Ἀρχῆς = ἀπ' αρχῆς, ol C. 9, 8. Ps. 73, 2. Γιγάντων, Gen. 6, 4. Ἐλ τοῦ κόσμου, Noachus cum suis, in quibus s futurae posteritatis spes posita erat. Σπέρμα γε σεως posteritatis semen, filios Noachi, Semi Chamum, Japetum, unde orti homines reliqui.

V. 7. Rationem subjungit, cur deus gubern verit Noachi navigium. Εὐλόγηται benedictum ligno, hinc adamatur a deo, Matth. 25, 34. οὐ γιγ. δικαιοσύνη, per quod justa, bona, deo grata, sunt.

V. 8—10. Opponuntur navigio idolum ejusq fabricator, ambo deo invisi et interitui dicati.

Ὅτι ὁ μὲν etc. Clarius sensus appare verbis ita dispositis: ὁ μὲν (scil. ἐπικατάρat ὅτι εἰργάζετο, τὸ δὲ (ἐπικατ.) ὅτι Φθαρτὸν Ἰδεὸς ὠνομάθη. — Φθαρτὸν quamquam inter subjectum.

V. 9. Ἀσέβεια abstr. pro concr. quod c impietate aliquis effecit, h. l. idolum impie j bricatum.

V. 10. Κολαθίσεται, nempe interitu.

V. 11—13. Causa interitus idolorum: pr terquam quod mala multa ex eorum cultu tanqu fonte scaturiunt, origo quoque eorum nova est.

Διὰ τοῦτο, quia ambo punientur. Ἐν εἰδὸ ἐθν. ἐπισκοπή ἔσαι. Nisi alii loci obstarent, εἰδῶλων vita negatur v. gr. C. 14, 29., facile adducereris, ut, Nostrum cum multis aliis Juda εἰδῶλα ethnicorum pro daemonibus habuisse, s tueres. Reliqui autem loci nos cogunt, ut ἐπισ πᾶν catachrestice dictum putemus pro poena, q interitus eis paratur, quamquam mortuis.

κρίματι. Scribe ἐν κρίμασι scil. ὄντα. Cf. 1. Chron. 3, 2. — Βδέλυγμα, γῆρῳ, quod deo odio est et hominibus esse debet.

V. 12. Ἐπίνοια, *animi adtentio*, dummodo quis animum ad idola paululum convertat, is jam implicatus est τ. π. Πορνεία. GROTIUS ad h. l.: Verissimum, nam foedissima quaeque in deorum sacris peragebantur. Praeterea narrabantur adulteria Jovis, Neptuni etc. Sic fiebant miseris et religiosa delicta." Sed ex sententiarum nexu prodit, h. l. *vitiositatem* in universum vel potius idololatriam significari: Jehovah enim verum deum, quasi conjugem populi Israelitici qui non colit, is πόρνος.

V. 14 — 21. Illustratur aliud idolorum genus duobus exemplis, a vana hominum opinione oriundum.

V. 15. Ἀώρῳ γὰρ. Γάρ ex. gr. Rom. 7, 2. *Αώρος intempestivus* est dolor, quia filius, priusquam ad maturam aetatem pervenit, obiit mortem. *Μυστήρια* formulas precandi arcanas et symbola. Tradidit similem idoli originem in libris Antiqq. Diophantus Lacedaemonius, adlato eo, quod Syrophani, Aegyptio diviti, evenisset, qua de re vide Fulgentii Mythologicor. I. et GROTIUM ad h. l.

V. 16. Καὶ γλυπτὰ falso ad praecedentia ita referunt, ut novum exemplum a verbis οὗς ἐν ὄψει incipiat; quae verborum dispositio quam falsa sit, praeter alia argumenta, versus 21^{mus} ostendit. Nos igitur, posito maximo signo ante καὶ ab hac particula alterum exemplum ordiri arbitramur. — Τυράννων ἐπιταγαῖς, h. e. obsequio erga tyrannos. Etenim vel mandatis reges imperabant, ut ipsorum forma sculptura exprimeretur, vel statuas confici patiebantur, quae procedente tempore ab imperita plebe adorabantur.

V. 17. Ἐν, ὄψει, *coram*. Πόρρωθεν רחוקה 2 Regg. 20, 14. ἢ πόρρωθεν ὄψις *facies* (regum)

quae procul aberat. Aliis interpp., πόρρωθεν parum intellecto, ὄψις pictura est, quam mittendam sibi curavissent incolae longinquae a regi sede regionis, ut e longinquo (πόρρωθεν) simulacra (εἰκόνας) imitarentur. Ἐμφανῆ, Augustus pulchri reddit, sed ἐμφανής neque pulcher est et v. demum de pulchritudine agitur. Potius εἰς ἐμφανής, effigies, quae regem monstrat tale qualis est, in qua rex quasi conspicitur; vel junctum ἐμφ. cum verbo ἐποίησαν, ut sit, publice exsuerunt imaginem. Διὰ τῆς σπουδῆς = μετὰ σπουδῆς certatim.

V. 18. Ars etiam ipsa vulgus adlexit et venerationem hominis excitavit. Eis ἐπίτασιν ad amplificandum at stabilendum inter hominum cultum. Ἐπίτασιν nos et de intensivo, ut loquimur, incremento sumimus, et extensivo. Καί τ' ἀγν., adeoque nescios, quem effigies repraesentat. Γναρός summum erga regem studium, at igna operis pulchritudo ad adorationem permovit. Hae explicationem flagitat verborum ordo. Reliquae interpp. particulae καί vel nullam rationem habent vel ante ἢ τοῦ etc. collocant.

V. 19. Ἐξεβιάσατο; innuitur summum affectus studium et ardor. Ἐπὶ τὸ κάλλιον; majorem pulchritudinem, quam quae regis exevexit similitudinem i. e. imaginem.

V. 20. Πλήθος = ἀγνοοῦντες v. 18. Eandem sententiam profert PHILO in lib. de Giga de Mose loquens: παρ' ὃ καὶ τὰς δοκίμας γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν ἐκ τῆς κατ' αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασεν, ὅτι τοῦ ἀληθοῦς ψευδόμενοι φύσιν, ἀπάτας σοφίσματα δὲ ὀφθαλμῶν ψυχαῖς εὐπαραγωγὰ τεχνιτεύουσι.

V. 21. Συμφορὰ δουλ. rebus adversis viuentes i. e. in perversum abripi se patien-

ha spectant ad exemplum patris, praematuram mortem lugentis v. 15. Vel potius Auctor *λεύσαντες*, soli *τυπαννίδαι* congruum, cum *συμ-α* etiam conjunxit pro *παθόντες*, quo praegnans est structura. Sententia vix mutatur. *Ἀκοιν. μα* Jes. 92, 8. 22. Deut. 6, 4.

V. 22 — 29. Veri dei ignorantiam sequuntur lera et flagitia ex idololatria oriunda. Cf. Rom. 23. sqq.

Ζῶντες πολέμῳ i. q. *πλανώμενοι περὶ τὴν ἰ Θεοῦ γνῶσιν*. Bellum s. dissidium ignorantiae dicuntur paganorum contrariae de diis, eorum gine, potentia etc. opiniones et fabulae. *Τὰ πάντα* haec tam magna mala, quae vv. inseqq. manifestantur. *Εἰρήνην pacem*, felicitatem, oppos. *πολέμῳ*, in quo vivunt. Vitiis dediti deque ari sibi felices esse videntur.

V. 23. *Γάρ* nimirum. *Τεκνοφόνους τελεταίς*, 4. *τελεταίς ανοσίους*; C. 12, 5. ipsi dicuntur *λαγχνοφάγοι ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίαν*. — *ὕφια μυσήρια* = *ἀπόρρητα σύμβολα*, *ιερά ἄρρη-*, *opertanea sacra*, qualia inter Graecos etgyptios celebrantur, Cereris, Isidis, Cybeles, oserpinae, aliorum. Fiebant sacrificia per noctem specubus et locis secretis, in quibus lasciviae misque generis libidinibus sese dedebant. Qui ira eaque adcuratius scire aveat, eum amamus ad JUVENAL. Sat. VI. et IX. et JOSEPHI itiqq. XVIII. 4. — *Ἐξ ἄλλων*. Scribe *ἐξάλλων*. *ῶμαι ἐξ. Θεσμῶν*, *commessationes legum peregrinorum*, h. e. sancitae legibus peregrinis, non divinis, d ethnicis. *Κῶμ.* *commessationes*, inter quas sano modo saltabant et cantabant aliaque perpebant, quae hic referre pudet. Vide 2. Macc. 6, 4. rom. 8, 23. Lactantii Institt. VI. 23. qui locum ostrum ante oculos habuisse videtur.

V. 25. Αἷμα καὶ Φόνος. Duo vocabula rem augment; *caedes tenet eos*, quasi dominatur inter eos. Φθορά, *alios corrumpunt*, vel in perniciem ducunt. Aliis interp. Φθορά h. l. est *stuprum*; sed de hoc in seqq. sermo fit. Ταραχή, *seditioni sunt*.

V. 26. Θόρυβος ἀγαθῶν, vel *perturbatio proborum*, ut auctor dicat, probos vexari, vel ἀγαθῶν neutro genere accepto significatur, bona & facultates fraude atque vi rapi neque earum esse securitatem. Ψυχῶν μισμός h. e. *corrumpunt innocentes malis exemplis et verborum lenociniis*. Γενέσεως ἐναλ. *generis permutatio*, nam mares cum maribus rem habent et cum foeminiis foeminae. Cf. Rom. 1, 26. Γάμων ἀταξία, vel *quod inter consanguineos, patrem et filiam, fratrem et sororem junguntur matrimonia vel concubitus matrimonio junctorum promiscuus innuitur*.

V. 27. Ἀωνύμων, *ingloriosorum*; quo nomine deo opponuntur, cujus gloria egregius factis conspicua celebrabatur a Judaeis.

V. 29. Πεποιθότες h. l. *anteced. pro consequ. divino honore prosequentes*. Ἀδικηθῆναι *damno adfici*. REITZIUS ad Lucian. Opp. II. p. 92.

V. 30 et 31. Sed poena eos manebit.

Ἀμφοτέρα τὰ δίκαια = ἡ δίκη ἀμφοτέρων utriusque flagitii poena. Ἀδίκως, *quod aliis nocent*. Ἐν δόλῳ reservationem mentalem indigitat.

V. 31. Οὐ γὰρ etc. *Non enim refert, quantum potestate praeditum sis, per quod quis juret, sed utrum recte ille egerit necne*. Ἐπεξέρχεται duplici sensu sumas; etenim cum δύναιμι junctum ultionis notionem amplectitur, vid. Hesych. sub h. v.; cum δίκη constructum est *subvenit, subsequitur*. Δίκη τῶν ἀμαρτ. *vindicta petenda a peccatoribus* = δίκη τῆς ἀμαρτίας, quale etiam est perjurium.

C A P. XV.

E contrario Judaeorum felicitatem, quippe
um deum colentium, praedicat auctor. Dein in
n rediens novum exemplum infert hominis,
deum aliquem efformaverit, unde occasionem
ipit de idololatriae insipientia porro disserendi.

V. 1 et 2. Sed tu, vere deus, benignus es et
forte peccaverimus, nobis condonas; nam nos a
cognitione non aberramus. Attamen non de-
quemus.

Ὁ Θεός, nominat. pro vocat. Ἡμῶν. Post
ῶν supple. εἴς. — Ἀληθείς = πισός; deus
em Judaeis summam felicitatem promiserat,
12, 21, 22. Σοί ἐσμεν, tamen tui sumus, a
dilecti, tamen nos non repudias. Εἰδότες σου
κράτος, quia potestatis tuae (h. e. tui) cogni-
nem tenemus; a qua qui aberrant idolatrae in-
enas incurrunt, C. 14. v. 30. — Ὅτι σοί λελο-
μεθα, quia in tuas rationes computati sumus,
a peculium tuum sumus, a quo poscis, ne
cet, propterea vitae integrae studebimus.

V. 3. Causa additur. Ὀλόκληρ. δικαιοσύνη,
tus perfectus, omnibus numeris absolutus. Ex
tecedentibus vero patet, virtutem non excludi,
note quae semper cum dei cognitione conjuncta

Qua de causa a dei cognitione aberrantes in
mia scelera ruunt, C. 14. v. 23. sqq. PHILO de
enit. p. 406. ἅμα δ' ἀναγκαῖον ἐπεσθαι ὡς ἐν
ῖω σκιὰν σώματι καὶ (etiam) τῇ τοῦ ὄντος
οὔ τιμῇ πᾶσαν τὴν τῶν ἄλλων ἀρετῶν κοι-
νίαν. — Το κράτος, potentiam. Ejus autem per-
asio avocat homines a peccando itaque ἀθανασίας
ns est. Sic haec verba optime conciliantur cum

illis locis, ubi auctor ἀθανασίαν a virtute repetit, C. 1. v. 15.

V. 4—6. Causa, cur Judaei deum noverint, in eo est, quod hominum artificiis decipi sese non patiuntur ut idolatrae.

Γάρ non referendum ad ultimum comma, sed ad εἰδότες τὸ κράτος, quam sententiam ulterius prosequitur. Κακότεχνος ἐπίνοια = ἐπίνοια κακῶν τεχνημάτων meditatio hominum in pravi artificiis conspicua; h. e. prava hominum artificia, quae excogitaverunt, puta statuas. Σκιαγράφων, vide C. 14, 15. — Σπιλωθέν, contaminatum; per contentum posuit pro: distinctum, pictum.

V. 5. Ὦν scil. τεχνημάτων et εἰδους. Εἰς ὄνειδος ἔρχεται = ἀποβαίνεται, iis fit contumeliae, quia ad imaginis venerationem adiciuntur; quod verbis sqq. exponitur. (Lectio ὄρεξιν est glossema). Ποθεῖ pro ποθεῖν scil. οἱ ἄφρονες; nisi forte contra usum ποθεῖν usurpatum est sensu excitandi desiderium, ut ad ὄψιν referatur, verbaque ποθεῖ—ἀπνουν explicent sententiam praegressam. Ἀπνουν augeat vim vocis νεκρᾶς.

V. 6. Κακῶν h. e. idolorum eorumque venerationis. Ἐλπίδες h. l. idola, in quibus fiduciam ponunt, Ps. 40, 5.

V. 7 — 13. Novum exemplum dei ex vili materia confecti, quem finxit gloriae aemulatio et studium. — Stultitia hominum hoc idolum venerantium magna est, utpote vili materia et aemulatione et gloriae studia effectum.

Κεραμεύς, figulus, pro πλάτης. Ἐπιμοχθον adverb. pro ἐπιμόχθως; nisi forte εὐμοχθον legendum est, ut κακάμοχθον opponatur. Τῶν καθαρῶν ἔργων δούλα pro partic. δουλεύοντα τοῖς καθαρῶς ἔργοις. — Πάνθ' ὁμοίως non de forma

asorum, sed vel *de materia* vel *de aequo studio* et labore explices.

V. 8. Κακόμοχθος; quia malam aliquam rem effingit. Ἐκ γῆς γεννηθεῖς. Vide Gen. 3, 19. ῥεός, *debitum*. Animam enim mutuam accepimus, v. 16.

V. 9. Ἀλλ' ἔσιν — οὐχ ὅτι, pro ἀλλ' οὐκ ἔσιν — ὅτι, *non apud se reputat, se moriturum itaque brevem esse, ex quo ipsi pateret, se eo fingendo non parem esse, vel potius ex qua cogitatione timor poenarum futurarum oriretur, neque impediretur, quo minus nefanda fingeret. καὶ δόξαν — πλάσσει, et gloriam petit ex his falsis figmentis. Κίβδηλα, quia formae speciem effigiei vel aureae vel argenteae vel aeneae praeferunt.*

V. 10. Figulus autem est miserrimus et pessimus. Ad hoc designandum ejus animum, vitam et spem cum vilibus materiis Sapiens comparat, ex quibus vasa et figurae fiunt.

Σποδός. Voci humilitatis notio inest. Igitur nimis ejus est humilis, quia vana effingit. Cf. es. 44, 20. ibique GESENIUM. Καρδία, *intellectus et voluntas*, 27. Ἡ ἐλπίς αὐτοῦ, *quae figulo perare licet*, namque deus ἐν τῇ ἐπισκοπῇ eum meriti dabit. Ὁ βίος *sentiendi et agendi ratio*, ejus ἀτιμία versu sequenti illustratur.

V. 11. Ἐμπ. — ἐνεργοῦσαν, καὶ ἐμφυσήσαντα πνεῦμα ζωτικόν. Nisi velis membra esse rorsus parallela, auctore EICHHORNIO ψυχὴν habeas pro mente, πνεῦμα pro anima, quod sualere videtur adject. ἐνεργοῦσαν, *semper occupatam*.

V. 12. Ελογίσαντο, nempe figulus ejusque similes; nisi forsan ἐλογίσάτο legendum est, ut ad solum figulum trahatur. Παίγνιον, *rem ludicram*, in qua operam dare verae cognitioni et virtuti non opus sit. — Δεῖν γάρ etc. Simile aliquid qui

praecipiant, deridet HORATIUS in Epistol. I. 1. „Isne tibi melius suadet, qui rem facias; rem, si possis recte; si non, quocunque modo rem.” Φησίν. Vera lectio; Φασίν glossema. Singulari enim utuntur, ut aliquis, τὴς, suppleatur. Chrysost. Hom. II. p. 41. §. 17. Invaluit hic usus etiam apud Latinos.

V. 13. Γάρ, e. g. Γλυπτόν, cum de figuli opere usurpetur, non gaudet propria significatione, sed est *adfabre factum*. C. 7. v. 2.

V. 14 — 19. Non vero solus figulus insipiens est, sed omnes Judaeorum inimici (omnes idololatrae). Caussae subjiciuntur.

Τάλανες; quominus de miseria interpretemus, prohibet comparatio cum infantibus, igitur *stolidi*, quasi *mente capti*. — Καταδυνασεύσαντες αὐτόν. Aegyptios, qui veteres Judaeos in ditione sua tenuerunt, Nostro ante oculos obversatos esse, verosimile est, conf. enim C. 10, 15. Romanos autem huc inferre, saltem non opus.

V. 15. Πάντα. Apud Aegyptios omnium fere populorum cultus in honore erat, orientalium, Graecorum, etc. Οἷς οὕτε etc., conf. Ps. 155, 4.

V. 17. Νεκρόν, *opus exanime*. *Ων = ἐξ ὧν.

V. 18. Ἀνοία; sic scriptum cum vel nullum vel vix tolerabilem sensum efficiat; ἀνοία (cum iota) reposito cum Grotio sic interpreteris. „Si, quod ad stupiditatem pertinet, comparentur cum aliis, sunt illis haec deteriora. Multo enim plus intelligit elephas, solertior est vulpes aut simia.” *Ενία, lectionem cod. Alex., BREITINGERUS, quamquam falso opinatur, conjecturam PATRICII JUNII esse, tamen praefert. Cui equidem sententiae calculus non adjicio. Ea enim scribae sciolo deberi videtur, qui canes quoque et feles et serpentes, tam solertia animalia, tam astuta et prudentia, ut astutiae sagacitatisque symbola s. imagines apud

omnibus facta sint, secum reputans, ab Aegyptiis soli, ut auctorem inscitiae crimine solveret, *ἐνιαυτῷ* ingenio posuisse videtur. At quod de singulis valet, veluti de ciconiis, id Iudaeis, idolatriae odio a vero abripi sese passus, de omnibus animalibus, divino honore honoratis, edixit, parum curans boum et ovium et columbarum apud Iudaeos honorem certe adsecutarum stupiditatem et irremediabilem. Συγκρινόμενα scil. τοῖς ἄλλοις ζώοις.

V. 19. Οὐδέ etc. Et pulchritudine aliis beatis cedunt. Οὐδέ cum καλὰ τυγχάνει jungentum. "Ὅσον ἐπιποθῆσαι scil. εἰκὸς ἐστίν; quod desiderium, amorem, adtinet; quo amplecti animalia licet propter pulchritudinem, s. quantum propter pulchritudinem amare animalia licet. — Ὡς ἐν ζώων ὄψει, quippe comparatione cum aliis bestiis facta. Ἐκπέφηνγε — αὐτοῦ h. e. nuntiam deus ista animalia laudavit, ut equum apud Iobum, contra exsecravit, ut serpentem, Gen. 3, 14.

CAP. XVI. XVII. XVIII. XIX.

Argumentum.

Denuo fata Aegyptiorum idololatrarum et Iudaeorum inter se comparantur, cui comparationi variae admonitiones et doctrinae inseruntur. (Cf. C. 11, 4. sqq. et 12, 23. sqq.).

Ὁμοίων = ζώων ἐχθίστων. — Κνωδ. C. 11. v. 16.

V. 2. Εἰς ἐπιθυμίαν κ. τ. λ. h. e. secundum eorum edendi cupiditatem coturnices cibum inusitati saporis eis prae buisti. Tali cibo, qualem desiderabant, sunt satiati, Exod. 16, 12. De conjunctione vero vocabulorum idem valentium vide C. 3. v. 6. BREITINGERUS ante εἰς ἐπιθυμίαν inseruit οἷς.

Non male; quamquam lectio vulgata ferri potest. Ὀρνυγομήτρα *coturnix*, *dux reliquarum*, dum migrant; sed LXX de quaque coturnice usurpant.

V. 3. Τὴν ἀναγκ. ὄρεξιν ἀποσρ. pro τῇ ὄρεξιν τῶν ἀναγκαίων ἀποσρέφονται, ut adeo *desiderium cibi vitae sustentandae necessarii Aegyptii exuerent*; nausea enim in ejus locum cessit. Mose auctore irreperant ranae in domos Aegyptiorum et in vasa, in quibus cibos parabant, Exod. 7, 28. Judaeis contra expetentibus exquisitum libum deus largitus est. De quo quidem desiderio libri veteres tacent; at noster, ut omnes ejus aevi Judaei, rebus traditis non firmiter insistit, sed vel aliquid adjicit pro consilii ratione vel detrahit.

V. 4. Ἐδεi. Injustum Judaeo videbatur, quod dei populum Aegyptii acerba dominatione tractassent oppressum, ob quam injuriam poenae luendae essent.

V. 5. Ἐπὶ ἡλθε θηρίων θυμός; de re vide Levit. 21, 5. sqq. Οὐ μέχρι etc. h. e. tamen notum ad omnium interconexionem duravit ira vel poena.

V. 6. Σύμβ. σωτηρίας = σῆμα σωτήριον, σημεῖον σωτήριον serpentis aenei, quo adspecto sanabantur. Eis ἀνάμνησιν si conjungis cum σωτηρίας, sententia est, dei consilium fuisse excitare beneficio sanationis memoriam legum, itaque corrigere Judaeorum animos. Licet vero etiam construere cum ἐταράχθησαν, ut aerumnae et doloris recordationis legum causa sint, cf. v. 11. et Cap. 11. v. 11.

V. 9. Ἀκρίδων etc. Contra ea, quae de cicadum natura innotuerunt, adversantibus ipsis libris Mosis, Sapiens cicadarum morsu et muscarum interfectos Aegyptios esse fabulatur. Vide vero, quae supra monuimus ad v. 3. — Τῇ ψυχῇ αὐτῶν vel vitae illorum, vel periphrastice pro αὐτοῖς.

V. 10. Ἀντιπαρῆλθε scil. τῇ νίκη τῶν ὀδόνων, quod e verbo νικάω repetas. *Benignitas tua victoriae dentium obviam iuit*, curavit, ne dentes incernerent.

V. 11. Λόγων = ἐντολῆς νόμου σου, v. 6. αἱ ὀξέως δισσώζοντο. GROTIUS, ἵνα pertinere ius ad ἐξεκεντρίζοντο, quod praecedat, verba ὁξ. δ. velut parentheseos loco interjecta esse, intendit. Nobis secus videtur. Vita Judaeis opus erat, ut in eos beneficia conferre deus potuerit, sed ut ei liceret, δισσώζοντο h. e. e vitae periculo epti sunt. Ἴνα μή. Construe ἵνα cum verbo ἴσονται, μή vero cum participio ἐμπεσόντες. ἡθῶν sc. legum divinarum.

V. 12. Μάλαγμα. Malagmata vocant medici, iae de mediocri calore neque exsiccantia neque mium humectantia fusionem moliuntur materiae rescentis. — Λόγος h. e. voluntas tua, quam tuus, quasi homo, verbo exprimere vel credebant. I fingebant antiqui homines.

V. 13. Nam tu es potentissimus. (Quae potentia patet eo, quod numen supremum morti addere homines valet et ex ipsa morte in vitam vocare). — De periculo tantum vitae cogitare, κατάγεις εἰς πύλας ᾗδου interpresiteris usque ad mortem ducis homines, non sinit versus insensens, qui de morte ipsa agit. Verba sumta sunt : Deut. 32, 39., sed sensu mutato.

V. 14. Homo interficiendo tantum par vitam addere nequit.

Pro ἀποκτέννει legas vel ἀποκτείνει vel ποκτένει. — Ἀναστρέφει, hiphilice, efficit, ut videat. Judit. 1, 11. Ps. 85, 6. Οὐδὲ — παραλειφθεῖσαν. Haec verba eandem sententiam continent, quam comma praecedens; παραλειφθεῖσαν il. εἰς ᾗδου, receptam in orcum animam non

*liberat; sic. C. 2. v. 1. Οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλ
ἐξ ἄδου.*

V. 15. Neque potentiam tuam effugere l
quod probant tristia fata Aegyptiorum.

V. 16. Ἀρνεῖσθαι h. l. *recusare. Εἰδ
agnoscere. Πυρί, igni, qui una cum pluvi
grandine decidebat, Exod. 9, 18. 23.*

V. 17. Παραδοξότατον scil. ἦν. Πλεῖον
quam solus efficere solet; plus enim virium n
est ignis aqua commixtus.

V. 18. Ἡμεροῦτο h. e. in coelis retineb
nec sinebatur in terras saevire.

V. 19. Γεννήματα, herbas, arbores, anin
homines, Ex. 9, 25.

V. 20 — 23. Contra Judaei laetissima
gaudebant.

Ἀγγέλων τροφήν. Ps. 79, 25. Manna
pellatur מַן מִן הַשָּׁמַיִם, quod LXX vertunt ἄ
ἀγγέλων. Arabes quoque coeli panem di
vid. Michaelis ad Levit. 11, 7. — Ἀκοπι
indefatigabili modo h. e. ἀφθόνηως, copiose
ἀπόνως sine hominum labore. Sic PHILO
p. 544. l. 22. manna dicit τὴν ἄπονον καὶ ἀτα
πωρον τροφήν δίχα στονδῆς τῶν ἀνθρώπων
ἐκ γῆς, ὡς ἔθους, ἀναδοθεῖσαν κ. τ. λ.
Ἰσχύοντα usurpatum esse videtur pro παρέχε
ἐνεργούντα, quascunque voluptates percipi
cibus homines possunt, eas largientem, efficien
Voluptate autem quaecunque adfecisse panis
citur, quod adtemperatus ad unius cujusque gu
et desiderium acerba adpetenti acerbæ sapi
dulcia dulce etc., cujus tamen usus verbi ex
adferre non valemus. Aliis ἰσχύοντα collatum
לֶחֶם Dan. 7, 21. Ps. 13, 5. est *superantem*,
non considerant, hoc sensu ἰσχύειν non
accusativo gaudere, sed praep. πρὸς, ἐπί, κ

et cum genitivo ita construi, ut μάλλον suppleatur. Conjecit BREITINGERUS ἰσχυόντα.

V. 21. Ἡ μὲν — μετεκρινᾶτο. Obscuritate iniquam hujus versus laborat. Sic, praeeunte GROTIO, re omnes interpretes: „Natura illius mannae, quam dederas, benignitatem tuam demonstravit, et (nam) fidini ad os adherentis serviens, quod quisque cupiebat, in id mutata est.” Hos interpretes quo minus quaris, impedit part. ὑπηρετῶν, genere masculino, dein part. δέ, praecedente μὲν non unam eandemque rem, sed diversam indicans, neque applicationi inserviens; denique durissimum est leoque inauditum, σοῦ ad id referre, quod deest, ρτον. Nisi ante τῇ δέ pauca exciderunt, vel dei immutabili erga dilectos dulcedini (gratiae) mannae unius cujusque gustum sese adtemperans, igitur mutabilis, satis jocosae opponitur, ut sic veritas: substantia tua, h. e. tu demonstrasti quidem (lasciendo cibo) dulcedinem tuam (eamque immutabilem), sed ille (panis, manna) etc. mutatus est,” et voc. ὑπόσασις nutritionis sensu usurpans, auctor dixit: „Jam eo solo, quod nutritivisti eos, gratiam tuam demonstrasti, at (quo magis etiam elucet benignitas tua) ille etc. mutatus est.”

V. 22. Mannam ignis ardor non liquefecit, ut scire ea Judaeis liceret, contra Aegyptiorum fructus ne absumpti sunt.

Χιών δε καὶ κρύσταλλος. Mannae cum pruina comparatio, Ex. 16, 14. obvia, ansam dedit Sacerdoti, ut nivem et glaciem eam appellaret, sequens morem augendi amplificandique; vel quod nivis et glaciei instar conglomerata ejusque speciem suae se fert (Cf. C. 19. v. 21.) et ad solis radios liquefit. Caeterum contra, quam hoc loco depinguntur, res acciderunt, alio tempore destruxit quando fulgoribus intermixta agros Aegyptiorum, alio manna decedit. Ἐν τῇ — διασπάτον vid. v. 16.

V. 23. Τοῦτο — *δυνάμεως*. Sic verba jungas: (ἵνα γνῶσιν) τοῦτο (τὸ πῦρ) πάλιν δὲ (contra) καὶ (adeo) τῆς ἰδίας ἐπιλελήσθαι *δυνάμεως*, καὶ τραφῶσι δίκαιοι. Infinitivo autem utitur pro *ἵνα* cum verbo finito, quae constructio proxime praecessit. Exempla sic mutatae constructionis ubique obvia.

V. 24 et 25. Ut improbi puniantur, naturae vires augentur; contra minuuntur, quando probi hoc est commodo, id quod manna mutata docet. — Ὑπηρετεῖ lege ὑπηρετεῖ.

V. 26. Οὐχ — ἀλλὰ κ. τ. λ. Per negationem absolutam praecipue ab Hebraeis exprimitur eorumque imitatoribus, quod per limitationem exprimendum erat. Hoc loco *non iam* — *quam*. Sententia depromta ex Deut. 8, 3. — Γενέσθαι τῶν καρπῶν, genit. explicat, γενέσθαι (τῆς γῆς) οἱ καρποί. Ῥῆμα vide supra λόγος v. 12.

V. 27. Ἀπλῶς *simpliciter*, non addita alia vi praeter radios. — Ἐτήκετο de re vide Exod. 16, 21.

V. 28. Ἐντυγχάνειν σοι; preces, matutino tempore quae funderentur, certius exaudiri credebant v. c. Esseni. Vide Josephi Antiqq. II. 12. Attamen hoc loco studium tantum precandi, praecipue gratias agendi commendatum, non tempus precibus aptissimum definitum esse videtur. Vide enim vers. seq.

V. 29. Vox εὐχαριστία auctori non uno tenore argumentum persequenti, sed diversa et aliena interserenti ansam dedit, ut de successu, quo ingratulus gauderet, haec adderet. Ἐλπίς h. l. id, quod quis sperat. Ὑδὼρ ἄχρηστον aqua, quae nulli usui inservit, ideoque effunditur, aqua squalore plena.

CAP. XVII.

Argumentum.

Depingitur caligo Aegyptiaca, quidquē in ea
si sint Aegyptii.

V. 1. Κρίσεις σου, מִשְׁפָּטֵי יְהוָה, Ps. 19, 10.
creta, quae hominum sortem pertinent, vel
di, quibus deus in vita hominum dirigenda
tur; sic מִשְׁפָּטֵי est *modus*, 1 Gen. 40, 13.
leg. 1, 7., ubi, quid ratio seu *modus* spectet,
ve referendus, ex sententiarum nexu prodit. —
ἐ τοῦτο; quia magna et miranda sunt decreta
ob id multam meditationem postulant et eximias
enii facultates, ut perspiciantur. Magnitudinem
retorum declarant fata Judaeorum et Aegyptio-
i. Ἀπαίδευτοι ψυχαί i. e. homines, qui dei
intatem agendique rationem non edocti sunt
que μωροί.

V. 2. Γάρ, e. g. Ὑπειληφότες. Aegyptii
elitarum externa specie in errorem inducti, qua
it consiliorum divinorum inscitia, non opina-
tur, populum, quem adeo adspernabantur, quo-
tanquam servis utebantur, deo esse dilectissi-
n et magnis rebus destinatum, cujus salutem
na decreta spectarent maxime. — Φυγάδες
onymice, *exclusi a beneficiis providentiae di-*
ne, luce et calore.

V. 3. Λανθάνειν. Aegyptii, posse occultos
et securos in peccando rati, occulti quidem
, sed alia ratione atque qua se occultos fore
abant. Ἀφ' ὧν γὰρ proprie cum λήθης jungen-
erat. Tolle autem incisum post ἀμαρτή-
ν, et ante ἐσκοτίσθησαν, quod recipiendum
ἐσκορπίσθησαν.

V. 4. Ἀφόβως pro ἀφόβους. Καταράσσον-
= περικτυπούντες, *circumstrepentes*.

V. 5. Φωτίζειν (ἡκῆ) scil. τὴν συγγνὴν ἐκείνην νύκτα.

V. 6. Αὐτομάτη, non orta ex ligno vel aliqua quadam materia, sed ex conscientia mali et imaginatione; quocirca ὄψις μὴ θεωρουμένη dicitur. Φάβου πλήρης = φοβερός. — Τὰ βλεπόμενα = τὰ φάσματα; illusio illusionem auxit.

V. 7. Ἐμπαίγματα, *lusus* τὴν τέχνην τὴν μαγικὴν per contemptum dicit.

V. 8. Δείματα — νοσούσης. Solebant mystagogi profanos, mysteriis non initiatos, aegrotos nominare. Hinc suspicatur KLEUKERUS, mystagogos h. l. rideri, utpote sese profitentes terroribus (δείμ. καὶ τάρ.), quos vulgaris hominum de rebus persuasio vel inscitia pareret, ex animis pellendis pares. Simile quid statuit GROTIUS. Nos de veris morbis malumus intelligere, quos sacrificiis, ceremoniis, carminibus curabant e. gr. melancholiam.

V. 11. Δειλὸν — καταδικαζομένη. GAABIUS: „timida est malitia, privatim (clam) condemnans (se) contra se testatur et poenae dignam se judicat.” At *ιδίως* nullo modo ante *πονηρία* locum obtineret; dein exspectares medium *μαρτυρεῖται*, denique non dici deberet *μαρτυρεῖ καταδικαζομένη*, sed, modo inverso, *μαρτυρουμένη καταδικάζεται*. Igitur nullus dubito, quin genuinum sit *ιδίῳ* *πονηρία* *μαρτυρί*. Originem prior lectio traxit ex inscitia scribae, in Cod., quem transscripsit, *μαρτυρεῖ*, ut fit, loco *μαρτυρί* legentis, quod pro verbo habuit, ideoque *ιδίῳ* in adverbium mutavit. Jam igitur sic explica: *δειλὸν* sc. *τι* pro *δειλή* ἐστίν, ut VIRGILIUS ex Graecismo: varium et mutabile semper femina. *Πονηρία* abst. pro concreto *πονηροί*. — *Προείληφε*. Ex conjectura Breitingerus in textum suscepit *προείληφε*, *praesumpsit*. Quae mutatio quam sit supervacanea, prodit ex Joseph. B. J. lib. 3. c. 43., ubi *προλαμβάνειν* potestate

conjiciendi gaudet. Adde quoque Suidam s. h. v. Sensus: Semper mali mala vident, etiam ubi nulla sunt.

V. 13. Falsas hujus loci interpretationes refutare, longum esset; veram statim subjungemus. Ἐνδοθεν — προσδοκία continet causam proxime sequentis: πλείονα — αἰτίας. Post ἡττων supplementum ἢ εἰκός ἐσιν, *quam par est*; qui comparativi usus vel tironi notus est. — Προσδοκία sc. τῶν βοηθημάτων. — Λογίζεται, quod proprie de malis dici debebat, auctor pro audacia, qua utitur, ad eorum προσδοκίαν retulit. Τὴν ἄγνοιαν, *ignorantiam*, nimirum inveniendi auxilii. — Πλείονα, *majorem*, quam pro causa tormentum efficiente h. e. metum injiciente. Qui parum viribus suis confidunt, ideoque metuunt, rem, quam timent, majorem arbitrantur et difficiliorem, quam revera est; itaque se impares evitando putant et imbecilliores, quam sunt.

V. 14. Ἀδύνατον, quae illis nil nocere poterat, quem ob rem vanus eorum metus est. Αἶδον, in quo densissimae tenebrae, inanes umbrae sine viribus, nihil nocentes; hinc ἀδύνατον. Ἐπελθούσαν. Nox adscendens ex Erebi recessibus est *maxime tenebrosa*. — Κοιμώμενοι ex hebraismo positum pro κοιμᾶσθαι δυνάμενοι, *quamvis eodem, quo alio tempore, somno sopiti esse potuissent*, quamvis aequae tranquille atque ante dormire potuissent, tamen conscientia stimulante partim a spectris circumfugabantur etc.

V. 15. Φαντασμάτων. Neque ex hoc versu neque ex praecedente quarto liquet, utrum vere adparuerint spectra, an sibi tantum visi sint conspiciere Aegyptii. Quodcunque demum sit, vanitatis certe timoris arguuntur, quod ossibus et carne carentia, ideoque innoxia, spectra fingeantur. Alii censent, v. c. GROTIUS et cum eo

GAABIUS, verbis οἱ δὲ τὴν — κοιμώμενοι non vanitatem timoris describi, sed noctis horrorem Aegyptiorumque miseriam; itaque GROTIUS, supplenti τλῆναι, νύξ ἀδύνατος est nox intolerabilis, GAABIO interprete nox, in qua nec vires ullae neque vita sese exserit, iners; αὐτόν vero ante ὕπνον putans respicere ad ἀδύνατον ita vertit: Aegyptii in illa nocte vere mortui, quae e recessibus tartari emortui (inertis) adscenderat, somnum vere mortuorum dormiebant h. e. erant quasi mortui sine viribus et vita. Sed τέραςιν ἐλαύνοντο, quod v. 15. sequitur, et, quae praeter caliginem terruisse dicuntur v. 18 et 19., parum horum virorum doctorum sententiae favent.

V. 16 — 17. Omnes autem terrore corrupti sunt.

Καταπίπτων. Falso conjungunt nonnulli partic. καταπ. cum ἦν. Nos cum GAABIO, textu inciso post ἐκεῖ, καταπίπτειν non de corporis casu, sed de animo intelligimus, quem despondebant. Sic Neh. 8, 13. καταπίπτειν est *animum abjicere*.

V. 17. Ἐρημία, מרבר, ut saepe, *locus frequentia quidem hominum vacuus, sed pascuis abundans et agris et arboribus*. In ejusmodi regionibus varii generis labores cogitari licet, veluti arbores serendi, fossas effodiendi, agros sepibus cingendi; ligna caedendi etc.

V. 18. Et omnia terrebant.

Περί junge cum ἦχος, *cantus avium circumsonans arbores*. Quae vero aves praeter luscinius arboribus insidentes noctu in Aegypto suaviter cantent, equidem ignoro. Auctor naturam minus secutus esse videtur, tantum ut omnia terrerent.

V. 21. Μόνοις ἐκείνοις, Aegyptiis. Βαρύτεροι, *ipsi sibi molestiores erant, conscientia mali omnia tericulamenta excitante; mentes eorum pertur-*

ae ac confusae nihil praeter horribiles formas spiciebant.

C A P. XVIII.

A r g u m e n t u m.

tinuata comparatio sortis Aegyptiorum et Judaeorum.

V. 1. Οσίοις = δικαίοις, Judaeis. Ἐπεπόν-
σαν sensu imperf., quod non idem paterentur,
eadem caligine obtekti essent.

V. 2. Εὐχαριστοῦσι pro imperf. gratias age-
nt vel deo vel Judaeis, quod, cum liceret, ac-
tas injurias non ulciscerentur. — Τοῦ διενεχ-
ναι quod cum illis contendissent, inimicorum
o eos habuissent, 2 Macc. 3, 4.

V. 3—5. Ἀνθ' ὧν oppositum est iis, quae in
proxime praeced. de nocte erant narrata.
Λοτίμον, magnifica peregrinatio est, vel quia
luce via collustrabatur, vel quia ea Judaei in
ram migrabant ipsis a deo destinatam. Κατα-
εισους; ut servos Aegyptii Judaeos tractaverant.
ῥθαρτον Φῶς νόμον. Judaei legem aeternam
e arbitrabantur; lucem vero appellat νόμον, quia
ea, quae ad deum spectant et vinculum s.
cum, qui intercedit eum inter et res creatas,
que officia nostra illustrat. Quod vero nonnullis
icet, εὐλον πυριφλεγῇ v. 3. Nostro fuisse legis
mbolum, id ex hoc saltem loco non prodit.
νός, Arabs legit δι' ἐνός, scripturam nullius
igis propter antec. καί. — Τέκνων, primogeni-
um, Exod. 12, 19. Ὁμοθυμαδόν; ad unum
ines patres in mari rubro. Vide supra.

V. 6. Προεγνώθη. Moses (Exod. 11, 4.)
aedixit illam noctem; cui vaticinio quum eventus
spondisset, persuasi, neque a Mose ludi se neque

a deo, Judaei reliquis promissionibus (e. gr. Gen. 22, 66.) fidem habebant et in periculis constantia excellabant.

V. 7. Σωτηρία, liberatio ex potestate Aegyptiorum. Δικαίων pro αὐτοῦ; δικαίων (Judaeorum) praetulit propter oppositum ἐχθρῶν.

V. 8. Spes nitebatur ea re, quae in calamitatem Aegyptiorum et gloriam Judaeorum cessit, puta caede primogenitorum, quam Aegyptii lugebant, quaque, ut ait Noster v. 13., permoti sunt, ut Judaeos dei filios (deo adamatos) declararent eisque secessum ex Aegypto concederent. Hinc ἐδόξασας ἡμᾶς, Exod. 12, 21. sqq. Προσκαλεσάμενος nos tibi adsciscens.

V. 9. Κρυφῇ γάρ etc. Liberationis spem Judaeos fovisse inde patet, quod ad migrationem religiose et prudenter sese praepararent. Ἐθυσίαζον sacrificabant agnos paschales, Exod. 12, 21. Nostro sacrificium paschale factum esse videtur ad confirmandum foedus, quo sese omnes ad omnium rerum communionem obstringerent. Secundum PHILONEM ortum est ex gaudio populi ob perfectionem instantem. De Septen. p. 1190. Παῖδες ἀγαθῶν filii, quibus bona paterna, divina, destinata sunt. Sic υἱὸς ἀπωλείας. Licet vero etiam πατέρων supplere. — Καὶ τόν etc. Lex, qua se omnes ad omnium rerum tam secundarum quam adversarum communionem obstringebant, νόμος Θεϊότητος est, vel quia deo placuit vel deo auctore sancita. Τοὺς ἁγίους plurimi interpp. jungunt cum μεταλήψεσθαι. Perperam, nam Grammatica requireret οἱ ἅγιοι. At quaeritur, utrum auctor, cum scriberet προαναμελπόντες τοὺς ἁγίους αἶνους πατέρων, carmina voluerit, quibus laudes majorum, Abrahami, Isaaci, Jacobi, quibus terra sancta promissa erat jam ante eam occupatam, celebratae sint, an hymnos in dei laudem factos et a. majore

ribus decantatos. Priori sententiae calculum ad-
 jecit GROTIUS adnotans, morem fuisse veterem
 Hebraeorum, magnorum virorum *δοξολογίας* canere,
 quales haberemus apud Sirachidem; imitatos id
 esse Christianos in honorem apostolorum et mar-
 tyrum. At *αἱγίους* scil. *αἰνους* parum huic expli-
 cationi favet, pro quo *τῶν αἱγίων* scil. *πατέρων*
 exspectes. Praefero igitur alteram rationem, quae
 nihil sibi timet ab eo, quod carminum antiquitas
 decantatorum ne mentio quidem in libris. Mosis
 fiat. Etenim Noster non ita historiam antiquam
 exposuit, ut non interdum traditioni tribueret ali-
 quid vel ipse inveniret. Qui lectionem *προανα-*
μυλπόντων, quae propter antecedens *πατέρων* mihi
 videtur efformata, ideoque spuria, genuinam putant,
 ii necesse est *πατέρων* de familiarum ex Aegypto
 migrantium patribus s. populi senioribus praeci-
 nentibus sermonem esse autument.

V. 10. *Θρηνουμένων*, a parentibus.

V. 11—19. Describitur caedes primogenitorum.

Ὁμοία δὲ δίκη etc. cf. Exod. 12, 19.

V. 12. *Θαν.*, vel mors h. l. personam agit,
 ut *ὄνομα* sit *jussum*, vel *ὄνομα θανάτου* est *genus*
mortis. Hoc praestat propter seqq., ubi omnia
 deo vel ejus *λόγῳ* tribuuntur.

V. 13. *Πάντα*, miracula a Mose dei ope per-
 petrata. *Φαρμακ. magicas artes* Jamnis et Mambri
 C. 12, 4.

V. 15. *Λόγος* h. l. angelus, ὁ ὀλοθρευτής,
 cujus mentio fit Exod. 12, 23. PHÍLO quoque
 angelos *λόγους* appellat, de Somn. p. 586. et vice
 versa *λόγον*, sapientiam divinam, τὸν ἄγγελον
πρεσβύτατον, de Confus. lingg. p. 341. — *Ἀπ'*
οὐρανῶν ἐκ θρόνων βασιλ. a throni gradu, in
 quo stans dei mandata angelus exspectabat. *Ὁλε-*
θρίας. *Ὁλεθρ.* alias *perniciosus* h. l. (passive)
perniciiei devotus, ut 3 Regg. 20, 42.

V. 16. *Ξίφος ὀξύ.* Pari modo apparet angelus 1 Chron. 21, 16. Similis quoque descriptio Famae apud Virgil. in Aen. lib. 4. et Discordiae apud Homer. in II. lib 4.

V. 18. *Ἐνεφάνιζεν, declaravit* nempe verbis, naturalem mortem se non obire, sed dei ultione id evenire, id quod somnia patefecissent.

V. 20. *Πεῖρα θανάτου, tentatio, periculum mortis;* pauci enim tantum moriebantur et internecio cessit, v. 15. Adludit auctor ad rem non nexam rebus Aegyptiacis, Num. 16, 41. narratam.

V. 21. *Ἄνθρωπος ἄμεμπτος.* Aaron.

V. 22. *Τὸν ὄχλον turbas* vertunt. Perperam; hoc enim sensu non nisi incommode cum *νικᾶν* construitur, taceo alias rationes. Lect. *τὸν ὀλοθρεύοντά*, ab ed. Complut. exhibitam, GROTIUS praefert, quem alii sequuntur. Oedipo vero opus est, qui explicet, quo modo pro *τὸν ὀλοθρεύοντα* in textum migraverit *τὸν ὄχλον*, scriptura inexplicabilis. Editionis Compl. si tanta auctoritas esset, ut haberet in re quaque critica multum momenti, utrumque verbum sic scriberem *τὸν ὀλοθρεύοντα τὸν ὄχλον*. At quum omnes Cdd. ac Verss. in solo *τὸν ὄχλον* acquiescant, originem ejus lectionis explicare maluerim e scribae vitio vel male legentis vel audientis pro *χόλον*, voc. explicata in ed. Compl. glossemate *τὸν ὀλοθρεύοντα*. Quae conjectura non parum commendabilis mihi videtur propter antecedens *ἀντίστη τῷ θυμῷ* et sequens *τὸν καλᾶζοντα* (punientem) *ὑπέταξεν* et v. 23. *ἀνέκοψε τὴν ὀργήν.* — *Λόγῳ* *precibus* et vero etiam in memoriam revocando *promissiones* Abrahamo, Isaaco rel. factas. *Διέσχ.* *interclusit* (interfactori) *viam ad superstites.*

V. 24. Aliud additur, quo populus Judaicus a morte liberatus sit, vis quaedam magica ornatus sacerdotalis.

Ποδ. ἔνδυματος, *tunicae coloris punicei*, cui pallium minus, duabus plagulis divisus constans, (ἱματίον = ἐπωμὶς vestis humeralis) superinduebatur. Κόσμος; symbolum erat totius mundi. Dignus est PHILONIS locus de Monorch. p. 813., qui conferatur cum nostro: προστέτακται δὲ καὶ ἑτέρα χρῆσθαι πάνυ ποικίλῃν ἐχούσῃ κατασκευήν, ὡς ἀπεικονισμα καὶ μίμημα τι τοῦ κόσμου δόκειν εἶναι — πρῶτον μὲν γὰρ ἔνδυμα περιφερέες εἰσιν, ὅλον δὲ ὅλων ὑακίνθινον, ποδῆρης χιτῶν, ἀέρος σύμβολον κ. τ. λ. et pag. 814. πρὸς δὲ τοῖς κάτω μέρεσι τοῦ ποδῆρους ἀπλωρῶνται χρύσειοι ῥυτίσκοι, κώδωνές τε etc. τὰ δ' ἐστὶ σύμβολα γῆς καὶ ὕδατος. Idem fere docet JOSEPH. Antiqq. III. 8. Ne Mosi crimini verteretur, quod tam magnum in pusillis et exilibus rebz studium posuisset, ut adeo vestitus sacerdotalis singulas partes minutatim designaret, definiret et lege sanciret, et quia διαδήμα, inscriptum נ. יהוה יהוה, aliquid quasi ominosi habebat, Judaei in singulis partibus arcani quid (μυστήριον) et magni inesse docebant. — Τετρασίχου λίθου γλ. Pectorale יהוה, ornatum duodecim gemmis, ternis serie quadruplici dispositis, quibus nomina duodecim tribuum erant insculpta. Hinc δοξαί πατέρων esse posset ὀνόματα ἐνδοξα πατέρων; at quia majus aliquid infuisse decet, gloriam patrum hic quasi descriptam esse auctori placuisse videtur cf. Exod. 28, 15 — 30. Ἐπὶ διαδ. הכתר, cui adligata erat lamina aurea γיח, inscripta verbis יהוה יהוה יהוה. Exod. 28, 36. Μεγαλύνῃ σου, vel *magnum nomen tuum* vel *majestas* ibi repraesentata.

V. 25. Ὁ ὁλοθρεύων. In Mosi libris angelus, qui Judaeos peremerit, non memoratur. Noster, ut ea, quae de Aegyptiis per angelum necatis modo narraverat, magis his responderent, angeli ope deum usum esse, fingit.

C A P. XIX.

Argumentum vide cap. praec.

V. 1. Τὰ μέλλοντα αὐτῶν = τὰ πραχθήσομενα ὑπ' αὐτῶν.

V. 2. Ὅτι, etc. explicant τὰ μέλλοντα. Ἐπιστρέψαντες scil. πρὸς αὐτοὺς ἐνεκα τοῦ ἀπεινᾶ αὐτοῦς, postquam precibus se ad illos converterunt, ut abirent. Προπέμψαντες. Rebus, quas Israelitae furtim abstulerunt, discedentes ex Aegypto, ab Aegyptiis ultro fuisse instructas ad iter faciendum, Noster docet.

V. 3. Ἐξέβαλον. Non necessario inest notio violentiae, saepe enim ἐκβάλλειν nihil denotat, nisi *dimittere*, Matth. 9, 25.

V. 4. Πέρας scil. τῆς ἀνοίας. — Ἀξία ἀναγκ. calamitas, quam meruerunt sceleribus ante commissis.

V. 6 et 7. Γένει virium, facultatum genere. Ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς mandatis suis nempe a deo datis. Νεφέλη, Exod. 2, 13.

V. 9. Ὡς — ἐνεμήθησαν pasti sunt, ut equi in pratis pasci solent; ut largum cibum prata equis suppeditant, ita manna Israelitis a deo data omnium desiderium explevit. BADUELLO teste quaedam exemplaria exhibent ἐχρεμέτισαν hinniverunt h. e. prae gaudio exclamaverunt. Quam lectionem, quamquam sententiarum cum nexu maxime congruentem, tamen silentibus testibus praeter BADUELLO omnibus, recipere non ausim.

V. 9 et 10. Ὑνόμενον pro θυσάμενον. — Γενέσ. ζώων. loco γενέσεως Cd. Parisiens. unus praebet χειρσαίων, quae lectio, utpote explicans voc. ζώων, glossematis speciem prae se fert.

V. 12. Εἰς παραμυθίαν h. e. ad explendum desiderium cibi delicatioris. Ἀπὸ θαλάσσης, e regione sinus Arabici, Num. 11, 31.

V. 13. Κεραυνῶν C. 16, 17. C. 17, 16. Χαλεπέρσαν, quam Sodomitae, qui angelos a deo ssos et a Loto exceptos hospitio ejicere conantur, Gen. 19, 1. sqq. Non cum Sodomitis gyptios comparari, sed cum aliis quibusdam, orum nomen auctor scribendo omiserit, GAABIUS inatur. Sed ex v. 17. seq. verosimile fit, in tecedentibus etiam Sodomitas scriptoris animo versatos fuisse; tum vero aliud crudelitatis in spites exemplum in Vet. Test. vix obvium.

V. 14. Ἀγνοοῦντας vel sensu neutro usuratum est (ignotas), cujus usus aliud exemplum n prostat, vel cum GROTIUS scribere ἀγνώτας, od praefero. Εὐεργέτας. Bene meritis erat Aegyptiis Josephus, postea reliqui Judaei co- do terras incultas.

V. 15 et 16. Καὶ οὐ μόνον etc. Oratio im- ditissima facta est mentione causssae poenarum, comparatione cum Sodomitis inserta, quae in e si ponatur, omnia bene procedunt; sic enim rba junge. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ (οἱ μὲν) μετὰ πτασμάτων εἰσδεξάμενοι, τοὺς ἤδη τῶν αὐτῶν τ. δικ. δειν. ἐκάκωσαν πόνοισ, ἥτις ἐπισκοπὴ αὐτῶν, ἐπεὶ (οἱ δὲ Sodomitae) ἀπεχθῶς οσεδέχοντο τοὺς ἀλλοτρίους. Alienos Sodomitae mice exceperunt (et tamen poenam luebant); gyptii vero cives excruciarunt, quae futurarum enarum causa erit. — Ἐπεὶ supple οἱ μὲν, pissime omisum sequente οἱ δέ. Μετὰ ἐορ- σμάτων. De gaudio et festis, quibus excepti it Judaei, silent libri Sacri.

V. 17. Ἀορασιά. Comparantur densissimae iebrae, quae Aegyptum texerunt (C. 17, 13.) m coecitate Sodomitarum ante domum Loti con- gatorum.

V. 18. Δι' αὐτῶν = δι' ἀλλήλων per se in- em. Ignis per aquam et aqua per ignem.

Μεθαρμολόμενα scil. ἦν. **Ψαλτήριον**, instrumentum decem chordarum. **Φθόγγοι**. Ut singuli soni, quamquam iidem maneant, tamen cum aliis compositi nomen mutant, sic elementa, quamvis naturam retinebant, tamen aliud, quam solebant, efficiebant, itaque mutabantur; v. c. ignis manebat ignis, sed modo non consumsit, modo ultra modum flagravit. **Ἦχω**, *naturam* nos diceremus. Usurpata ista vox est, ut magis insisteretur comparationi.

V. 19. **Χερσαῖα**. Homines enim et jumenta transiverunt per mare. **Νηκτά**, e. gr. ranae, v. 10.

V. 20. **Ἰσχυσέν** supple **μᾶλλον**, *plus valuit, quam sua ipsius vis*, h. e. supra solitam vim flagravit, C. 16, 17.

V. 21. **Ζώων**, quae cruciarent Aegyptios, C. 16, 18. **Τηκτόν** scil. ἦν C. 16, 20. **Ἀμβροσίας τροφής**; quia immortales angeli eo vescuntur, *cibus ἀμβρόσιος* dicitur. Sic paganis **ἀμβρόσια** cibus deorum immortalium.

V. 22. **Finis**, quem fatis Aegyptiorum, Cananaeorum et Judaeorum comparandis auctor adsequi voluit, in hoc commate patefit.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

P. 1. l. 9. lege *valeant*. P. 3. l. 1. adde *Item* ante Eichhornius. Ibid. l. 4. pro *esset* leg. *sit*. Ibid. l. 29. *Bertholdtus*. P. 4. l. 17. *respectandam*, ut —. Ibid. l. 49. *possit*. Ibid. l. 29. *quocirca*. Ibid. l. 4. post *sqq.* excidit *et*. P. 7. l. 27. *quos*. P. 8. l. 10. *impios*. Ibid. l. 31. *prodant*. Ibid. l. 33. *parte*; P. 9. l. 1. *minime*. Ibid. l. 4. *humanas* et *negantes*. Ib. l. 8. *comparare*. Ib. l. 13. *deleatur* *regule* post *scripti*. Ib. l. 36. leg. *Conf. Librum Sap.* etc. P. 10. l. 29. *accidit*. Ib. l. 37. pro *his* scribe *illo*. P. 13. l. 4. *σοφοί*. Ib. l. 29. *ἐδγγήσει* et l. 31. *λαόν*. P. 15. l. 16. *scribendum et pro nec*. Ib. l. 18. pro *ν. 8. V. D.* P. 16. l. 32. *in* —. P. 17. l. 3. *κῆρυμον*. Ib. l. 23. *συτέχεται* et l. 24. *σὸν*. P. 18. l. 31. *ἐλογχέεται*. Ib. l. 33. pro *philosophorum neglecta* leg. *neglecta philosophis*. P. 20. l. 21. post *continentis* adde virgulam. P. 23. l. 6. leg. *vertere*. Ibid. l. 29. *motus*. P. 25. l. 7. *χρησώμεθα*. P. 26. l. 25. *locanda* *regula* ante *factio*. P. 27. l. 10. leg. *ἐπίρμα* et l. 15. *omisisset*. Ibid. l. 34. *delenda* *virgula* post *occurrere*. P. 30. l. 14. leg. *probabiles*. Ib. l. 23. *dele* *virgulam* post *pugnarunt*. Ib. l. 27. leg. *militudine*. P. 31. l. 7. *accensendus* et l. 9. *Hieronimo*. et in *notitia Hieronymi*. P. 32. l. 30. *omni*. Ib. l. 20. post *puerum* *dele* *virgulam*. P. 33. l. 10. leg. *προς ἑτα*. P. 34. l. 13. *dele non* post *ultis*. P. 35. l. 16. et l. 17. leg. *γῆν*. P. 37. l. 2. *poterant*. Ib. l. 27. *ommonstret*. P. 38. l. 29. pro *num* leg. *utrum*. P. 39. l. 3. *παρῶν*. P. 40. l. 4. *significatione*. P. 40. l. 25. *nam*. P. 41. l. 17. *כליור*. et l. 27. *γῆν*. P. 42. l. 7. pro *ritu* leg. *spiritu*. Ib. l. 16. post *φθγγ*. adde *ἄδικα*. Ib. l. 22. leg. *ἡμέραν*. P. 43. l. 5. *futuram*. Ib. l. 6. *Eis* — *αὐτοῦ*. Ib. l. 24. pro *nobis* leg. *vobis*. Ib. l. 31. ante *arbitrantur* adde *plerique*. P. 44. l. 6. scribe *καὶ*. Ib. l. 13. *περὶ πλάτων* et l. 33. *τῶν*. P. 45. l. 17. *οὐκ*. Ib. l. 21. *nullo*. P. 46. l. 25. post *dictum* adde *pro δίκαιοις etc.* P. 49. l. 33. adde post. *voc. construunt*. 3) *non est sanatio in hominis morte*, h. e. si quis moriatur. P. 49. l. 34. leg. *ἔτι*. Pag. 51. l. 36. *ἔσιν*. P. 52. l. 1. *κατεσφραγίσθη*. Ib. l. 11. *κατεκλείσθη*. Ib. l. 32. *intellexisse*. P. 54. l. 37. *δικαίως*. P. 56. l. 3. *ἁμαρτήματα* et *ἁμαρτήματα*. Ibid. l. 9. *fata*. P. 58. l. 8. *ἀντοῦ*. Ib. l. 18. *arripiunt*. P. 60. l. 7. *calamitatibus*. Ib. l. 36. *πληρης*, ut p. 61. l. 13. P. 61. l. 35. *ἐσὶν*. P. 62. l. 16. *habebunt*. Ib. l. 19. pro *commoda* leg. *incommoda*. Ib. l. 32. pro *sit* leg. *esset*. P. 63. l. 33. *ἀφικόμενοι* et l. 37. *ῶς*. P. 65. l. 4. post *ταλαιπ.* adde *miseri*. Ib. l. 15. *quia* et l. 18. *hanc*. Ib. l. 33. *dele ν. 13.* P. 66. l. 26. ante *ἔτι* adde *ν. 13.* b. l. 30. leg. *tali*. P. 67. l. 11. *παρεπτώματα*. Ib. l. 16. *בָּנִין*. b. l. 30. *dummodo*. Ib. l. 32. *ἐργασάμ.* et *opponatur*. P. 68. l. 11. *ἀγχοί*. Ib. l. 22. *κοίτη*. Ib. l. 33. *persequitur*. P. 69. l. 25. *καὶ*.

P. 70. l. 9. *persequitur*. Ib. l. 10. Αἰδν et l. 24. ἀμύνων. P. 71. l. 4. η. P. 74. l. 19. *quapropter*. P. 75. l. 1. pro aor. leg. *imperf.* Ib. l. 28. *paucis pro parvis*. P. 76. l. 10. μισα. P. 77. l. 3. ἀγνοῖται. L. 7. *pravitate*. L. 36. *internecionem*. P. 78. l. 16. ἰσοφαίαν. L. 26. χαλαζα. L. 27. *supplens*. P. 79. l. 1. γῆν. P. 80. l. 6. dele incisum post voc. *divinas*. L. 26. scribe *tra*. L. 29. dele incisum post *fidus*. P. 81. l. 29. leg. חסדחחח. P. 83. l. 7. *Sapientiae*. L. 33. *coepeript*. P. 84. l. 33. εἴπερ. P. 86. l. 23. πρίστω. P. 87. l. 33. *urgeant*. P. 90. l. 11. post βῆν addde h. e. *vivere*. P. 91. l. 10. ante voc. *sententia* addde *ex*. P. 92. l. 21. leg. *Recenset*, *quas*. P. 96. l. 35. *duabus*. P. 97. l. 36. ἑνὶς. P. 101. l. 15. pro *du* scribe *multo*. P. 103. l. 9. leg. τίς. P. 106. l. 15. post voc. *investigant* indicas *textum*. P. 109. l. 19. pro *ε* scribe *es*. P. 111. l. 29. עליון leg. post מוכרי מוכרי. P. 123. l. 6. leg. *vasa*. P. 127. l. 13. n. L. 19. post voc. *verbo* addde *finito*. P. 128. l. 15. leg. *etiamsi*. P. 149. l. 27. ante voc. *verbis* addde *a*. P. 150. l. 3. post voc. *praes.* addde h. e. *solent servari*. P. 151. l. 30. leg. *arbitramur*. P. 152. l. 15. pro *at* scribe *et*. P. 153. l. 23. leg. *celebrabantur*. P. 156. l. 15. pro f. c. legas *cedit in contumeliam*. P. 158. l. 28. signa (") ponas ante voc. *multo*, deleas post voc. *simea*. P. 160. l. 11. leg. *cibum*. P. 161. l. 31. ἀποκρίνεις legas pro ἀποκρίνεις et l. 32. ἀποκρίνεις pro ἀποκρίνεις. P. 162. l. 18. leg. ἕξτος. L. 20. ἀποκρίσως. P. 166. l. 23. μαρτυρεῖται. P. 168. l. 15. *correpti*. P. 171. l. 2. *veterum*. P. 173. l. 1. ἐνδέματος.

Reliqua vitia typographica benevolus lector ipse corrigat.

